

GRATIS

# DE CLUB VAN #7 ECHTE LEZERS

HET MAGAZINE

Boordevol interviews  
met onder anderen  
**DAVE GOULSON**  
over zijn nieuwe boek  
Stille aarde en  
**FOKKE OBBEMA**

Ingenieuze nieuwe  
roman van  
**COLSON**  
**WHITEHEAD**

Met nagelaten werk van  
**MARTINE BIJL**  
samengesteld  
en ingeleid door  
**BEREND**  
**BOUDEWIJN**

Een exclusief  
leesfragment uit het  
nieuwe boek van  
**MIDAS DEKKERS**

---

WANT EEN ECHTE LEZER  
HEEFT NOOIT GENOEG BOEKEN

---

DE CLUB VAN  
**ECHTE  
LEZERS**  
.....

# EDITORIAAL



Hoe herken je een Echte Lezer?

1. Een Echte Lezer kijkt altijd in andermans boekenkast
2. Een Echte Lezer verdwijnt het liefst in een boek
3. Een Echte Lezer weet meer

Een Echte Lezer heeft nooit genoeg boeken. Toch kun je aardig wat keuzestress krijgen van al die nieuwe boeken die er jaarlijks verschijnen. In 2016 werd gemeten dat er gemiddeld zo'n 57 titels per dag in het Nederlands uitkomen. Dit zijn op jaarbasis algaauw 21.000 nieuwe boeken. Daarvan worden 4000 à 5000 boeken geschreven voor kinderen en jeugd en rolt er een dik duizendtal romans van de drukpersen. Om je te helpen in deze boekenlawine het perfecte boek te vinden, hebben we dit magazine in het leven geroepen. Vaak krijg je na het lezen van een leesfragment een goed beeld of het boek naar meer smaakt of juist niets voor jou is. Ook kom je in aanraking met boeken die je misschien zelf nooit had opgepakt. Duik daarom snel in het magazine en laat je verrassen door de nieuwe boeken van Colson Whitehead, Midas Dekkers, Rob van Essen en vele anderen.

Team De Club van Echte Lezers

Tais & Karlijn



WANT EEN ECHE LEZER  
HEEFT NOOIT GENOEG  
BOEKEN



# MAAK KANS OP EEN BOEKENPAKKET TER WAARDE VAN €100,-!

*Kun je niet genoeg krijgen van boeken en wil je op  
de hoogte blijven van het laatste nieuws, (win)acties  
en sneak previews?*

*Meld je dan nu aan voor de nieuwsbrief van  
De Club van Echte Lezers  
en maak zo kans op een boekenpakket t.w.v. € 100,-.  
Aanmelden kan via [atlascontact.nl/nieuwsbrief](https://atlascontact.nl/nieuwsbrief)*

De Club van Echte Lezers MAGAZINE verschijnt driemaal per jaar.



DIT MAGAZINE WORDT JE AANGEBODEN DOOR UITGEVERIJ ATLAS CONTACT

© 2021 alle auteurs en vertalers

Omslagontwerp Loudmouth

Omslagbeeld © Annaleen Louwes

Ontwerp binnenwerk Wim ten Brinke

De leesfragmenten in dit magazine zijn veelal ongecorrigeerde voorpublicaties.



# INHOUD



4 COLSON WHITEHEAD  
**HARLEM SHUFFLE**  
Leesfragment  
Vertaald door Harm Damsma

10 MIDAS DEKKERS  
**WAT LOOPT DAAR?**  
Leesfragment

20 ROB VAN ESSEN  
**MINIAPOLIS**  
Leesfragment

28 MARGOT VANDERSTRAETEN  
**MINJAN**  
Leesfragment

38 MARTINE BIJL  
**VAN DIT EN DAT EN VAN ALLES WAT**  
Leesfragment

46 DAVE GOULSON  
**STILLE AARDE**  
Interview

50 ANN DE CRAEMER  
**HERSENORKAAN**  
Leesfragment

57 Winnaar Mensje van Keulen-  
schrijfwedstrijd

60 LUC PANHUYSEN  
**HET MONSTERSCHIP**  
Leesfragment

68 RICHARD POWERS  
**VERWILDERD**  
Leesfragment  
Vertaald door Jelle Noorman

74 KLAARTJE SCHEEPERS  
**VAN AARDAPPEL TOT AVOCADO**  
Leesfragment

88 RICUS VAN DE COEVERING  
**DE HOOIER**  
Interview + leesfragment

98 SHEERA FRENKEL  
EN CECILIA KANG  
**EEN SMERIGE WAARHEID**  
Leesfragment  
Vertaald door Linda Broeder,  
Rogier van Kappel en Pon Ruiter

104 FOKKE OBBEMA  
**EEN ZINVOL LEVEN**  
Interview

108 JACKIE POLZIN  
**BROED**  
Leesfragment  
Vertaald door Koen Boelens  
en Helen Zwaan

112 KATY MILKMAN  
**ECHT VERANDEREN**  
Leesfragment  
Vertaald door Vanja Walsmit



# COLSON WHITEHEAD



Foto: © Peter Hassiepen

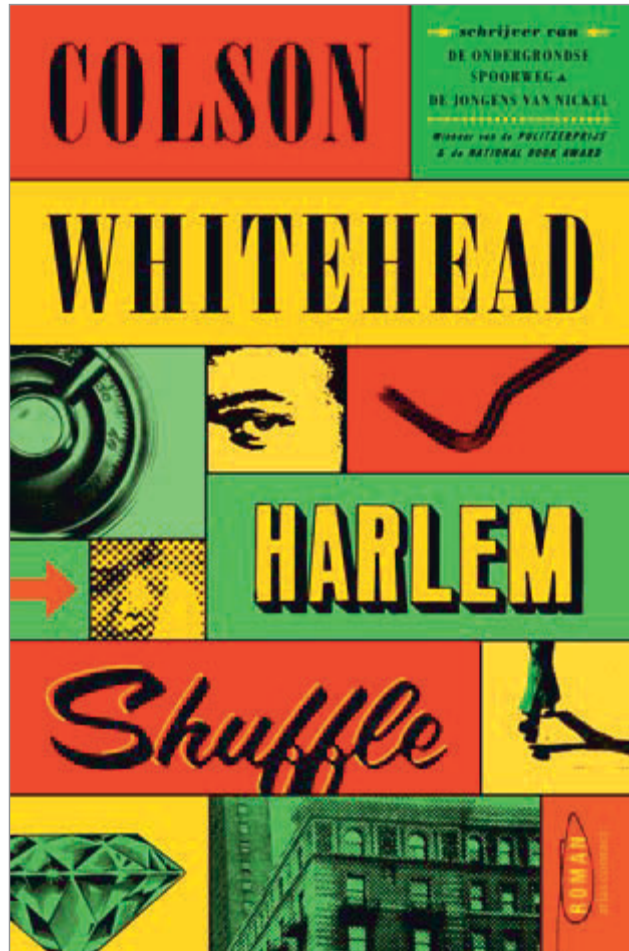
Colson Whiteheads internationale bestseller *De ondergrondse spoorweg* (2017) werd bekroond met de National Book Award, de Pulitzerprijs, de Arthur C. Clarke Award en een Carnegie Medal. Ook zijn roman *De jongens van Nickel* (2019) werd een internationale bestseller en won de Pulitzerprijs.

# HARLEM SHUFFLE

DE SCHIMMIGE  
ONDERWERELD VAN HARLEM  
IN DE JAREN '60

## Harlem Shuffle in het kort:

Voor zijn klanten en burens in 125th Street in Harlem is Ray Carney een beschaafde meubelverkoper die een fatsoenlijk leven probeert te leiden. Zijn vrouw is in verwachting van hun tweede kind, en ook al wonen ze in een krap appartement te dicht bij het metrospoor, hij heeft veel bereikt, hij is tevreden. Wat weinig mensen weten, is dat Ray afkomstig is uit een geslacht van bendeleden en boeven, en dat zijn brave burgermansbestaan barsten begint te vertonen. Barsten die steeds groter worden dankzij zijn louche, onfortuinlijke neef Freddie, die dankbaar gebruikmaakt van Rays keurige façade – en hem ondertussen steeds dieper de Harlemse onderwereld in sleurt. Terwijl Ray worstelt met zijn dubbelleven wordt het hem steeds duidelijker wie de touwtjes in handen heeft in Harlem. Lukt het Ray om hier zonder kleerscheuren uit te komen – om zijn neef te redden, zijn deel van de winst te pakken en tegelijkertijd zijn reputatie hoog te houden?



‘Het handelsmerk van deze literaire kameleon is het licht ironische gebruik van genrefictie om zijn bijtende kritiek op de Amerikaanse samenleving te verhullen.’  
– Harvard Magazine

# HARLEM SHUFFLE

---

De ochtend na Freddie's verhaal in de *Nightbirds* was Carney geneigd Sandra's uitspraak dat een mens zijn beperkingen moet kennen als een parel van wijsheid te zien. Want ga maar na: zelfs als hij gewetenloos genoeg zou zijn om op het voorstel van zijn neef in te gaan, dan nog ontbrak het hem aan contacten om een buit van Hotel Theresa door te verkopen. Wie weet hoeveel gasten, in een hotel met driehonderd kamers, hun kostbaarheden en contant geld afgaven in de kluisjes achter de receptie. Hij zou niet weten wat hij ermee aan moest. Net zomin als Buxbaum, zijn mannetje in Canal Street. Die zou een hartverzakking krijgen als Carney met zo'n vracht bij hem kwam aanzetten.

Sandra schonk Carney nog eens bij zonder dat hij het in de gaten had. Als het om misdaad ging was Carney niet meer dan een dilettant, zowel wat praktijk als ambitie betrof. Die paar sieraden en audiovisuele toestellen waarmee Freddie en later ook een paar andere buurtbewoners in de winkel kwamen aanzetten kon hij verantwoorden. Niets groots, niets wat ongewenst de aandacht vestigde op zijn winkel, de façade die hij naar buiten toe ophield. Voor zover hij aan het omzetten van die wederrechtelijk verkregen goederen in legale handelswaar een zekere spanning beleefde, een onverwachte stroomstoot door zijn bloed ervoer, had hij die goed in de hand en werd hij er niet door beheerst. Hoe duizelingwekkend het machtsgevoel ook was. Iedereen had zo zijn geheime paadjes en

weggetjes die niemand anders zag; waar het om ging waren de hoofdwegen en boulevards op het stratenplan dat anderen van je hadden. Datgene wat zo nu en dan bij hem opspeelde was niet hetzelfde als wat zijn vader had gehad. Die verslaving waaraan je elk moment dienstbaar was. De verslaving waaraan ook Freddie meer en meer toegaf.

Goed, Carney was niet helemaal zuiver op de graat, hoe kon het ook anders als je was opgegroeid met zo'n vader. Maar je moest je beperkingen als een man onder ogen zien en ermee leren leven.

Twee mannen in krijtstreeppak, waarschijnlijk colporteurs die in de stad verzekeringen aan de man probeerden te brengen, kwamen binnen uit de bar die de koffiebar van de lobby scheidde. Sandra zei dat ze konden gaan zitten waar ze wilden, en toen ze zich omdraaide namen de heren haar benen met welgevallen op. Ze had mooie benen. Die deur. Door die deur kwam je via de bar in de lobby. Je kon op drie manieren in de lobby komen: vanuit de bar, vanaf de straat of vanuit de kledingboetiek. Plus met de lift of via de brandtrap. Drie man aan de grote balie, gasten die dag en nacht in en uit liepen... Carney brak zijn gedachtestroom af. Hij nam een slokje van zijn koffie. Soms draaide hij door en sloegen zijn gedachten helemaal op hol.

In de *Nightbirds* had Freddie hem laten beloven dat hij erover na zou denken, wetende dat Carney meestal bijdraaide als hij maar lang genoeg over de plannetjes van



zijn neef nadacht. Eén nacht naar het plafond liggen staren volstond om de zaak rond te krijgen, waarbij de scheurtjes in de zoldering de scheurtjes in zijn zelfbeheersing weerspiegelden. Het hoorde bij hun vaste Laurel en Hardy-act: Freddie die hem met allerlei vleierijen inpalmdde voor een onberaden plan, en het ongelijke tweetal dat vervolgens alle zeilen moest bijzetten om de gevolgen te ontlopen. *Je hebt me weer eens in een lelijk parket gebracht. Zijn neef beschikte over hypnotische gaven: voor hij het wist had Carney op de uitkijk gestaan terwijl Freddie stripboeken pikte in de Five & Ten, of hadden ze gespijbelde voor een middagje cowboyfilms kijken in Loew's. Twee whisky's in de Nightbirds en een tijdje later viel het eerste ochtendlicht naar binnen door het raam van de vierentwintig uur per dag geopende kroeg van Miss Mary, terwijl de zelfgestookte whisky als een loden bal door hun hoofd heen en weer rolde. Ik zit met een halsketting die ik kwijt moet, kun jij me niet helpen?*

Elke keer dat tante Millie Freddie onderhield over iets wat de burens haar verteld hadden kwam Carney met een alibi op de proppen. Niemand zou Carney er ooit van verdenken dat hij leugens vertelde, dat hij niet volstrekt eerlijk was. En zo had hij het graag. Dat Freddie zijn naam had genoemd tegenover Miami Joe en wie er verder nog meer bij betrokken waren, was dan ook onvergeeflijk. Carney's Furniture stond in het telefoonboek, verdomme, en in de *Amsterdam News*, als hij zich een advertentie kon veroorloven, dus iedereen kon hem zo vinden.

Carney had beloofd er een nachtje over te zullen slapen. De volgende ochtend was hij echter niet door het plafond op andere ge-

dachten gebracht, en nu moest hij bedenken wat hij tegen zijn neef moest zeggen. Het sloeg nergens op dat een gangster als Miami Joe een onbetekenend iemand als Freddie bij de kraak had betrokken. En dat Freddie had toegestemd was geen goed teken.

Dit was heel wat anders dan snoep jatten, en ook heel wat anders dan toen ze als kinderen op een klif hadden gestaan die op het puntje van het eiland wel dertig meter boven de Hudson uit rees en Freddie hem had uitgedaagd om in het zwarte water te springen. Was Carney gesprongen? Jazeker, en al de tijd dat hij viel had hij het uitgeschreeuwd. Maar nu wilde Freddie dat hij zich op een stel betonblokken stortte.

Hij rekende af met Sandra. Ze knipoogde geroutineerd. Toen Freddie hem die middag in zijn kantoor had opgebeld had Carney hem gezegd dat de zaak niet doorging en hem de huid vol gescholden over zijn stommitieit. En daarmee was de zaak afgedaan, totdat twee weken later de overval plaatsvond en de gorilla's van Chink Montague hem in de winkel waren komen opzoeken.

\*\*\*

De overval had elke krant en elke nieuwszender gehaald. Hij had aan Rusty moeten vragen wat *Juneteenth* precies inhield, en zijn vermoeden bleek te kloppen: het was iets wat op het platteland werd gevierd.

'Juneteenth is van toen die slaven in Texas erachter kwamen dat de slavernij was afgeschaft,' zei Rusty. 'Mijn neven en nichten maakten er op 19 juni altijd een heel feest van.'

Dat je er pas een halfjaar later achter

kwam dat je vrij was leek Carney niet bepaald een reden om feest te vieren. Je kon er beter van leren dat je de krant moest lezen. Carney las elke dag de *Times*, de *Tribune* en de *Post* om op de hoogte te blijven. Hij kocht de kranten altijd bij de kiosk op de hoek.

OVERVAL OP HOTEL THERESA  
ZWART HARLEM VERBIJSTERD OVER  
BRUTALE ROOFOVERVAL IN VROEGE  
OCHTEND

Tot het begin van de middag was de straat door de politie voor alle verkeer afgesloten. Op het trottoir voor het hotel ontspan zich een ander tafereel dan gebruikelijk, want nu waren het politierechercheurs en verzekeeringsagenten die in en uit liepen, en journalisten vergezeld van hun fotografen, belust op een primeur. Het betekende dat Carney zijn ochtendkoffie moest gaan drinken in het sjofele restaurant verderop in de straat.

In de meubelwinkel kwamen de klanten met allerlei geruchten en theorieën aanzetten. *Ze zijn met machinegeweren het hotel binnengedrongen en ik heb gehoord dat ze vijf mensen hebben doodgeschoten en De Italiaanse maffia zit erachter, die wilde ons op ons nummer zetten.* Dat laatste werd op Lenox Avenue vanaf hun zeepkistjes met veel bombarie naar voren gebracht door de zwarte nationalisten. *Daarom hebben ze ook Juneteenth gekozen, om ons te treiteren.*

Volgens de kranten waren er geen dodelijke slachtoffers. Maar iedereen had het natuurlijk in zijn broek gedaan. Carney belde zijn tante om zich ervan te vergewissen dat Freddie niets met de zaak te maken had – hij had gehoord dat Freddie weer thuis was – maar er werd niet opgenomen.

De overval vond plaats in de vroege woensdagochtend. De volgende dag kwamen de mannen van Chink rond een uur of twaalf in de winkel. Rusty zei: ‘Hé, wat moet dat?’ toen een van hen hem uit de weg maaide. De beide mannen bewogen zich op een logge manier, als voormalige profworstelaars die zichzelf in een net pak hadden gehesen. Ze hadden een bruin colbert los over hun arm hangen, hun stropdas losgemaakt en grote zweetplekken onder de oksels. Ik ben toch niemand geld schuldig? was Carneys eerste gedachte. Maar zijn tweede was: misschien toch wel.

Hij gebaarde naar Rusty dat hij moest opzouten en sloot de deur van het kantoor. De man met de krulsnor had een litteken dat van zijn lip tot halverwege zijn wang liep, alsof hij zich van het vishaakje van een hengelaar had losgesparteld. Hij wierp een blik op de bank maar ging niet zitten, alsof hij, als hij dat deed, een protocol zou breken, wat weleens aan een hogere in rang gerapporteerd zou kunnen worden. De andere man had een kaalgeschoren, kogelrond hoofd waar pareltjes zweet op stonden, en de getekende wenkbrauwen van een vrouw. Hij was degene die het woord voerde.

‘Jij bent Ray Carney?’

‘Welkom in mijn zaak. U overweegt de aanschaf van een huiskamerameublement? Of een eethoek?’

‘Eethoek,’ herhaalde de kale man. Hij gluurde door het kantoorraam de zaak in, alsof hij zich nu pas realiseerde wat voor winkel dit was. ‘Nee.’ Hij bette zijn voorhoofd met een grote, blauwe zakdoek. ‘We werken voor iemand die je kent. Van naam. Montague?’

‘Chink Montague,’ zei de man met het litteken behulpzaam.

‘Wat kan ik voor u doen, heren?’ vroeg Carney. Het had dus iets met Freddie van doen; was zijn neef iemand geld schuldig? Zouden ze van hem verwachten dat hij daarvoor zou opdraaien of hem anders in elkaar slaan? Hij dacht aan Elizabeth en May, en aan het feit dat deze mannen wisten waar hij woonde.

‘We weten dat je soms spullen verhandelt, sieraden en juwelen en zo.’

Hij was te zeer van zijn stuk om te doen alsof hij geen idee had waar ze het over hadden. Hij keek even: Rusty stond bij de ingang van de winkel, met zijn armen over elkaar geslagen; hij was duidelijk nerveus. Carney knikte naar de mannen.

‘Die overval gister op het Theresa,’ zei Kaalkop. ‘Meneer Montague laat weten dat er iets is wat hij terug wil hebben. Een halsketting met een grote robijn. Een hele grote. Die wil hij heel graag terug, en daarom gaan wij bij mensen langs die daar verstand van hebben. Hij zegt dat hij, als iemand die ketting tegenkomt, dat graag wil horen, daarvan verwittigd wil worden.’

Dat woord klopte niet, maar Carney begreep wat er bedoeld werd. ‘Ik verkoop meubels, meneer...?’

De man schudde zijn hoofd. Zijn partner volgde zijn voorbeeld.

‘Maar als ik het tegenkom, zal ik het u laten weten,’ zei Carney. ‘Daar mag u op rekenen.’

‘Op rekenen,’ zei Kaalkop.

Carney vroeg om een telefoonnummer. Alsof hij een klant om zijn adresgegevens vroeg. ‘Je woont hier in deze buurt, je weet hoe je contact kunt opnemen. En ik raad je dringend aan om dat te doen ook.’

Onderweg naar buiten bleef de man met het litteken even staan bij een van de boemerangvormige tafels, een laag model met

een veelkleurig stermotief in het glazen blad. Litteken keek op het prijskaartje en maakte aanstalten om iets te zeggen, maar bedacht zich. Het was een fraaie salontafel en Carney was tijdens bezig geweest om hem zo neer te zetten dat je hem onmogelijk over het hoofd kon zien.

Rusty kwam binnen. ‘Wie was dat?’ Was hij eerst boos geweest over het feit dat hij opzij was geduwd, nu was hij op heel dorps nieuwsgierig.

‘O, iemand die een verzekering tegen waterschade wilde verkopen,’ zei Carney. ‘Ik heb gezegd dat ik er al eentje had.’ Hij zei tegen de jongen uit Georgia dat hij kon gaan lunchen.

Carney belde tante Millie opnieuw en vroeg haar of ze tegen Freddie wilde zeggen dat hij contact met hem moest opnemen. Die avond zou hij bij de Nightbirds langsgaan, en bij Cherry’s en de Clermont Lounge, bij alle plekken waar zijn neef regelmatig kwam, net zo lang tot hij hem had opgespoord. Freddie in moeilijkheden en Carney die hem probeerde op te snorren, alsof ze weer tieners waren. ‘Dat je soms spullen verhandelt.’ Niemand wist van zijn nevenhandel behalve zijn neef. Zijn neef plus een paar gasten die soms kwamen aanzetten met dingen die in hun omgeving waren opgedoken, spullen van prima kwaliteit, spullen die hij zonder gewetenswroeging aan zijn klanten doorverkocht. Niet alleen zonder gewetenswroeging, maar zelfs met een zekere trots. Maar verder niemand. Ja, en Buxbaum, zijn mannetje in Canal Street. Carney had altijd de grootst mogelijke voorzichtigheid in acht genomen, en nu had Freddie doodleuk zijn naam doorgegeven.

**Dit boek is reeds verschenen**

# MIDAS DEKKERS

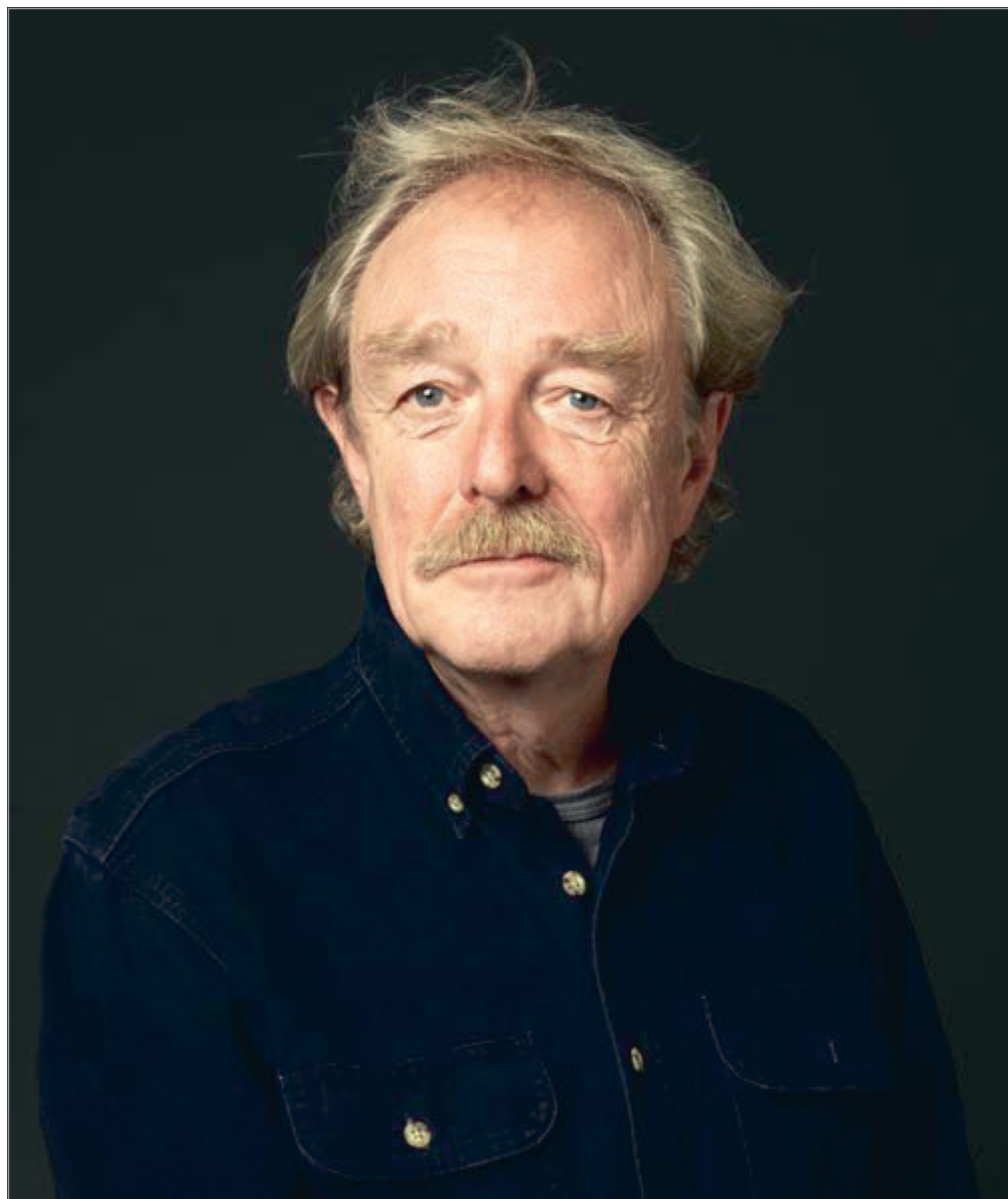


Foto: © Annaleen Louwes

Midas Dekkers is schrijver en bioloog. Hij schreef columns over honderden diersoorten – verzameld in *Alle beesten* – en oogstte veel lof met prachtig geïllustreerde bestsellers als *Lichamelijke oefening*, *De vergankelijkheid*, *Lief dier*, *De larf*, *De thigmofiel* en *De kleine verlossing*.

# WAT LOOPT DAAR?

MIDAS DEKKERS VIERT  
DE VARIATIE!

## ***Wat loopt daar?* in het kort:**

We spreken onbekommerd van tarwerassen, tulpenrassen, aardappelrassen, honden-, tijger- en kippenrassen, maar waar men over menselijke rassen spreekt stuit men op een probleem. Omdat het ene ras zich beter waant dan het andere. Maar racistisch denken is een sociaal-cultureel, historisch gegeven. Met bestaande biologische verschillen heeft dat volgens Dekkers niks te maken.

Hij verkent het begrip ras zuiver biologisch: net als andere dieren kan de menselijke soort in rassen worden onderverdeeld. In *Wat loopt daar?* (de titel is ontleend aan de beroemde eerste vogelgids *Wat vliegt daar?*) beschrijft en analyseert Midas Dekkers de mensen in al hun gedaanten zoals alleen hij dat kan met verwondering, openheid, eenvoudig, gedetailleerd en vooral met liefde. Met de hem eigen humor en flair deelt hij zijn fenomenale kennis van de biologie. In tien wervende hoofdstukken gaat hij in op de evolutie, natuurlijke selectie, de menselijke neiging tot categoriseren, op Darwin en de door hem bewonderde eerste grote taxonomen Linnaeus en Blumenbach. Dekkers viert de variatie, heeft een goed oog voor het absurde en is niet bang voor het ongerijmde. Evenals in zijn andere boeken zijn de vele schitterende illustraties integraal onderdeel van het betoog.

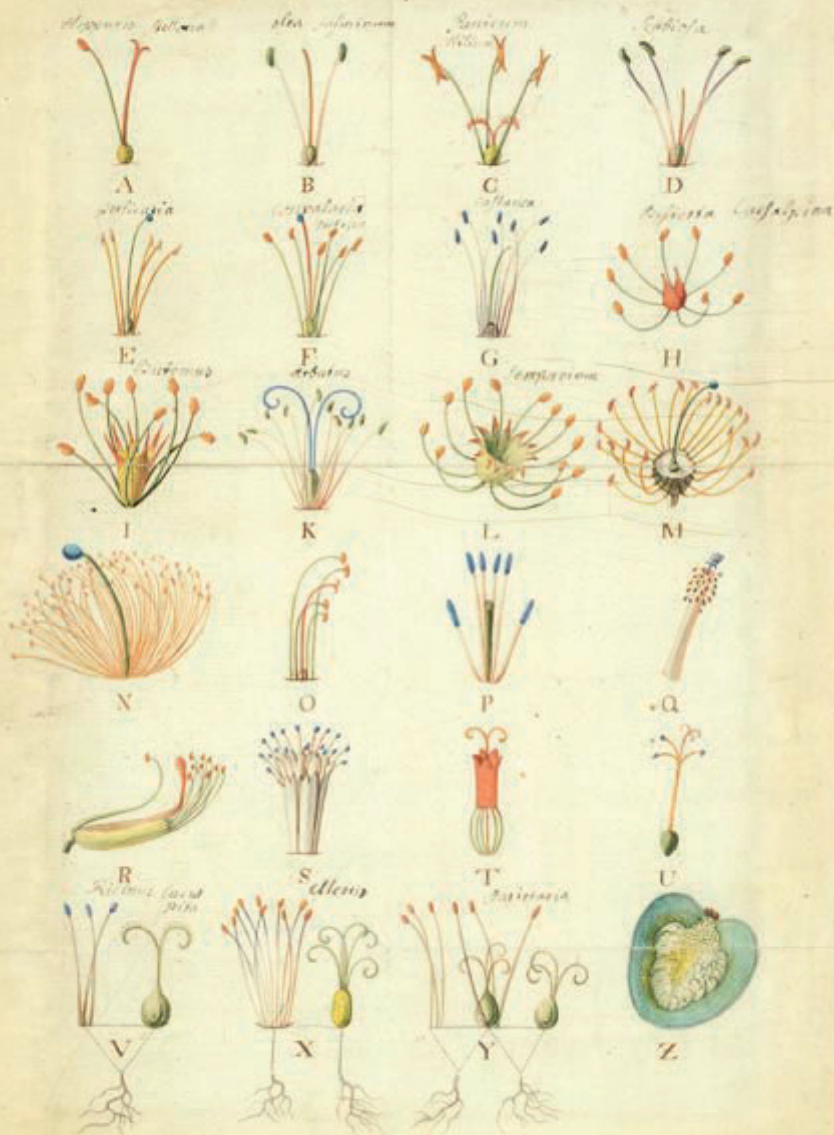


‘Midas Dekkers is een goede schrijver. Een ouderwetse verteller die de aandacht van een groot publiek moeiteloos vasthoudt. Hij varieert veel van toon. Hij geeft goede voorbeelden. En hij houdt van mooie woorden en mooie definities.’

– NRC Handelsblad



Docr: LINNÆI M.D.  
 METHODUS plantarum SEXUALIS  
 in SYSTEMATE NATURÆ  
 descripta



G.D. EHRET.  
 FECIT & EDIDIT  
 Lugd: bat. 1756.

# WAT LOOPT DAAR?

2

## Ha, hokjesgeest

In den beginne was er chaos. Net ter wereld gekomen werden je ogen en oren geen wijs uit het gedoe en geraas om je heen. Een wirwar van gezichten, flarden straatruimmoer, geteem van tantes. Je wieg werkte als een karretje in het spookhuis. Waar? Wie? Wat? Waarheen? Hoe dan? Wanneer alles onbekend is heeft de angst de overhand. Het huilen van een baby is uit doodsnood geboren.

Tegen de chaos is maar één macht opgewassen: orde. Bestookt door chaos worden de prille hersenen in stelling gebracht. Vanuit de wieg begin je patronen te herkennen. Mama hoort bij papa, hond bij poes, dag bij nacht, poep bij plas. De wereld neemt vorm aan. Met de chaos wijkt de angst.

Om heel de wereld in een mensenhoofd te persen hoef je haar niet meteen te doorgronden. Een gebruiksaanwijzing is voldoende. Maar krijg je de wereld bij je geboorte ongevraagd cadeau, de bijbehorende catalogus moet je zelf samenstellen. Dat is een kwestie van ordenen. Met een geordend beeld in je hoofd kun je heel de wereld aan.

Zonder structuur is een mens aan de waanzin overgeleverd. Het is maar goed dat de neiging tot ordenen evenzeer is aangeboren als de neiging tot ademen. Ade-

Links: Illustratie uit *Methodus plantarum sexualis in systema naturae descripta*, Georg Ehret

men doe je met je longen, ordenen met je hersenen. God schiep de wereld, de mens het wereldbeeld. Een mensenleven lang wordt aan dit beeld gewerkt om het aan te vullen en bij te stellen.

Een kind ontdekt zijn wereld zoals een kat zijn vreemde pakhuis. Eerst wordt de meest nabije omgeving verkend. Vanuit dit terpje van vertrouwen worden steeds verdere aanwinsten gedaan en tot bekend terrein verklaard. Eenmaal ingelijfd vormen de aanwinsten het fundament voor een wereldbeeld. Krijgt dit beeld contouren dan hoeft er voor nieuwe aanwinsten alleen een plek gezocht te worden binnen het opgebouwde systeem. Zo weinig animo een kind heeft om zijn kamer op te ruimen, zo gretig ruimt het heel de wereld in zijn hoofd op. Hier openbaart zich al jong de hokjesgeest die ons de rest van het leven als een even bekrompen als onmisbare vriend zal vergezellen. Voor elke vondst is wel een hokje te vinden en zo niet dan wordt er een nieuw getimmerd. Het verwijt aan de hokjesgeest dat ze het denken zou vernauwen gaat alleen op voor starre hokjes met een gefixeerde inhoud. Een flexibele geest telt flexibele hokjes. Een gezonde hokjesgeest is als een dui-ventil, niet gekenmerkt door het ophokken maar door het in- en uitvliegen van de gedachten.

Ordenen van de wereld valt niet mee. Je zou alle neushoorns samen moeten drijven, alle torens op één plein, de bergen bij de bergen, de dalen tot één vlakte aaneengesmeed. Een onbegonnen onderneming. Hier komt ons voorstellingsvermogen van

pas. Niet de wereld zelf moet je ordenen, zoals in het aangeharkte Nederland maar al te vaak gebeurt, maar je ideeën over de wereld. In plaats van de wereld aan ons beeld kunnen we ons beeld aan de wereld aanpassen. Verzamel afbeeldingen van alle torens, zet de lidwoorden van alle talen op een rij, rangschik de dieren niet in een hok maar in je hoofd. Of in een boek. Maar in de achttiende eeuw, met al die nieuwe planten, dieren en mensen, had je aan één boek niet genoeg om de wereld in een beeld te vangen. Het was de tijd van de grote encyclopedieën. Diderot en D'Alembert namen de hele wereld voor hun rekening, Buffon had voor de biologie alleen al een flinke plank nodig met zijn *Histoire naturelle* in zesendertig delen.

In mijn jeugd paste de wereld nog op de schoorsteen in de achttien kloeke delen van de *Winkler Prins*. Het kostte wat, maar dan had je al wat er te weten was onder handbereik, op alfabet of thema. Had je hem uit, dan bekeek je de wereld door een nieuwe bril, net of de glazenwasser pas geweest was. Internet heeft de encyclopedie achterhaald, maar laat daarbij twee leemten achter. In de eerste plaats die op de schoorsteenmantel, die daarmee zijn laatste functie verliest, maar ook in ons hoofd. Woonde er in de encyclopedie een allesweter, die het in deel 17 nog eens was met wat hij in deel 3 had geschreven, die samenhang is verdwenen op het internet, waar alles te vinden is behalve twee mensen die het met elkaar eens zijn. De moderne mens harkt zijn wereldbeeld zelf bij elkaar als een salad uit de saladbar. Als het goed is, zijn er inmiddels evenveel wereldbeelden als dat er mensen zijn. Heel wat voor die ene wereld waarmee we het moeten doen. Het ene wereldbeeld is dan ook beter dan het andere –

er zijn slechte en héél slechte beelden bij – maar helemaal zonder vaart niemand wel. Met hun wereldbeeld nog in de steigers zijn kinderen het slechtst af. Zij zijn bang voor het monster onder hun bed, vreemd eten, donder, wapperende gordijnen, dood. Gelukkig het kind dat van zijn ouders een kant-en-klaar wereldbeeld krijgt aangereikt. Toen ik het mijne uitpakte bleek het katholiek te zijn. Mij best. Het had ook communistisch mogen zijn of joods, maar met katholiek was ik dik tevreden. Als katholiek jongetje wist ik precies hoe de wereld in elkaar stak en wat me te doen stond. Er waren, leerde ik, drie soorten mensen: beminde gelovigen, ontaarde kettters en onnozele heidenen. Kettters waren het ergst, die verloochenden de enige ware leer. Heidenen konden hun goddeloosheid niet helpen, die hadden nog nooit van God gehoord, maar daar was wel iets aan te doen, want de missie was nog op volle sterkte. Jonge mensen vragen me weleens bezorgd of dat niet eng was, zo'n roomse jeugd met al die grijpgrage paters. Dat vond ik niet. Het voelde juist heel veilig in een beproefd systeem waarin je alles kwijt kon wat je maar wilde. Liever een hokjesgeest dan een warhoofd.

Mijn katholieke opbergmeubel is, zoals zovele erfstukken, vervangen door een staketsel dat me nog beter paste: de wetenschap. Goddelijke openbaring maakte plaats voor menselijke waarneming. Het indelen bleef. Ziekten, kometen, schepen, de wetenschappen zelf werden gesplitst tot behapbare brokken. Alle stof paste in het honderdtal laatjes van het periodiek systeem der elementen en mensen had je in een drietal kleuren: geel, wit en zwart. Maar voor de meeste mensen begint het catalogiseren

toch bij de dieren. Nog voor een kind het verschil tussen een lepel en een vork kent, weet het de leeuw te onderscheiden van de tijger, de kikker van de pad, de haas van het konijn. Wellicht is het vermogen om dieren in te delen een herinnering aan de tijd dat we in onze blote billen door het bos zwierden en het zaak was gevaarlijke soorten tijdig te herkennen. Uit dit vermogen ontstond als eerste specialisme binnen de zoölogie de taxonomie. Met de opkomst van de dieren- en tuinen verrezen in de negentiende eeuw de zoölogische musea, vaak pal naast de dieren- en tuinen, zodat de dieren zo van de tuin het museum in konden sterven. Snoepwinkels bouwde bij scholen, zoölogische musea naast dieren- en tuinen. Zo ook in Amsterdam, waar het museum zelfs in Artis gebouwd werd.

Hier werkte ik als assistent aan de taxonomie van de Zuidoost-Aziatische zoetwaterkogelvissen. Het was in de tijd dat een museum nog een stoffig imago mocht hebben. Trots op hun werk schreven de conservatoren er de soorten van hun lievelingshokje op de juiste pagina van het grootboek der natuur in. Zij wisten hoe creatief hun vak is. Een taxonoom doet meer dan het nieuwe beschrijven, hij schept het. Elke keer dat hij twee potten met beesten op sterkwat naast elkaar bekijkt, ontstaat er iets wat er eerder niet was: het verschil. Hoe meer de beesten in de twee potten op elkaar lijken, hoe meer de verschillen opvallen. Verschillen bepalen de plaats in de kast, overeenkomsten bepalen in welke kast. Dat vogels bij vogels horen zie je zo, de vogelsoorten moet je uit elkaar zien te houden.

Stel je voor dat alle potten in het museum willekeurig door elkaar stonden! Een groot bedrijf kan niet zonder orde en dat geldt zeker voor het grootste bedrijf op aarde, de na-

tuur, miljarden jaren oud, met miljoenen soorten in dienst. Eén vergissing kan enorme schade opleveren, één goede boeking enorme schade voorkomen. Zo leed de bosbouw op Hawaï een eeuw geleden enorm onder de kever *Syagrius fulvitaris* die verder alleen in Ierse broeikassen voorkwam. In het wild was de soort onbekend. Dan maar in musea gezocht. Uiteindelijk vond men een exemplaar in het museum van Sydney, verzameld in 1857, met een precieze vindplaats op het etiket. Behalve de kever zelf vond men ter plekke ook een sluipwesp die op hem parasiteerde. De sluipwesp werd naar Hawaï overgebracht en de bosbouwproblemen waren opgelost.

Zoiets schenkt voldoening, maar niet van de juiste soort. Het indelen an sich, dat is de levensvervulling van de ware taxonoom. Veel conservatoren van het Zoölogisch Museum Amsterdam bleven tot ver na hun pensioen actief als 'honorair medewerker'. Eén ervan, een stokoude keverkenner, vroeg ik waarom hij aan zijn obscure diergroep bleef werken ondanks de aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid dat niemand er na zijn dood nog naar om zou kijken. 'Juist daarom,' antwoordde hij.

Ik werkte onder leiding van Han Nijssen. Han deed aan vissen en ik dus ook. Van de tienduizenden potten op de afdeling had Han er in Suriname heel wat eigenhandig gevuld met pantsermeervallen. Hij was er de grote rivieren opgevaren in kano's vol indianen, Marrons, creolen en visgif. Het gif haalde de zuurstof uit het water, de vissen kwamen naar lucht happend aan de oppervlakte en de taxonoom verdeelde ze met scherpe blik in twee hoofdgroepen. Wetenschappelijk interessante vissen verdwenen in de formaline, culinair interessante exem-

plaren in minder sterk water.

Han Nijssen deed niet alleen aan vissen. Hij verzamelde ook postzegels. Postzegels met vissen erop. Dat vond hij normaal. De conservator zoogdieren verzamelde postzegels met zoogdieren, de conservator schelpen postzegels met schelpen, de conservator kreeften postzegels met kreeften, niet naar land van uitgifte of zegelwaarde opgeborgen maar naar het laatste taxonomische inzicht. Even overwoog ik of er genoeg postzegels met Zuidoost-Aziatische zoetwaterkogelvissen zouden zijn om Zuidoost-Aziatische zoetwaterkogelvissenpostzegels te gaan verzamelen. Even. Toen werd ik toch maar schrijver.

De grootste classificator aller tijden is de Zweedse natuuronderzoeker Carl Linnaeus (1707-1778). God heeft de wereld geschapen, Linnaeus schiep er orde in. Als hoeder aller hokjesgeesten timmerde hij het kabinet waarin we nu nog alle dier- en plantensoorten opbergen. Wat het periodiek systeem der elementen is voor chemici en de IKEA-catalogus voor jonge gezinnen is de *Systema naturae* voor biologen. Het boekwerk staat inmiddels vol doorhalingen en aantekeningen in de kantlijn, vele pagina's zijn in woede uitgescheurd en nog veel meer toegevoegd, maar nieuwe soorten worden nog steeds met een fraaie Latijnse naam in het systeem bijgeschreven. Al heeft hij meer beschreven dan ontdekt of uitgevonden, toch geldt Linnaeus met Aristoteles en Darwin als een van de grondleggers van de biologie. Zijn enige bijdrage – orde – schraagt niet alleen Linnaeus' roem, maar heel de plant- en dierkunde. 'Zijn grootste troef,' schreef entomoloog J.C. Fabricius in 1780, was 'de geordende regelmaat van zijn gedachten. Alles wat hij deed en zei was ordelijk, syste-

matisch, en ik geloof nauwelijks dat Europa ooit een systematischer genie zal voortbrengen'. Zweed der Zweden wordt hij genoemd, Bloemenvorst, Tweede Adam of Plinius van het Noorden. Biologen hebben aan één letter genoeg. Staat er 'L.' achter een Latijnse naam dan weet je dat de meester zelf aan het werk is geweest. Linnaeus zou dat vanzelfsprekend hebben gevonden. Bescheidenheid hoorde niet tot zijn deugden. 'Plinius van het Noorden' deed hem, vond hij, geografisch tekort. Zelf dacht hij meer aan *Princeps botanicorum* voor op zijn grafsteen. De laatste keer dat zijn geboorte groots werd herdacht nam ik na de festiviteiten in Zweden afscheid van een als Linnaeus uitgedoste acteur die de geest van de jubilaris treffend samenvatte met zijn afscheidswaard: 'Het was u een waar genoegen kennis met mij te maken.' In al zijn onbescheidenheid erkende Linnaeus slechts één groter geest: God. Als diepgelovig christen bestudeerde hij de schepping vooral om de Schepper beter te doorgronden. Naast de Bijbel had God de mens bij wijze van tweede openbaring de natuur gegeven. Zoals dat een goddelijke uitgave betaamt, was dat Boek der Natuur ordelijk opgezet. Met zijn rotsvast geloof in een goddelijk plan hoefde Linnaeus er naar eigen mening geen orde in aan te brengen, hij hoefde haar alleen te onthullen. Het werk moest de meester prijzen. Zoiets was ook betoogd door natuurtheologen als Bernard Nieuwentyt, in werken als *Het regt gebruik der wereltbeschouwingen ter overtuiging van ongodisten en ongelovigen* (1715). Eerder al had Jan Swammerdam onder zijn microscoop 'den Almaghtigen vinger Gods in de Anatomie van een Luys' herkend. Linnaeus zag het als zijn taak om Gods aanwijzingen te volgen en het





'Carolus Linnaeus (1707-1778) in Laplands kostuum' (1737), Martinus Hoffmann

Boek der Natuur letterlijk in een papieren versie weer te geven. Een eerste overzicht van Gods scheppingsplan, de eerste druk van *Systema naturae*, verscheen in 1735. Op zeven grote vellen (plano) waren planten, dieren en mineralen groepsgewijs in tabelvorm gerangschikt; desgewenst kon je ze aan de muur prikken. Deze eerste schets werd druk na druk verfijnd en aangevuld. Het was ofje over de schouder van God meekkeek hoe Hij heel het zaakje op poten aan het zetten was. Voor de dierkunde is de tiende druk, uit 1758, van het grootste belang. Deze wordt als startpunt van de wetenschappelijke diersystematiek beschouwd, alsof de dierenwereld in dat jaar opnieuw was geschapen. Beschrijvingen van voor die tijd worden alleen in beschouwing genomen als Linnaeus zelf ze in 1758 had overgenomen. Eindelijk orde. God kon tevreden zijn.

Het viel Linnaeus niet mee Gods wegen te doorgronden. De leeuw hoort bij de tijger en de kat, dat is duidelijk, maar is een walvis een vis die zoogt of een zoogdier dat zwemt? Bloemen waren door Linnaeus gesorteerd op grond van het aantal meeldraden, maar zet je alle bloemen met acht meeldraden bij elkaar dan krijg je een al te bont boeket. Zijn systeem – alle soorten in hokjes naast elkaar – leek minder natuurlijk dan dat van zijn Franse opponent Buffon, die ze boven en onder elkaar rangschikte op de oude vertrouwde ladder der natuur, waardoor de ene soort stapje voor stapje in de andere over leek te gaan, steeds hoger, als een eerste vingerwijzing naar de evolutieleer. Maar die moest wachten op Charles Darwin. Hij rekende definitief af met het starre soortbegrip van Linnaeus, waarin de soort een type vertegenwoordigde en alle

variatie daar slechts hinderlijk bij stoorde; voor Darwin draaide alles juist om variatie en hield een type zelden stand. Maar er waren ook treffende gelijkenissen.

Zowel Darwin als Linnaeus staat te boek als reiziger – Darwin naar de Galapagos, Linnaeus naar Lapland. Onderweg werden beiden overdonderd door de veelvormigheid van de natuur. Om er orde in aan te brengen gaf Linnaeus elke soort een naam. Nu we wisten wie wie was, kon Darwin op zoek naar de verwantschap – wie er weleens een van wie zou kunnen zijn. Maar wat Linnaeus, meer nog dan het reizen, met Darwin gemeen had, was het thuisblijven. Zette Darwin na zijn zeventwintigste geen stap meer buiten het vaderland, Linnaeus bleef na zijn eenendertigste binnen zijn landsgrenzen.

Wie wijs wil worden gaat op reis, wie het is blijft thuis. Daar kreeg zowel Darwin als Linnaeus de natuur in de leunstoel bezorgd door de nog niet zo wijzen in verre landen. Darwin correspondeerde met avontuurlijke Europeanen in den vreemde, Linnaeus liet voor zich reizen. ‘Zijn apostelen’ noemde Linnaeus de leerlingen die hij eropuit stuurde. Liever zij dan hij. Pehr Forsskål trok gekleed als bedoeïen door Arabië; zijn verzameling werd geconfisqueerd, zijn lichaam door malaria verteerd. Dezelfde koorts velden Pehr Löfving tijdens het botaniseren. Christopher Tärnström genoot van Java, ‘zoveel mooier dan de eilanden’ van de Baltische archipel, voor hij er aan tropische koorts bezweek. In een laatste brief schreef Daniel Rolander in 1755 over ‘de grootste natuurwonderen van de grote god’ in Suriname, ‘een aards paradijs’ voor hij zijn leermeester toevertrouwde dat hij er zo goed als zeker van was dat

zelfs u, mijnheer, zich noch de eerste noch de tweede dag in de bossen zou wagen, want u zou grote Slangen, Hagedissen, Insecten en andere dieren zien die zich met open bek en verschrikkelijk gebrul op de voorbijganger stortten om nog te zwijgen van de doornbomen en struiken die iedereen zonder kans op loskomen grijpen. Gevallen en rotte vruchten verspreiden een stank die kan doden.

Met lege handen op het eerste het beste schip thuisgekomen krabbelde Rolander niet meer op. Hij eindigde als bedelaar. Apostel Roland Martin kwam met afgevroren benen van Spitsbergen terug, Johan Peter Falck werd zo depressief van Siberië dat hij zelfmoord pleegde. Maar de Bloemenkoning was in zijn opzet geslaagd. Dankzij duidelijke namen en kenmerken waren veel soorten in verre landen herkend en thuis gecatalogiseerd. Nu kon je ze importeren en inburgeren. Om tropische planten in het koude Zweden te telen hoefde je ze volgens Linnaeus alleen maar te ‘temmen;’, ‘verleiden’ of ‘bedotten’. Hadden ze geen zin, dan maakten ze maar zin. Met kaneel- en theeplantages in Lapland of rijstvelden rondom Stockholm zou zijn systeem al aardse vruchten afwerpen nog voor het Gods plan doorgrondde. Maar het Zweedse klimaat noch de tropische flora werkte mee. Oogsten mislukten. Alle werk voor niets. Maar goed dat hij er niet zelf op uit was getrokken.

Veilig thuis in Zweden beperkte Linnaeus zijn reizen steeds meer tot zijn beroemde excursierondjes rondom Uppsala. Vroeg in de ochtend ging hij, vaak met meer dan

honderd studenten, op stap, gewapend met botaniseertrommels, vergrootglazen en natuurlijk het onvolprezen, zij het kunstmatige systeem om de gevonden planten en dieren te benoemen. De mannen droegen een uniform bestaande uit een korte jas, een wijde zeemansbroek en een breedgerande hoed. Om negen uur 's avonds kwam het leger, de hoeden vol opgespelde insecten, de tassen vol planten en geschoten vogels, terug in Uppsala, op de maat van een muziekkorps, onder aanvoering van de Tweede Adam. Het *Vivat Linnaeus!* klonk er uit vele kelen.

In de tempel van de moderne wetenschap pronkt nog steeds als een onwankelbaar erfstuk de kast waarin Linnaeus alle diersoorten heeft gerangschikt. Naast de kasten met fauna en flora is geen aparte kast voor de mens verschenen. De mens is gewoon in de kast met de dieren opgeborgen. Op de bovenste plank, dat wel, bij de Opperdieren (orde Primates), maar wel als een van de apen.

In het nieuwe systeem was de mens een hokje toegewezen net als de andere dieren, net als zij ingedeeld per geslacht, familie, orde en klasse, net als zij vastgepind op lichamelijke eigenschappen. Als er al een verschil was tussen mens en dier dan schuldte dat niet langer in het lichaam maar hooguit in de geest. Linnaeus: ‘Het feit is dat ik als natuuronderzoeker nog geen enkel kenmerk heb gevonden waarop de mens op wetenschappelijke gronden van de aap kan worden onderscheiden.’

**Dit boek verschijnt 22 oktober**

# ROB VAN ESSEN

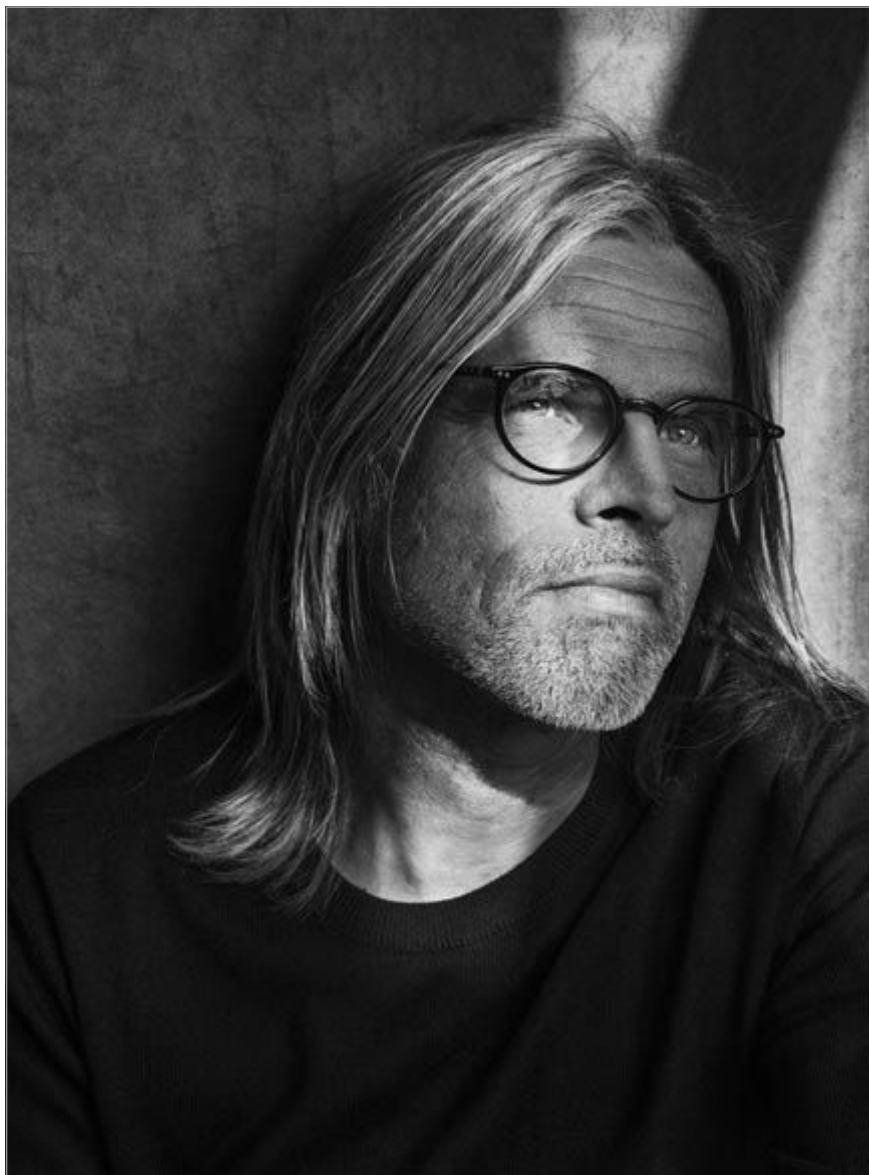


Foto: © Stephan Vanfleteren

Rob van Essens oeuvre is met geen ander te vergelijken, hooguit roept het herinneringen op aan dat van José Saramago, Paul Auster en J.M. Coetzee. Hem vielen de J.M.A. Biesheuvelprijs voor *Hier wonen ook mensen* en de Libris Literatuur Prijs voor *De goede zoon* te beurt.

# MINIAPOLIS

## **Miniapolis in het kort:**

Zeggen ze niet altijd dat de reis belangrijker is dan de bestemming? Misschien is dat zo. Maar soms heeft de bestemming het laatste woord. Vier jaar geleden kreeg Jonathan te horen dat zijn moeder was overleden. Toch ziet hij haar op een ochtend in de tram. Hij neemt haar mee de stad uit, op zoek naar het landhuis waar ze is opgegroeid en waarover ze vreemde verhalen vertelt. Ondertussen werken Scherpenzeel en Wildervanck, twee collega's op een bijkantoor van een gemeentelijke dienst, aan hun eigen ontsnapping. Ook zij verlaten de stad, per fiets, zonder te weten waarnaar ze op weg zijn.

Geplaagd door demonen uit het verleden, wederzijds ongemak en tijdelijke vlagen onverwoestbaar optimisme komen deze vier mensen uiteindelijk niet alleen elkaar, maar ook zichzelf tegen.

*Miniapolis* is een roman waarin het kenmerkende universum van Rob van Essen zich weer op volle sterkte ontvouwt – vervreemdend maar altijd menselijk, melancholisch maar nooit zonder humor.

HET UNIVERSUM VAN  
ROB VAN ESSEN: VERVREEMDEND,  
MELANCHOLISCH MAAR NOOIT  
ZONDER HUMOR



Over *De goede zoon* (bekroond met de Libris Literatuur Prijs):

‘De sciencefiction-elementen, de droogkomische dialogen, de bizarre voorvallen, de flauwe grappen; ze sláán ergens op. Sterker nog: ze geven het verhaal gewicht, zonder het zwaar te maken. Zo iets krijgt alleen een onconventioneel goede schrijver voor elkaar.’ ★★★ – *de Volkskrant*



# MINIAPOLIS

---

1

In tram 81 zat zijn moeder. Jonathan had haar niet zien instappen, opeens zat ze daar, aan de overkant van het gangpad, op een van die banken die met hun rug naar het raam stonden, ingeklemd tussen twee andere passagiers. Ze was al vier jaar dood en zag eruit alsof ze zware jaren achter de rug had. Ze droeg een paarse muts en wierp ontevreden blikken om zich heen, met karikaturaal neergetrokken mondhoeken. Er sprak stuurse haat uit haar blik, de haat van iemand die zich te goed voelt voor haar omgeving maar zich tegelijkertijd tot die omgeving veroordeeld weet. Behalve die paarse muts droeg ze een legerjas, een spijkerbroek en lompe zwarte schoenen, alsof ze haar in een tweedehandszaak hadden aangekleed. Jonathan probeerde haar blik te vangen, om haar te laten weten dat hij hier zat, dat hij haar zag, maar ze keek dwars door hem heen, zonder enig blijk van herkenning.

De volle tram schokte van halte naar halte. Buiten regende het, er stroomde water langs het raam, in de tram druppelde het hier en daar van jassen. Sommige passagiers moesten blijven staan, maar Jonathan stond zijn stoel niet af, hij kwam net van de brug, hij mocht blijven zitten van zichzelf. Zo nu en dan werd hem het zicht op zijn moeder ontnomen. Je zou denken dat zo'n tram overzichtelijk was, rechttoe-rechtaan, maar door de bij elke bocht zwenkende segmenten en de rijen glanzende stangen tussen vloer en plafond waarvan het per-

spectief bij elke zwenking verschoof was het toch een rommelige toestand.

Opeens was de plek van zijn moeder leeg. De tram stopte, Jonathan zag haar paarse muts nog net verdwijnen, op weg naar de verder weg gelegen deuren – alsof ze niet wilde uitstappen bij de deuren waar hij vlakbij zat. Hij bleef zitten tot de tram weer optrok, pas toen beseftte hij dat ze hem inderdaad niet had herkend, en geen wonder, na al die jaren.

Twee haltes verder moest hij er zelf uit. Hij zette zijn kraag op tegen de regen en keek een paar keer om, alsof hij hoopte haar nog ergens te zien, maar dat kon niet, waarom zou ze nadat ze was uitgestapt door zijn gelopen in de rijrichting van de tram? Nergens een paarse muts te zien. Toen hij een paar straten verder was, hield het op met regenen en brak de zon door. Hij sloeg een paar hoeken om en stak het kleine vierkante plein over. In het lege bekken van de fontein lag natgeregend vuil. Aan de overkant van het plein belde hij aan bij nummer 14. De deur was van wit kunststof. Hij duwde hem open en stak met twee stappen het kleine halletje over. De deur van de receptie zat niet op slot. De ruimte was zo klein dat hij meteen na binnenkomst voor de balie stond.

‘Ik wil meneer Wildervanck spreken.’ Ooit had hij geweten hoe de vrouw achter de balie heette, Johanna, Jolanda, Jozefien – wie had hem dat verteld? Op de balie stond een bordje met een naam. *Jozefien Termate*. Niemand had hem haar naam verteld, wie zou de moeite ook nemen, hij had bij

eerdere bezoeken hetzelfde bordje zien staan.

Jozefien legde haar boek neer. ‘Meneer Wildervanck is er nog niet. Je had moeten bellen voor een afspraak, dat weet je toch? Ik zou je naar meneer Scherpenzeel kunnen sturen, maar die is er ook nog niet. Ben je al eens bij hem geweest?’

Jonathan schudde zijn hoofd. ‘Ik wil meneer Wildervanck spreken.’

‘Dan wachten we op Wildervanck,’ zei Jozefien. Ze wees op de stoel die in de hoek stond, tegen de balie aan, naast een halfdode plant in een pot van wit plastic. Jonathan ging zitten zonder zijn natte jas los te ritsen en sloeg zijn armen over elkaar.

Een uur later zat hij er nog.

‘Ik weet niet waar Wildervanck blijft,’ zei Jozefien terwijl ze opkeek uit haar boek. ‘Maar hij zal ongetwijfeld zo komen.’

‘Ik wacht wel,’ zei Jonathan. Wat had de vrouw op de brug gezegd? Zo lang geen geld, daar zou een mens toch *gek* van worden? Je hebt rechten en plichten, zorg nu eerst dat je krijgt waar je recht op hebt. Is er een kantoor? Ga daar dan heen, om mee te beginnen. Dat had ze gezegd. ‘En daarna een vak leren, iets met je handen, dat is altijd goed. Timmerman of zo. Elektricien. Loodgieter.’ Ze was al bijna doorgelopen, maar toen had ze nog gezegd: ‘Zelf heb ik ooit een vliegtuigje gebouwd. Mooiste tijd van mijn leven.’ En voor ze echt doorliep had ze naar hem geknipoogd, alsof ze hem een geheim had verteld dat bij hem in goede handen was.

2

Wildervanck kwam steeds later op zijn werk. Toen het bijkantoor nog elders in de stad was gevestigd, kwam hij elke ochtend stipt om half negen binnen. Maar een half jaar geleden veranderde alles toen het kantoor verhuisde naar de leegstaande ruimte op de begane grond van het gebouw waarin hij op de eerste etage een appartement bewoonde. Hij had niets geweten van verhuisplannen, ze waren hem van hogerhand meegedeeld; de werkzaamheden die sinds enige tijd pal onder zijn eigen woning plaatsvonden had hij uiteraard op geen enkele wijze met zijn werk in verband gebracht. Een uur later opstaan, nooit meer natgeregend aan de werkdag beginnen – er waren hem allerlei voordelen te binnen geschoten die direct met deze nieuwe situatie te maken hadden, hoewel het feitelijk bij deze twee bleef: later opstaan en droog binnenkomen.

Hij had er nooit aan kunnen wennen. Eén trap af, de voordeur uit, meteen weer naar binnen bij de deur direct daarnaast. Een lelijke deur dan ook nog, de witte kunststof paste op geen enkele manier bij de oude zandstenen gevel. De verbouwing van de nieuwe locatie had zo goedkoop mogelijk gemoeten, bijkantoren stonden blijkbaar niet in hoog aanzien bij de gemeente, ook niet als ze werden gevestigd in een appartementencomplex dat je met enige goede wil als ‘monumentaal’ kon omschrijven. Maar het uiterlijk van de deur was het onbelangrijkste element van deze situatie, daar ging het niet om, ook al was het deprimerend genoeg; het ging erom dat hij tussenruimte kwijt was geraakt en dat hij

nu pas doorkreeg hoe belangrijk die was geweest.

Het was waar, als hij iets vergeten was, kon hij het ophalen en was hij binnen twee minuten terug; maar hoe vaak vergeet je nu werkelijk iets wat je meteen nodig hebt? Op de vorige locatie had hij de gewoonte om tussen de middag een broodje te eten in een lunchroom waar ze kranten hadden die hij kon doorbladeren. Als hij wilde kon hij nu thuis lunchen, maar waarom zou hij zijn routine veranderen? Gelukkig zat er ook hier een lunchroom om de hoek. Eén keer was hij onder werktijd naar boven gelopen om naar zijn eigen wc te gaan, dat was toen hij last van zijn ingewanden had. Het was een vreemd moment geweest, alsof hij een indringer in zijn eigen huis was. De trap, die hij altijd al licht hijgend nam omdat hij te zwaar was, kostte hem meer moeite dan anders, omdat hij zo min mogelijk geluid wilde maken. Afgezien van het licht in de wc had hij geen enkele lamp aangedaan, hoewel het een sombere dag was. Toen hij klaar was, had hij lang voor het raam gestaan en naar buiten gekeken, terwijl hij luisterde naar het geruis van de stortbak die zich vulde. Hij had naar het vierkante pleintje met de lege fontein gestaard dat al jaren zijn uitzicht vormde en dat nu ook het pleintje was waaraan hij werkte. Het zag er anders uit, omdat het op dit tijdstip op doordeweekse dagen jarenlang onbespied was geweest; het maakte een vermoeide indruk, vermoeid en een beetje stug, alsof het zich met lichte weersin voor hem had gematerialiseerd. Toen het achter hem stil was geworden dacht hij: nu heeft de stortbak zich gevuld, misschien sprak hij die woorden wel hardop uit. Hij luisterde of hij beneden iets hoorde, maar er klonk geen

geluid, hoeveel geluid kon Jozefien ook in haar eentje maken. Scherpenzeel was er toen nog niet, dat was weer een heel ander verhaal, hoe hij had gedacht dat hij een jonge medewerker zou krijgen en dat ze hem toen iemand van zijn eigen leeftijd stuurden. Hij dacht met heimwee aan het oude bijkantoor, en aan de ochtenden waarop hij om kwart voor acht het pleintje was overgestoken om bij de tramhalte lijn 81 te nemen, die hem door brede winkelstraten halte na halte dichterbij zijn werk bracht, al met al een reis van vijfendertig, veertig minuten. Ooit had hij drie opeenvolgende ochtenden een man met een cowboyhoed zien instappen, steeds dezelfde man, en pas toen was het hem opgevallen dat hij eigenlijk nooit dezelfde mensen in de tram zag, niet omdat de tram elke dag op hetzelfde tijdstip weer andere mensen vervoerde, nam hij aan, maar omdat hij er niet op lette; hij keek liever naar buiten, zoals hij nu naar buiten keek, naar het pleintje waar hij aan woonde en werkte. Het liefst had hij het toilet nog eens doorgetrokken om voor een tweede keer naar het rustgevende, ruisende geluid van de stortbak te luisteren, maar in plaats daarvan liep hij naar beneden, waar zijn werk op hem wachtte.

De volgende dag was hij een uur eerder opgestaan, hij had de wekker er speciaal voor gezet. Na het ontbijt was hij de deur uitgegaan om met een lange omweg naar zijn werk te lopen. Toen hij het pleintje naderde was het alsof hij een ommetje had gemaakt en weer naar huis liep. Om het andere karakter van de wandeling te benadrukken passeerde hij de fontein langs de kant die hij anders nooit nam. De ochtend daarop was hij weer vroeg van huis ver-

trokken om met dezelfde omweg naar zijn werk te lopen, en sindsdien had hij het volgehouden om elke dag een wandeling van een half uur van huis naar het bijkantoor te maken, ook wanneer het nog koud en donker was, ook wanneer het met bakken tegelijk naar beneden kwam en er eindelijk weer eens wat water in het stenen bekken van de fontein stond. Tot hij op een vroege ochtend in een opwelling zijn fiets uit de berging haalde.

Hij was vroeger nooit op de fiets naar zijn werk gegaan omdat hij door drukke straten moest en automobilisten zich in deze stad niets gelegen lieten liggen aan de weinige fietsers die zich in het verkeer waagden. Maar nu kon hij zelf zijn route kiezen, hij kon zelfs elke dag een ander traject nemen. Dat deed hij dan ook. Na een paar weken had hij een kleine verzameling fietsroutes die elk zo'n half uur duurden en die hem door verschillende wijken van de stad voerden.

Als trampassagier had hij, onderworpen aan de beslotenheid van het voertuig, vooral naar buiten gekeken. Als fietser was hij buiten en keek hij vooral naar binnen, naar de dikwijls nog verlichte woonkamers of keukens waarin gezinnen, bejaarden of alleenstaanden zich klaarmaakten voor de dag. Veel interieurs waren al roerloos en donker, verlaten door hun bewoners, maar gaandeweg had Wildervanck een aantal vensters verzameld die hij als vaste punten op zijn fietsroutes beschouwde. Hij begon mensen te herkennen, hij wist welk gezin voorbij de volgende bocht aan het ontbijt zou zitten; wanneer hij dit maar lang genoeg volhield, zou hij favoriete kledingstukken gaan herkennen en de kinderen zien opgroeien.

Gaandeweg werden zijn fietstochten langer. Hij ging niet eerder van huis, hij kwam steeds later op zijn werk. Jozefien had er nooit iets van gezegd, misschien dacht ze dat hij het eerste uur van de werkdag in een andere vestiging of bij een ander departement werkte, vandaar de fiets. Toen Scherpenzeel erbij kwam, was Wildervancks ochtendlijke fietstocht naar zijn werk uitgerekt tot een lengte van anderhalf uur, maar ook Scherpenzeel zei er niets van, die wist niet beter dan dat het zo hoorde.

Wanneer Wildervanck bij het bijkantoor aankwam, ketende hij zijn fiets vast aan de dichtstbijzijnde lantaarnpaal, pas aan het einde van de werkdag zette hij hem in de berging. Soms gaf hij dan een klopje op het zadel en dacht hij: tot morgen. Hij merkte dat de trap naar boven hem steeds minder moeite kostte, het was nog goed voor zijn conditie ook, dat gefiets. Hij woog zich nooit, al was het alleen maar omdat hij geen weegschaal bezat, maar hij nam aan dat hij de nodige kilo's kwijtraakte. Geen overbodige luxe, dat hij te dik was wist hij zelf ook wel, dat hoefde niemand hem te vertellen. Maar daar was het hem niet om begonnen.

### 3

Jonathan stond op toen Wildervanck dan toch eindelijk binnenkwam en zijn hoofd om de deur van de receptie stak.

‘Daar hebben we Jonathan.’ Bleke huid, halflang vettig haar, oude kleren: Wildervanck had de jongen meteen herkend. ‘En wat brengt je vandaag naar deze contreien?’

De stemming die zijn ochtendlijke fietstocht hem bezorgd had, de koude tinteling van de zomerse regenbui, gevolgd door het

troostende en verwarmende zonlicht dat zijn regenjas en zijn broek weer enigszins had gedroogd – wegwas-ie. Niet alleen door Jonathan, moest hij toegeven, misschien zelfs niet in de eerste plaats door Jonathan. Het kwam ook door de bedompte lucht van het kantoor, een benauwdheid die de lucht verdikte en de krappe ruimtes nog kleiner maakte, alsof de wanden zich naar elkaar toe bewogen en de van vochtkringen voorziene systeemplafonds traag naar beneden zakten.

‘Je kan zo binnen komen.’ Daarna begroette hij alsnog Jozefien, en worstelde zich naar zijn kantoortje. Zo voelde het tenminste, als een worsteling, alsof de smalle gang vol stond met fietsen en kinderwagens en kopieermachines waarlangs hij zich naar zijn werkplek moest worstelen, terwijl er nergens een fiets of een kinderwagen te zien was en er maar sprake was van één kopieermachine, die bovendien in een nis stond, zodat hij maar een klein beetje de gang in stak.

Hij trok de deur van zijn kantoortje open, zoals altijd met het gevoel dat hij in een amateurtoneelstuk speelde, omdat de deur zo dun was dat hij een beetje wapperde als je hem met enige kracht open- of dichttrok. Jonathan was met hem meegelopen en was al op de stoel voor bezoekers gaan zitten voordat Wildervanck achter zijn bureau had kunnen plaatsnemen. Die onbeleefde haast ergerde Wildervanck, maar hij zei er niets van. Ergens iets van zeggen was nutteloos, die conclusie had hij al vroeg in zijn werkzame leven getrokken. Het liefst had hij die tekst op een tegeltje geschreven, een flink dikke tegel, en er iemand de hersens mee ingeslagen.

‘Ik moet geld hebben,’ zei Jonathan, nog

voordat Wildervanck hem had kunnen vragen wat hij deze keer op zijn lever had. De jongen had ook nog de deur open laten staan. Wildervanck kon nog net een hoekje van de kopieermachine zien. Bij zijn bovenbenen was zijn broek nog vochtig van de regen, met duim en wijsvinger van elke hand tilde hij de stof omhoog van zijn huid. Maar zo kon hij niet eeuwig blijven zitten. Hij liet de stof weer los en legde zijn handen op het bureau.

‘En ik moet wonen, en dingen hebben maar nu eerst geld, ik heb al drie weken niets gehad. Daar zou een mens toch gek van worden?!’

Van die laatste uitspraak keek Wildervanck op, dat klonk niet als de Jonathan die hij kende. ‘Geen geld,’ zei hij. ‘Dat is vaker gebeurd nietwaar?’ Hij startte zijn computer op en keek naar de kriebelige tekenjjes die zich over zijn scherm bewogen, zoals elke keer als hij het ding aanzette; insecten op zoek naar iets eetbaars. Na een paar minuten kreeg hij een scherm waarmee hij iets kon beginnen. ‘Zullen we eens kijken?’ De vraag was niet bedoeld als uitnodiging om daadwerkelijk met zijn tweeën de aard van het probleem te achterhalen. Hij drukte wat toetsen in en keek fronsend naar wat hij zag, of beter, naar wat hij niet zag.

‘Het ziet er naar uit dat je uit het systeem bent verdwenen.’ Het was niet voor het eerst. Soms vroeg hij zich af of de jongen dat niet zelf deed, wie weet was hij een ervaren computerinbreker die om wat voor redenen dan ook zichzelf steeds weer uitwiste, waarom ook niet, opeens kwam het Wildervanck aanlokkelijk voor, waarom zou hij niet eens proberen zichzelf uit te wissen? Omdat ik er geen verstand van heb, dacht hij berustend.

Hij leunde achterover en keek naar Jona-



than, die naar het raam staarde waarvan de onderste helft met half doorzichtige folie was beplakt. Aan de andere kant van het raam bevond zich een betegeld binnenplaatsje waar nooit iemand kwam.

‘Als je van het uitzicht wil genieten, moet je gaan staan,’ zei Wildervanck.

Jonathan draaide zijn hoofd langzaam in zijn richting. God wat was die jongen traag. Zijn natte kleren stonken, die lucht zou de rest van de dag in het kantoor blijven hangen, want het raam kende maar één stand: dicht. Hij hoorde de voordeur opengaan. Scherpenzeel? Sinds wanneer kwam die zo laat? Nam hij tegenwoordig ook een alternatieve route naar zijn werk? Misschien moest hij er iets van zeggen. Of misschien kon hij Jonathan aan hem overdoen. Dat zou genoeg straf zijn. Maar met welk excuus? Om reden van grenzeloze verveling. Probeer jij hem deze keer maar eens terug te krijgen in het systeem.

Het was inderdaad Scherpenzeel die binnenkwam, verward, te laat, nog vol van wat

er daarnet op de brug was voorgevallen. Hij stommelde langs de receptie naar zijn kantoorje aan het eind van de gang. Dat kantoorje was eigenlijk een grote gangkast met een raam, al vanaf de eerste dag had Scherpenzeel vermoed dat de ruimte waarin ze hem hadden ondergebracht vroeger het kopieerhok was geweest. Er paste net een bureau in maar daarmee waren alle voordelen wel opgesomd. Wildervancks deur stond open, in het voorbijgaan wierp hij een blik naar binnen, hij zag dat Wildervanck niet alleen was en bleef aan de grond genageld staan. Hij kreeg het ijskoud, van zijn kruin tot zijn tenen.

‘Goedemorgen Scherpenzeel,’ zei Wildervanck. Hij sprak met enige nadruk, wat de groet in dezelfde categorie plaatste als het bescheiden maar dringende kuchje waarmee je iemand die jou negeert op je aanwezigheid wijst.

Scherpenzeel staarde naar Jonathan.

***Dit boek verschijnt in oktober***

# MARGOT VANDERSTRAETEN



Foto: © Tom van Nuffel

Margot Vanderstraeten is een veelvuldig bekroond schrijfster en journaliste. Zij publiceerde diverse interviewboeken en romans zoals *Mise en place* en *Het vlindereffect*, de novelle *Het zusje van de buurvrouw* en de internationale bestseller *Mazzel tov*, die bekroond werd met de E. du Perronprijs en vertaald werd naar het Pools, Hongaars, Tsjechisch, Duits, Frans en Engels.

# MINJAN

## **Minjan in het kort:**

Margot Vanderstraeten heeft met *Mazzel tov* een gevoelige snaar geraakt: niet alleen werd het boek een internationale bestseller, het leidde ook tot bijzondere nieuwe ontmoetingen binnen de orthodox-Joodse gemeenschap. Zo is er chef-kok Mosje van het beroemde Hoffs in Antwerpen, die iedereen die daarom vraagt graag uitleg geeft over Joods-culinaire tradities en het chassidische leven; er is fotograaf Dan die met zijn scherpe, humorvolle blik als enige de chassidische gemeenschap van binnenuit mag fotograferen; er is Esther, de eigenzinnige, eveneens chassidische *mame* die de noodzaak van taboes verdedigt en met Margot redetwist over de ultraorthodoxe opvoeding en scholing.

In *Minjan* is Margot Vanderstraeten op haar best: nu eens ernstig, dan weer lichtvoetig tot ironisch maar altijd volhardend en met oprechte interesse zoekt ze, op haar eigen niet-godsdienstige manier, verbinding met burens die nabij een zo ander leven leiden.

VOOR DE LIEFHEBBERS  
VAN NETFLIX-SERIE  
UNORTHODOX

Mijn orthodox-Joodse  
ontmoetingen na  
*Mazzel tov*

# Minjan



MARGOT  
VANDERSTRAETEN

atlas contact

# MINJAN

---

**E**r is een groep kinderen om Dan en Mosje heen komen staan. De tentoonstelling mag dan nog niet officieel geopend zijn, deze bovenste ruimte is het hele jaar door toegankelijk voor iedereen die het museum bezoekt.

Dan Zollmanns kleurenfoto's trekken de jongeren aan. Ze zijn een jaar of twaalf, dertien, veertien misschien, en wijzen naar enkele beelden die ze van dichterbij bekijken. Aan hun accent te horen komen ze uit Oost-Vlaanderen, uit een stad, vermoed ik; hun achtergrond is kleurrijk en multicultureel.

Ik heb de indruk dat dit trosje zich van een groep heeft losgewrikt en kan me bij hun balorigheid iets voorstellen. De permanente expositie van het museum is zowel confronterend als schokkend. Niet iedereen wil en kan ernaar kijken. En hoe je het ook wendt of keert: in het leven van hedendaagse tieners speelt de Holocaust geen rol. Van gidsen en leerkrachten hoor je vaak dat het niet vanzelfsprekend is om bij deze leeftijdsgroep belangstelling voor dit thema te wekken. Je kunt honderd keer de cijfers van de transporten horen, je kunt als tiener en puber, die heus belangrijker zaken aan het hoofd en het hart heeft, voor de zoveelste keer naar de verschrikkelijke zwart-witfoto's kijken waarop uitgemergelde kampgevangenen, met oogkassen donkerder dan de dood, levend staan te sterven achter tralies dikker dan hun vingers – geschiedenis komt pas tot leven als ze verteld wordt door mensen die haar hebben meegemaakt.

'Bent u een van hen?' vraagt een van de jon-

geren aan Mosje. Hij wijst naar een reeks foto's waarop chassidische mannen staan te bidden en hun gebedsrituelen en -attributen in beeld worden gebracht.

'Bedoel je of ik een chassidische Jood ben?'  
'Ja.'

'Ik ben er een van de ongeveer zes- tot tienduizend die in Antwerpen wonen, inderdaad.'

'Wow, tienduizend, dat is veel.'

'Dat is veel en niet veel. Die twee mannen waarnaar ik zojuist keek, zijn broers van mij. We werken samen in ons restaurant.'

Er wordt gefluisterd en gegiecheld.

'Zijn uw broers ouder of jonger dan u?'

'Wat denken jullie?'

Ze lopen weer naar de wand met de broers. In koor weerklinken gissingen. Mosje maakt er korte metten mee. Hij antwoordt dat hij de oudste is en voegt eraan toe dat hij uit een gezin komt van elf jongens en één meisje. Consternatie. Twaalf kinderen? Zo kennen ze geen enkel gezin!

Mosje zegt: 'Er zijn, ook vandaag, chassidische gezinnen met meer dan twaalf kinderen. Kinderen zijn voor ons belangrijk.'

Hij geeft uitleg bij de foto's van biddende mannen. Hij verklaart de attributen, de leren gebedsriemen, de tefliën met de twee zwarte leren kubussen waarvan de ene tijdens het doordeweeks ochtendgebed op het voorhoofd, de geest, van elke vrome Jood wordt gebonden, en de andere op de linkerarm, tegenover het hart wordt geplaatst, terwijl de zwarte gebedsriem op een specifieke manier rond de onderarm en de hand is gewikkeld. In de kubussen zitten op per-

kament geschreven verzen uit de Tora opgeborgen.

Een jongen zegt dat hij moslim is, en dat hij, zijn vader en zijn broers, net als Mosje, hun eigen manieren van bidden hebben. Mosje vertelt hem dat hij enkele goede klanten heeft die praktiserend moslim zijn.

‘Is het vlees in uw restaurant dan halal?’ vraagt de jongen.

‘Alles wat koosjer is, is halal,’ antwoordt Mosje. ‘We hebben bij ons al imams te gast gehad.’

Er gaan wenkbrauwen omhoog. Er wordt gesputterd. Een andere jongen zegt nu dat hij ook moslim is. En nog een zegt, enigszins stoer maar toch ook nieuwsgierig: ‘En halal zou koosjer zijn, ik denk het niet.’

‘Je hebt gelijk,’ antwoordt Mosje. ‘Halal is niet koosjer. Tenzij we het over groenten en fruit hebben.’

‘Mannen hebben steak nodig,’ lacht er een.

Mosje gaat onverstoorbaar verder. ‘We hebben goede klanten uit de Indiase gemeenschap. Hindoes. Zij eten vegetarisch. En omdat wij veel groentegerechten serveren die aan strenge regels zijn gebonden, eten deze gelovigen graag bij ons. Vrome Joden mogen geen enkel levend wezen opeten, wisten jullie dat? En insecten zijn onrein. Er mag geen worm of vlieg in onze sla blijven hangen. Bepaalde hindoes verkiezen om die reden bij ons te eten. Ze respecteren elk levend wezen dermate dat ze zelfs niet per ongeluk een vlieg in hun mond willen krijgen.’

Enkele meisjes en een jongen giechelen, duwen met ellebogen.

Mosje stelt zowel de fotograaf als mij aan de kinderen voor.

Dan Zollmann weet niet of hij moet kiezen tussen trots of verlegen zijn. Hij staat, knikkend, op een viertal meter van de groep, die hij vanonder zijn wenkbrauwen in de gaten houdt. Ik ben strategisch aan het enige tafeltje in het midden van de ruimte gaan zitten, maak er aantekeningen.

Mosje zou de perfecte gids zijn.

De leerlingen vragen waarom hij geen pijnkrullen heeft.

Hij toont de zijne. Zijn lokken hangen niet langs zijn slapen maar zitten opgerold achter zijn oorschelp, onzichtbaar voor de buitenwereld. De jongeren mogen achter zijn oren komen kijken, als ze willen.

Een van de meisjes merkt op dat er op de foto's geen vrouwen staan.

‘Er zijn drie foto's met vrouwen,’ komt Dan ertussen.

‘Drie van de honderd,’ zegt het meisje.

‘Drie van de zesenvijftig,’ zegt Dan.

‘Hoe komt dat?’

‘Het is moeilijk.’

‘Waarom?’

‘Het is moeilijk. Alleen op Poeriem kan dat.’

Mosje schiet Dan te hulp. ‘Poeriem is Joods carnaval. Met carnaval staan onze deuren en huizen voor iedereen open. Andere dagen van het jaar niet. En het zal voor een aantal van jullie vreemd of ongewoon lijken, maar bij ons trekken vrouwen zich terug uit het openbare leven. Ze spelen thuis een grote rol. In onze gemeenschap zijn vrouwen de belangrijkste mensen die er bestaan, en geloof me, je wilt geen ruzie met onze echtgenotes of moeders of dochters maken, ze weten heel goed wat ze doen en hoe ze dat doen, ze weten hoe onmisbaar ze voor ons leven zijn.’



‘En in uw restaurant?’ vraagt een scherpe geest. ‘Komen de vrouwen van uw geloof daar?’

‘Bedoel je met hun familie?’

‘Nee, ik bedoel met hun vrienden en vriendinnen.’

‘Chassidische vrouwen zal je er niet snel met vriendinnen zien. Ze eten thuis, of bij familieleden, maar niet in het restaurant. Ze komen wel gerechten afhalen.’

‘En niet-chassidische Joodse vrouwen? Komen die wel in uw zaak?’ komt een jongen ertussen.

‘Iedereen is welkom. We zijn een restaurant zoals elk ander.’

‘Dus u mag naar andere vrouwen kijken. Maar uw echtgenote mag niemand anders zien.’ De scherpe geest – een meisje – is weer aan het woord.

Mosje lacht. ‘Je bent nog jong. Je kunt nog niet alles begrijpen.’

Ik weet niet wat dat met Mosje Hoffman is. Zijn beide ouders hebben de Shoah overleefd. Mosjes vader had in Hongarije, waar hij oorspronkelijk woonde, al een gezin. Na de oorlog bleef daar niemand meervan over. Hij is naar Antwerpen gekomen. Daar kwam hij Mosjes moeder tegen, die ook haar – Hongaarse – verleden had. Hij hertrouwde. In Antwerpen stichtten ze samen een gezin en kregen dus maar liefst twaalf kinderen. Mosje is de oudste. ‘Het beste antwoord op de Shoah is te leven volgens de Tora. En veel kinderen te krijgen.’

Ik vind dat je aan Mosje kunt zien dat hij gebukt gaat onder een tragiek die zijn andere broers – ik ken er vier in totaal – veel minder lijken te dragen. Tegelijkertijd lijkt hij de man die nog het meest jongetje is gebleven.

Hij is natuurlijk een middenstander pur

sang. Dat Hoffy’s nationaal en internationaal bekendstaat als de ambassadeur van de joodse keuken in België is omdat de Hoffmannen, met name Mosje, hun waren goed aan de man weten te brengen en niet schromen om voor hun niet-Joodse klanten een stukje folklore uit de kast te trekken.

Hier, op deze expo, kan Mosje niet verdacht worden van een middenstandersagenda. Het gebod ‘klant is koning’ is afwezig. In de hartelijke houding die hij tegenover deze jonge mensen aanneemt, speelt niet één economisch motief of professionele reflex.

‘Ik heb genoten van deze ontmoeting met scholieren,’ zegt Mosje als we samen de cateringafspraken nog eens doornemen en nadat Dan hem heeft gevraagd zijn zakken en zijn portefeuille leeg te schudden, op zoek naar twee-euromuntstukken – er zitten helaas geen interessante tussen.

‘U moet dat meer doen,’ moedig ik hem aan, ‘u moet jonge mensen vaker wegwijs maken in uw wereld. U doet dat heel goed.’

‘Dank u,’ zegt hij. Met een hand op zijn hart maakt hij een lichte buiging. Hij vervolgt, met zachtere stem: ‘Weet u, deze week nog kwam er een chassidische vrouw bij ons binnen. Nu ja, ze kwam niet binnen. Ze bleef in de deuropening staan en snauwde in het Jiddisj dat ik moest ophouden om met gojiem te spreken, want dat niemand er baat bij heeft dat wij in Hoffy’s de hele wereld toelaten, en waarom moeten wij aan niet-Joodse mensen dan ook nog eens zoveel toelichting geven bij onze eeuwenoude Joodse wetten, tradities, gebruiken... “Zwijg, zwijg, doe dat voor ons,” zei ze, “hou toch je mond, ben je vergeten wat er in de jaren dertig en veertig is gebeurd?”’

Hij kijkt me vragend en enigszins bezaaid aan. ‘Het gebeurt regelmatig,’ gaat Mosje verder, zijn blik een en al vriendelijke strijdvaardigheid. ‘Binnen de chassidische gemeenschap die, zoals u weet, vele smaken telt, zijn er mensen die vinden dat we niet gesloten genoeg kunnen zijn. Zij vinden dat we niemand “van buiten” moeten toelaten. Dat we dat potje beter toegegedekt laten. Maar ons restaurant staat open voor iedereen, en ik zie elke dag dat een kleine portie dialoog op de mens dezelfde werking heeft als de vitaminen in onze gerechten. We hebben niet alleen goed voedsel nodig als we samen gezond verder willen, we hebben ook behoefte aan een goed glas vertrouwen en dialoog. Het is beter als we de buitenwereld – en we kunnen beginnen met de mensen die bewust bij ons komen eten – een beetje van ons binnenste laten zien. Als die houding me kritiek oplevert, kan ik daarmee leven.’

Hij lacht. Zijn wangen worden rood. Zijn zwarte kleding, zijn baard en hoed lijken hem de geldigheid te geven van het uniform. Alsof alles wat hij zegt, door zijn uiterlijk, met een laagje ernst wordt aangevuld, gezag van hogerhand heeft.

[...]

**I**n de foyer kwam ze recht op me af. Ze droeg een auberginekleurige, enkellange rok die als een losse koker om haar benen zat en zachtjes ruiste als ze zich verplaatste. Zelfs op haar lichtbruine mocassins was ze klein. Haar beenkleurige panty's vertoonden een verticale naad op de kuit.

Dat ze Esther Apfelbaum heette. Dat meneer Markovitz een slimme man moest zijn. En of ze me even onder vier ogen kon spreken.

Er was nog maar één tafeltje vrij, het stond verstopt in een hoekje en lag met tijdschriften bezaaid.

‘Wat wilt u drinken?’ vroeg ik haar.

‘Ik zal voor u een drankje halen. U heeft dat verdiend. Gaat u alstublieft zitten,’ stelde zij voor.

‘Nee hoor, ik kreeg bonnetjes van de organisatie. Die maak ik graag op,’ zei ik. En dat het me deugd deed om even te staan. ‘Ik heb te lang op een ongemakkelijke stoel gezeten.’

Ze knikte weer. ‘Dank u. Graag een thee, alstublieft. Het maakt niet uit welke. Groene, gele, oranje, zwarte. Geen melk. Met citroen als het kan en als het niet kan het liefst ook.’

Zonder naar hun covers of inhoud te kijken schikte ze de tijdschriften tot een berg. Het bovenste exemplaar draaide ze met de achterkant naar boven: een advertentie van een Frans automerk lonkte. Ze zette haar handtas boven op het nieuwe vijfdeurenmodel, haakte mijn handtas van mijn stoel leuning en plaatste ze naast die van haar, binnen haar blikveld.

Na een lezing drink ik graag een Westmalle tripel. Dat bier sust op een milde, slome manier mijn adrenaline. In het bijzijn van deze chassidische vrouw flitste het door mijn hoofd dat ik dat ritueel dit keer maar beter kon overslaan en een frisdrank moest bestellen, of een thee, net zoals zij.

Ik zette de thee voor haar neer, en schoof een viltje onder mijn Westmalle. Ze pakte haar kop en schoteltje weer op en rept zich naar de bar. Even later kwam ze terug. Met een theeglas. En met hetzelfde earl greyzakje. Hetzelfde koekje in een zilveren verpakking. Misschien zelfs hetzelfde schijfje citroen. ‘Porselein is poreus. En poreuze re-

cipiënten kunnen voor ons niet.’

Mijn ogen en mond moeten haar als een vraagteken hebben aangestaard.

‘In de poriën van porselein kunnen resten van vleesbouillon kruipen. Of van melk. De joodse wet gebiedt ons melk en vlees te scheiden. Dus wij kunnen geen thee uit porseleinen koppen drinken. Omdat we dan, zonder dat we ons daarvan bewust zijn, misschien restjes van vlees of melk drinken die opgelost zijn in het theewater.’

Ik had tijdens die zondagmiddaglezing net een passage over omslachtige spijswetten voorgelezen. Maar van deze theeregels hoorde ik voor het eerst.

‘Glas is niet of veel minder poreus dan porselein,’ ging ze verder. ‘Maar mijn vader, die van plan is om honderd te worden, weigert zelfs uit pyrexglas te eten of te drinken. Hij vertrouwt dat moderne materiaal niet. Hij wil alleen eten en drinken uit glas van voor de oorlog, om het met enige overdrijving te stellen. Maar eigenlijk is dat geen overdrijving. Mijn vader zal nooit een drankje of een hapje aanvaarden van mensen die hij niet kent. Ook niet van orthodoxe Joden die hem daartoe uitnodigen maar van wie hij niet weet hoe nauw ze de Joodse wetten nemen. Hij zal het aangeboden eten of drinken laten staan, niet eens aanraken. Van iemand die hij niet kent, vertrouwt hij de keukens en de aankopen niet, hij weet niet in welke mate ze de spijswetten au sérieux nemen. Zo streng als mijn vader ben ik niet, anders zou ik hier niet zitten. Dit pyrexglas’ – ze tikt ertegen – ‘dat minuscule poriën heeft, is voor mij absoluut goed genoeg.’

We spraken over Joodse scholen.

Ze kwam terug op een aantal uitspraken die ik in het gesprek met de moderatrice had gedaan en die haar, hoewel ze dat zo niet

naar voren bracht, leken dwars te zitten.

Bij het religieus onderwijs van bepaalde chassidische privéscholen had ik mijn bedenkingen en bekommernissen geformuleerd. Ik had gezegd dat ik vond dat elk kind recht had op een regulier, profaan pedagogisch programma. Recht op wetenschap. Recht op alle waar- en onwaarheden die niet goddelijk zijn. Recht op een leven naast de Heer. Voor mij waren dat mensenrechten, zo iets had ik geopperd.

‘Ik ben het product van dat onderwijs dat u zo op de korrel neemt. Mijn kinderen zijn naar zo’n private, niet-gesubsidieerde school geweest. Mijn kleinkinderen zitten er op dit moment. Wij leven zoals we willen leven en we doen niemand kwaad. Sinds wanneer is dat fout?’

‘Zoals ik op het podium heb toegelicht: er is meer dan God in de wereld. Ik vind dat alle kinderen dat horen te weten. Zodat ze vervolgens zelf kunnen kiezen waarin ze geloven.’

‘Denkt u dat het onderwijs van modern-orthodoxe kinderen beter is, dat het betere kinderen aflevert? Of dat uw eigen scholen beter zijn?’

Haar gebaren waren kalm. Ze moest inderdaad rond de zestig zijn en had, mede door haar leeftijd, een aplomb om u tegen te zeggen. Ik behoefde niet bang te zijn haar te kwetsen. Ze kon overduidelijk tegen een stootje en liet dat van meet af aan merken. Haar jasje was geen echte Missoni.

‘Modern-orthodoxe Joodse scholen,’ antwoordde ik, ‘hebben volgens mij een soort evenwicht gevonden tussen de moderne en de traditionele wereld. Al hellen ook zij voor mij al te zeer over naar de religieuze kant. Ook in hun scholen wordt er, uit respect voor de godsdienst, van alles en nog wat ge-

censureerd. Ook zij cultiveren bepaalde taboes. Leerlingen krijgen geen seksuele voorlichting, of toch geen degelijke of uitgebreide. Over het bestaan van voorbehoedsmiddelen, over homoseksualiteit, transgenders, zelfs over erotiek wordt niet gesproken.'

'Moet dat dan?'

Ik nam een flinke slok van mijn goudblonde Westmalle en likte het romige schuim van mijn lippen.

'De modern-orthodoxe scholen serveren alle reguliere profane vakken,' ging ik verder. 'Het Joodse religieuze programma bestaat er náást het officiële programma. Het wordt er niet "in de plaats ván" aangeboden, zoals in de scholen waarnaar u verwijst. Je leert in gematigd orthodoxe scholen zowel over Adam en Eva als over de evolutietheorie.'

'God heeft de wereld geschapen,' antwoordde zij.

'Hoelang bestaat deze wereld volgens u?'

'Een paar millennia.'

'Niet langer?'

'Waar wilt u naartoe?'

'Waar u me naartoe stuurt. Naar de talrijke botten van dinosaurussen die zijn opgegraven. De wereld bestaat veel langer dan een paar duizend jaar. De botten bewijzen dat.'

'Wie zegt dat de botten niet bewijzen dat Hasjeem ze daar heeft begraven op de dag dat hij de wereld schiep?'

We zwegen. Ik kon niet geloven dat ze geloofde wat ze suggereerde.

'Kinderen mogen niet van meet af aan beperkt worden. Dát bedoel ik vooral,' zei ik, als overbodige verduidelijking. Ik wilde niet dat dit gesprek zo snel afgelopen zou zijn.

'U denkt: hoe meer visies je aan een kind

geeft, hoe minder je het beperkt,' zei zij, samenvattend, concluderend haast.

'Ik denk dat je moet doseren, natuurlijk.'

'Onze kinderen leiden een beschermd leven binnen onze groep en binnen onze scholen.'

'Dat weet ik. En zo'n bescherming heeft zeker een mooie kant, dat zal ik niet ontkennen. Maar ze is ook verstikkend. En ze is moreel onjuist. Je sluit kinderen af van indrukken en inzichten waarop ze recht hebben.'

'Wie weet zo goed waar onze kinderen recht op hebben? Wisten uw leraren dat? Zijn al die verhalen over misbruik in katholieke internaten zo mooi dat je je kinderen er graag naartoe zou sturen? Het welzijn van onze kinderen is ons hoogste goed. We willen hun een mooie, onschuldige opvoeding geven.'

Ik begon me te ergeren aan haar hardleersheid en haar pasklare antwoorden.

'Ik moet er niet aan denken dat onze kinderen in een wereld zonder taboes zouden moeten opgroeien of leven,' vervolgde ze. 'Ook later niet, als ze volwassen zijn. Stel je voor dat we allemaal blootgesteld zouden worden aan alle verleidingen van de moderne wereld. Hoe zouden we goede mensen kunnen zijn, als we constant door futiliteiten worden afgeleid. Wij eren taboes. Thuis en op school en waar dan ook, ons hele leven lang. Gelukkig. Gelukkig eren wij taboes.'

Van haar woorden keek ik op. Haar open en eerlijkheid verrasten me. Ze hoefde me dit alles niet te vertellen. Ze hoefde hier niet bij me te zitten. Ze wist heel goed dat mijn wereld en de hare op meerdere vlakken, en zeker op deze, frontaal botsten. Ik was nog nooit iemand tegengekomen die zo fervent,

openlijk en zonder gêne pleitte voor een bestaan vol taboes.

‘Welk opvoedkundig taboe vindt u dan zo belangrijk?’ vroeg ik, misschien wel al te nieuwsgierig. ‘Welk taboe moet volgens u absoluut bewaakt worden?’

‘Er zijn er heel veel,’ antwoordde ze. ‘Maar ik zal er u een geven. Harry Potter.’

‘Harry Potter?’

‘Je kunt aan dat personage nog onmogelijk ontsnappen. Potter is overal. In gadgets op straat, geprint op T-shirts, uitgebeeld op boekentassen, potloden, pennen, gommen, schriftjes... Maar onze kinderen zullen de boeken van Harry en zijn vrienden nooit lezen.’

‘Waarom mogen ze J.K. Rowling niet lezen?’

‘Omdat haar boeken over bijgeloof en tovenarij gaan. Omdat in al deze boeken jongens en meisjes vrij en los met elkaar omgaan. Allerlei redenen.’

Ze trok de twee punten van haar foulard op dezelfde hoogte en knoopte ze weer aan elkaar. Haar vingers waren bleek en fijn. Ze had korte, gevijlde nagels die in een zacht, haast onzichtbaar perzikkleurig tintje waren gelakt en ze droeg één smalle gouden ring. Om haar pols tikte een horloge van eenvoudige makelij, witte wijzerplaat, plastic bandje.

‘Het zijn jeugdboeken.’

‘Er staat van alles in dat niet voor kinderen en jongeren is bestemd.’

‘Meisjes en jongens worden verliefd, als u dat bedoelt,’ grijnsde ik. ‘Harry wordt verliefd op Ginny.’

‘Verliefdheid voor het huwelijk bestaat niet. En er staan in die boeken, die ik voor alle duidelijkheid níet gelezen heb en nooit zal lezen, naar verluidt passages waarin de

aantrekkingskracht tussen jongens en meisjes wordt beschreven. Hun lichamelijke groei. Dat is verschrikkelijk. Daar horen kinderen niets van te vernemen. Wij bewaren intieme zaken juist tot aan het huwelijk. Alleen voor die ene man of vrouw.’

‘Dat is wat ik bedoelde. Biologische en seksuele voorlichting krijgen bij jullie geen plaats.’

‘Vanaf de verloving. Als onze kinderen gaan huwen. Eerder is overbodig.’

‘Ik zal mijn eerste liefje nooit vergeten. Ik was acht.’

‘Kan bij ons niet. Onze meisjes komen niet met jongens in contact.’

‘Op straat wel.’

‘Er is controle. Ik heb een vriendin. Ze zat samen met mij in de klas, een eeuwigheid geleden. Na school stond er een paar keer een niet-Joodse man buiten het gebouw te wachten. Ik heb geen idee wat hij daar deed of wie hij was. Hij staaarde naar haar. Hij volgde haar. Hij zocht contact. Op een dag heeft mijn vriendin, we waren een jaar of vijftien, een gesprek met hem aangeknoopt. Niet dat ze echt met hem begon te praten. Maar ze hebben een paar zinnen uitgewisseld. Daarna begon ze te blozen.’

‘Spannend.’

‘Een week later zat ze op het vliegtuig naar Brooklyn. Iemand had haar ouders ingelicht over deze “aanbidder”, iemand had hun over het blozen verteld. Ze heeft een jaar lang bij familie in Brooklyn gewoond. Zulke escapades moeten onmiddellijk worden gecorrigeerd.’

‘Ongelooflijk,’ zei ik. Ik haalde diep adem.

‘En ongelooflijk meedogenloos.’

Ze schudde het hoofd. ‘Mijn vriendin heeft in New York een uitstekende tijd beleefd. En ze heeft haar ouders deze stap nooit kwalijk



genomen, integendeel, ze wist heel goed dat dit het beste voor haar was en ze zegt dat vandaag nog altijd. Ze is gelukkig getrouwd, kreeg zeven kinderen, ik weet niet hoeveel kleinkinderen.'

Dit boek is reeds verschenen

## VAN DEZE AUTEUR VERSCHEEN OOK



‘Vanderstraeten presteert wat elke schrijver groot maakt: tonen hoe mooi en moeilijk het is om mens te zijn onder de mensen.’

●●●●● – De Standaard

‘Een onthullend én integer verslag van Vanderstraetens ervaringen in de modern-orthodoxe gemeenschap van Antwerpen. [...] Geen sensatiezucht, maar een liefdevol opgetekende verzameling van anekdotes.’

●●●●● – NRC Handelsblad

‘Vanderstraeten mijdt zware onderwerpen niet, maar door de persoonlijke benadering, met levens-echte dialogen, blijft het licht van toon.’

– Noordhollands Dagblad

# MARTINE BIJL



Foto: © Mark van der Zouw

Martine Bijl maakte televisie- en theaterprogramma's, was zangeres, actrice, keramiste en schrijfster. Ze vertaalde tv-series, liedteksten; haar werk is meermaals bekroond. Zij publiceerde onder meer *Hindergroen* en *Rinkeldenkink* – dat bekroond werd met de NS Publieksprijs en waarvan ruim 145 000 exemplaren zijn verkocht. Ze was dertig jaar getrouwd met Berend Boudewijn – theater- en televisieregisseur, presentator, acteur en schrijver. Hij schreef onder meer *Ik stond erbij en ik keek ernaar*.

# VAN DIT EN DAT EN VAN ALLES WAT

## **Van dit en dat en van alles wat in het kort:**

*Van dit en dat en van alles wat* is een portret van het multi-talent Martine Bijl. Samengesteld uit nagelaten documenten blijkt het onbedoeld zelfs een frappant zelfportret. Jeugdherinneringen, brieven, een novelle, e-mails, speeches, theaterteksten plus dagboeken over haar werk bij televisie en theater – het lijkt verschillend, maar het ademt dezelfde oorspronkelijke, amusante geest. Of het nu gaat over optreden, over harts-tochtelijk tuinieren, over volhardend keramiek maken, over koppig sleutelen aan teksten, het is altijd onderhoudend geschreven. En meer dan dat. En passant fileert Martine mannelijke eigenwaan en vrouwelijk schipperen en gunt ze ons ook nog een blik achter de schermen van onze showbusiness.

Martines echtgenoot Berend Boudewijn, die deze teksten heeft verzameld en er een persoonlijke inleiding bij schreef, oordeelt volkomen terecht: schrijven was waarschijnlijk Martines liefste bezigheid en zeker haar grootste talent.

## EEN INTIEM ZELFPORTRET VAN MARTINE BIJL



Over *Hindergroen*:

‘Slechts een vakkundige enkeling kan zó schrijven dat je pas door hebt dat je aan het lezen was als je het boek uit hebt. Dit is er zo een.’ – Sylvia Witteman

# VAN DIT EN DAT EN VAN ALLES WAT

---

## *Inleiding*

door Berend Boudewijn

Van 1990 tot haar overlijden in 2019 bewoonden Martine en ik het souterrain van een vrijstaand landhuis waarvan de achterdeur onze voordeur was. Een brede gang liep dwars door het huis naar een ruimer deel aan de voorkant met naast een raam een bank en kasten vol boeken, één over tuinen en tuinieren en één met boeken en catalogi over kunst.

De deuren aan weerszijden van de gang stonden permanent open; naar de huiskamer; naar de ouderwetse keuken met AGA-fornuis, granieten aanrecht en immense tafel; en daartegenover naar het zonnige atelier van Martine, met zicht op de achtertuin door drie ramen, boven een metersbreed werkblad.

Haar schrijfplek was een tafel aan de korte kant van de kamer. Ze zat er dagelijks urenlang, meestal met zachtjes het gebabbel van Radio 1 op de achtergrond – ook tijdens het schrijfwerk. Wonderlijk vond ik het, dat ze dat wist te combineren.

Schrijven was haar voornaamste werk sinds ze was opgehouden als zangeres en cabaretière. Het was ook haar liefste bezigheid. Eerst op een elektrische schrijfmachine, waar ze handgeschreven teksten op uittikte, en later rechtstreeks op de computer. Het geheugen daarvan, zo stelde ze zich voor, zou een wanordelijke papierwinkel worden als je het niet netjes beheerde. Chaos was een schrikbeeld. Dus werd er regelmatig allerlei door haar gewist, waardoor geestige e-mails en schrijfsels verloren zijn gegaan. Desondanks is er voldoende bewaard gebleven, ook buiten haar computer.

De selectie daarvan is *Van dit en dat en van alles wat*. Een geliefde uitdrukking van Martine. Soms spottend gebezigd na afloop van een voorstelling of televisieprogramma. Meestal vergoelijkend – tekenend voor haar gretige, eigenzinnige belangstelling. Een geschikte titel, dacht ik, voor deze bundeling teksten uit haar nalatenschap.

*(fragment)*



### *Mamaboek*

Om mij heen was veel schuld en boete. Toen Sinterklaas een keer onze kleuterschool bezocht, heb ik wel een halfuur in de volle gymzaal om me heen staan gluren. Iedereen schreeuwde en propte zijn zakken vol. Zag Sinterklaas wel dat ik geen enkele pepernoot van de vloer pakte? Viel het hem wel op? Braaf meisje wit voetje. Ik nam er helemaal geeneen, en zag iedereen trouwens wel dat ik daar wegliep zonder één pe-

pernoot? Terwijl ik toch wel best graag een pepernoot op gelust had? Misschien wel twee?

Hebben veel kleine meisjes roerloos in een gymzaal boete staan doen voor god mag weten wat? En waarvoor dan? Hoeveel kleine jongetjes hebben trouwens hun zusje een zweterig stuivertje in het knuistje gedouwd, in ruil voor een geheime blik in hun broekje? Mij is het maar één keer gebeurd en mijn broertje ook niet vaak, denk ik. Hij en ik waren juist op zijn kamertje bezig om



onze Duivelse Deal te beginnen, toen mijn moeder binnenkwam. Ze werd lijkwit, lippen inclusief. Ik moest meteen mee. Ze ademde snuivend door haar neus. Van schrik begon ik meteen te liegen. Op een ouwe fiets moet je het leren. De straffen werden bepaald. Ik was het meisje, mijn vader had goddank geen interesse in mij. Wel moest ik van mijn moeder onmeetbaar lang onder de warme douche gaan staan. Toen zal het er wel af geweest zijn.

Mijn broertje werd veroordeeld tot twintig billenpetsen met de uitvouwbare meetlat. Dat zou mijn vader doen, die was de man. Maar ja, mijn broertje moest naar school, en het toeval wilde dat de dokter op dat moment nodig was aan een ziekbed. En de dokter versaaft niet.

Daar hebben wij het volgende op gevonden. We zouden gewoon allemaal gaan doen wat we moesten doen, en de petsen- straf zou pas in de middag uitgevoerd worden, ná school. Een straf waar je op moet wachten tot het beter uitkomt, wordt elke seconde verschrikkelijker. Intussen zaten mijn moeder en ik samen op de bank in de huiskamer te beven. Toen mijn vader thuiskwam, stak mijn broertje zijn kinderkop om de hoek van de deur. 'Ik maak toch liever sommetjes,' piepte hij.

Maar daar kwam niks van in.

Mamma had als kindje een sprinkhaan in een doosje. Dat was háár sprinkhaan en ze was er niet bang voor, omdat het de hare was. Toen iemand zei: dat is jouw sprinkhaan helemaal niet, ik heb er een andere in gedaan, gooide ze het doosje schreeuwend van angst van zich af.

Ik had op die manier als kind eenzelfde ervaring. Ik was bang voor alles, maar er was één vlieg in de kamer die op mij mocht lopen, omdat hij mijn vriend was. Mijn vader sloeg hem dood op mijn arm. Schoft, zei ik. Ik kreeg een keiharde draai om mijn oren. Er werd wel gedreigd met opsluiting in de badkamer met allemaal vliegen, maar dat gebeurde niet.

Als er een nachtvlinder of mot in mijn kamertje zat, was de ellende niet te meten. Ik wou niet naar bed. Mijn vader moest het monster vangen en doden. Mijn moeder was net zo bang als ik, we stonden samen op het keukentrapje, aanmoedigingen roepend, door het glazen bovenlicht de moordpartij te volgen. Maar toen mijn vader het beest had, moest het nog naar buiten. De vertoning die volgde, daar had je geld voor kunnen vragen. Mijn vader was opeens een held, dat wel. Dat vond hij wel lekker, geloof ik. Dat mocht nog weleens herhaald. Ik vond later een assortiment dooie bromvliegen, als scarabeeën zo mooi glanzend, op een rij gelegd op mijn hoofdkussen.

*(fragment)*

## De woelmuizen

E-MAILS AAN BROER JAN

Martine gooide het merendeel van haar e-mails weg – de gedachte aan een overvolle computer beviel haar niet. Een aantal e-mails aan haar broer Jan, over haar tuin en de bestrijding van woelmuizen zijn bewaard. Enkele alinea's over gezinszaken zijn weggelaten.

VERZONDEN: DONDERDAG 10 JANUARI 2002

AAN: JAN EGBERT BIJL

ONDERWERP: KILL!!

Ja, de woelratmannen zijn geweest, ze waren fijn. Met fijn bedoel ik: van die leuke gewonen, die veel van hun vak weten. Hoewel: omdat ik had gezegd dat ik Martine Bijl was, kwam de directeur van de firma ook mee. Die wist nergens iets van, maar de andere meneer wel. Ze hebben lang rondgelopen en daarna vele verhalen verteld. We gaan er van af komen, hoor, maar ik durf haast tegen niemand te zeggen hoe.

Lees en huiver. Als het niet meer gaat vriezen, moeten we het terrein zwaar (laten) walsen. Daarna komen er weer nieuwe gaatjes. Daar komen de mannen dan enge gas-sende pillen in doen, die alles wat in de gangen leeft, mollen. Inderdaad, alle mollen (die op het moment alweer behoorlijk tekeer gaan. Berend vroeg: is de mol dan niet ergens nuttig voor? De mol, zei de man, heeft Geen Enkel Nut), de woelmuizen, eventuele woelratten – geen insecten helaas. Ook de veldmuizen dus, maar die komen gauw genoeg weer terug. (Bovendien maken die ook overal gangen). En voor hazen en egels en passerende katten kan het geen kwaad. Ook niet voor de uilen, want het is gas, hè. De lijken zijn dus niet giftig.

Ja, het wekt nare associaties. Maar aan de andere kant: het is een gigantische populatie, zei de man, kijkend naar de gaatjes-om-de-tien-centimeter, je fruitbomen gaan ervan omvallen, het zit ook al onder de terrassen en het parkeerterrein, en het huis kan er ten slotte zelfs van gaan verzakken. Om het maar een beetje goed te praten.

Als ze dan geweest zijn met hun pillen, mag je drie dagen niet daar lopen. De afstand tot het huis en de eerste capsule moet tien meter zijn, maar de perken krijgen genoeg mee. De lucht zal vergeven zijn van knoflook(waarschuwings)geur. (Als je dood wil, moet je dus hier plat op het gras komen liggen inhaleren. Maar ik geef daar eigenlijk geen toestemming voor, hoor jongen. Tenzij ik alles erf.) Na die drie dagen weer walsen. Wil een enkele volhouder dan nog een hoopje maken of een gangetje graven, dan zal die het weten, want dan komt hernieuwd geweld. No survivors!

Het is absoluut afdoende, gegarandeerd. Andere methodes zijn er niet. Ik zei: en zijn we dan zes weken later weer zover? Nee hoor, dat ging dan zeker twee jaar of langer duren. Nou, dan zien we wel weer. Bestellen we het opnieuw. Neem ik een gas-abonnement.

Want we gaan het wel doen, al vind ik het behoorlijk gruwelijk. Ik denk dat het voor jou niks is, want een particulier mag het niet, dat begrijp je, al is het middel wel toegestaan; dat hebben ze me al keurig met papieren laten zien. Ze laten ook geen pillen over, die je dan nog eens kunt gebruiken: mag niet. Alles moet op. Anders zou je er een paar van me krijgen, tegen jouw mollen. Maar het gast zelfs door de verpakking heen, schijnt het. Dus je haalt je huis niet eens. Lekker erg, hè?

## Het Zonnetje In Huis Dagboek

Bij veel van haar werk hield Martine een dagboek bij, ook over de televisieserie *Het Zonnetje In Huis* (1993-2003). Aanvankelijk vertaalde en bewerkte ze de Engelse afleveringen. Later werd het door Ger Apeldoorn en Harm Edens geschreven. Martine speelde erin mee, in alle 109 afleveringen; een vrouw die moet schipperen tussen haar man (John Kraaijkamp junior) en haar lastige, inwonende schoonvader (John Kraaijkamp senior). Ze beschrijft hoe nukkig senior soms kon zijn en bewondert zijn unieke talent. En het dagboek geeft zicht op het reilen en zeilen van zo'n langlopende televisieserie. Niet na jaren erop terugziend, maar meteen over de ergernissen en succesjes van de dag; eigenlijk is het een reeks ooggetuigenverslagen.

In 1998 ontvingen Kraaijkamp senior en Martine beiden een Gouden Beeld voor hun rol in de serie.

We zijn gaan repeteren voor de achtste aflevering, aflevering 'Het Hondje'. In de studio loopt voortdurend een yorkshireterriër rond, het hondje van Leslie. Het blijkt dat

dit hondje in de aflevering gaat spelen. Kijk eens aan. Alleen, het is helemaal geen vuilnisbakkie en dat zeg ik ook heel vriendelijk tegen Frans, tijdens de lunch, en ik zeg ook dat ik er geen grap om veranderen zal. Weer gelieg over dat er niks anders te krijgen is en dat er geen bureaus voor dieren bestaan, alleen voor grote honden zoals herdershonden. Ik weet dat het niet waar is. Nu gaan ze dat mooie hondje met gel bewerken om het lullig te maken.

De volgende dag in de auto heb ik zo verschrikkelijk de slappe lach gekregen dat de tranen me over de wangen rolden: van Senior moesten we liedjes voordoen 'met de mond windend'. En de anderen moesten raden welk liedje dat dan was. Natuurlijk verschilden de geluiden van de beide Johnnies erg met de mijne: waar zij luide, natte en vieze winden produceerden, liet ik een geknepen, droog dameswindje horen. Toen moest ik het enorm vaak overdoen, tot het geluid naar tevredenheid was. Verder hebben we het spel 'beroepen raden' gedaan.

(fragmenten)

---

### De Poolse Hoer

Nog een voorbeeld van Martines plezier met taal. Vrienden hadden een uit Polen afkomstig hondje – Misha – dat regelmatig bij ons logeerde. De Poolse Hoer, zoals Martine haar noemde, schreef zo nu en dan op Martines computer naar onze vrienden hoe het haar bij ons beviel. Een paar van die e-mails zijn bewaard gebleven.

### Hee hoi baaz en vrouw!

Hee hoi bbaaz en vrouw! Eefen een berigd van misja. Als jullie noch weeten wie dad iz tenminzde. Hier chaad hed wel choed. Aleen ik ben zavonts wel uidchepud van dad ik sdeetz buiten ben. Dan beweech ik nikz meer nied eens mein oochjez en dan zriken zei zomz heel leuk. Dan komen zei allebij naasd mei zitten en maar aaaien en aan mein oortjes trekken. En dan worz natuur-

leik. Of een klijn hoezdje op zein teid ook alteid goet voor worz. Dan noemen zei mei de hoesdaonbon, nou ja zei vinden dad grappich.

Hat ik al vertelt dad hei laadsd mein leerferworz helemaal hat opchecheten? Heefd hei zelf nikz? Ztrakz wil hei ook mein koekketjez noch. Gekker moed hed nied worden wad jullie.

Ik heb een haaz wechejaachd uid hun boz. Ik heb gerolt in ietz lekker viez.

En ook in de zneewklokjes gerolt.

Ik heb in de bodder gedribbelt dad mach nied van haar.

Van hem mach alles. Zei wil noch weleens aan hem zitten zo in bed.

Maar dan zecht hei pazzop Het Hontje. En als hei dat niet zecht ga ik eeven hoezden en daarna zmekken. Dan iz hed gauw uid med de pred.

O ja dad vinden jullie zo leuk

ooooooooobaaaazzzoouuuuuuovrau

ooooooooowooooowo. Likje van Mizja

---

## Achterdochtig

### Losse notities in computer Martine

\*\*\*

Ik was als kind al zo achterdochtig. En terecht – want niemand spreekt de waarheid. ‘Het doet geen pijn,’ zei de tandarts. ‘Je wordt niet misselijk,’ zei de man van de draaimolen. ‘Het water is heerlijk,’ zei de badman. ‘Je voelt er niks van,’ zei mijn eerste vriendje. ‘Je staat op het toneel en alles valt van je af,’ zeiden mijn collega’s.

\*\*\*

Ze had altijd aangenomen dat alles in orde was, tot hij in zijn stervensuur met hese stem een onbekende Friese vrouwen naam had geroepen.

\*\*\*

De psychiater had een lelijk beeldje op de kast staan en toen moest ik hem al niet meer.

Aan het eind van elke dag denk ik: goddank, weer een dag voorbij. Ik ben zo moe, zo moe. Ik kan haast niet verstaan wat de anderen zeggen, maar ik zie dat ze aardig zijn en er lief bij kijken.

\*\*\*

De buitenkant van de dag was heel gezellig, zoals altijd. Onder het dunne ijs zwemt een zwarte schaduw mee.

\*\*\*

Ik ben hopeloos verdwaald in mijn eigen leven.

*Dit boek is reeds verschenen*

# DAVE GOULSON



Foto: © Finn Goulson

Dave Goulson is hoogleraar biologie en is gespecialiseerd in de hommel. Met *Een verhaal met een angel* veroverde hij de harten van vele lezers. Ook schreef hij *Geroezemoes in het gras* en *De vlucht van de hommel*. In 2019 verscheen *De tuinjungle*.



# STILLE AARDE

WIE ZORGT ER VOOR ONS  
VOEDSEL ALS ER GEEN  
INSECTEN MEER ZIJN?

## Stille aarde in het kort:

De aarde is hard op weg naar een ecologisch armaggeddon. Wereldwijd daalt het aantal insecten snel en één ding is zeker: zonder insecten stort alles in. Bijna 80 procent van onze belangrijkste voedselgewassen wordt bestoven door wilde insecten. En talloze dieren (die weer als voedsel dienen voor talloze andere dieren) zijn voor hun voedsel afhankelijk van insecten. Kortom: het uitsterven van insecten heeft desastreuze gevolgen voor de hele voedselketen. Inclusief de onze.

Met een groep Duitse entomologen kwam Goulson tot de onthutsende conclusie dat in de afgelopen jaren de insectenaantallen met zo'n 80 procent zijn afgenomen. De belangrijkste oorzaak hiervan is het massale gebruik van pesticiden in de landbouw. *Stille aarde* luidt de alarmbel maar laat gelukkig ook zien dat het nog niet te laat is. Léés dit boek voor het wél te laat is.



# INTERVIEW MET DAVE GOULSON

DOOR SIARD NICOLAÏ

---

**In Stille aarde schrijft u over de sterke daling van het aantal insectensoorten. Het ziet er slecht uit. Was u geschokt door uw bevindingen?**

Ik had een redelijk idee van de omvang van het probleem. Maar wat nogal alarmerend was, was dat er tijdens het schrijven steeds nieuwe onderzoeken verschenen, het ene nog dramatischer en zorgwekkender dan het andere. Er is een kleine stortvloed aan nieuwe publicaties en bijna allemaal laten ze dit patroon van achteruitgang zien. In 2017 verscheen in Duitsland een paper, dat ik ook veel noem in *Stille aarde*, dat stelt dat de insectenbiomassa over 26 jaar met 76 procent zal zijn afgenomen. Dat werd wereldwijd door verschillende media opgepikt en het was op dat moment dat veel mensen zich leken te realiseren dat er een wijdverbreid insectenprobleem was.

Als er nu niets gebeurt, duurt het niet lang meer voordat de meeste insecten zijn uitgestorven. Enkele weerbare soorten die goed in staat zijn om zich aan te passen zullen overleven, maar dat zijn juist die insecten die nu al voor plagen zorgen. Ze zullen dan vrij spel hebben omdat andere, nuttige, soorten er niet meer zijn.

**Uw boeken zijn altijd hands on – met praktische tips om de insectenpopulatie in de tuin of op het balkon te verbeteren. De lezers kunnen veel zelf doen.**

Klopt. En er is een enorm potentieel: in het Verenigd Koninkrijk zijn 22 miljoen tuinen die een gezamenlijk oppervlak hebben van 5000 km<sup>2</sup> – een gebied groter dan de provincie Noord-Holland. Stel je voor dat dat allemaal insectvriendelijk gebied is! En ik zie ook echt een groeiende interesse van mensen die bewust hun tuin wilder en groener maken om insecten aan te trekken. Van klimaatproblematiek kun je snel het gevoel krijgen dat het toch allemaal niet meer uitmaakt wat je doet, want wat kun je als individu doen aan bijvoorbeeld het smelten van de ijskappen? Maar op dit vlak kun je de dingen echt zelf, al is het op kleine schaal, op een positieve manier beïnvloeden.

Het afgelopen voorjaar werd in het Verenigd Koninkrijk de bermbeplanting niet meer gesnoeid omdat de plantsoendienst door de lockdown gedwongen thuiszat. En prompt kwamen er aan alle struiken bloemen, waar veel insecten op af kwamen. Alle nietsvermoedende wandelaars die dit zagen waren blij verrast, het is een paar dagen veel rond gegaan op sociale media. Dat was ook een moment waarop mensen wakker werden en beseften dat we de dingen niet

hoeven te doen zoals we ze altijd hebben gedaan.

Ik zou niet willen zeggen dat ik overdreven optimistisch ben, het lijkt geen twijfel dat de dingen eerst erger zullen worden voordat ze beter worden. Maar de houding van mensen verandert, niet alleen ten opzichte van insecten, maar ten opzichte van dieren in het algemeen. Hopelijk kunnen we het tij ten goede keren zodat toekomstige generaties ook nog van de natuur kunnen genieten.

**U bent van oorsprong bioloog. In eerdere boeken, zoals *De tuinjungle*, en ook in uw nieuwste boek is de toon alarmerend. Ziet u uzelf als activist?**

Sommige mensen vinden het een belediging om een wetenschapper een activist te noemen maar ik vind het iets goeds. In het begin van mijn carrière heb ik vele jaren onderzoek gedaan naar hommels en het was duidelijk dat hun aantal afnam. Als je als wetenschapper iets publiceert komt het in een journal, word je gelezen door een handvol vakgenoten en dan moet je weer door naar je volgende onderzoeksonderwerp. Niemand onderneemt concrete actie naar aanleiding van een onderzoek. Toen heb ik in 2006 het Bumblebee Conservation Trust opgericht met als doel de wetenschappelijke kennis uit mijn vakgebied concreet toe te passen. Van daaruit zijn we onderzoek gaan doen naar pesticiden, waarvan het gebruik toen nog minder wijdverbreid was. Het bleek, logisch, erg schadelijk voor hommel- en andere insectenpopulaties. Omdat de

zakelijke belangen bij pesticiden zo groot zijn leverde me dat veel kritiek en nare persoonlijke aanvallen op.

Ik geef graag toe dat ik activist geworden ben. Iemand moest opkomen voor de insecten, dus ben ik dat gaan doen.

**De meeste mensen vinden insecten vooral eng en vervelend. Wat zou u tegen die mensen zeggen?**

Ik leg als eerste uit hoe belangrijk insecten zijn. Ze vormen een groot deel van de biodiversiteit op aarde en zijn het voedsel voor veel van ons voedsel. Daarnaast zorgen ze voor de bestuiving van planten. Driekwart van alle gewassen die we ter wereld verbouwen hebben bestuiving door insecten nodig om zich voort te planten. Ook zijn het enorm goede *recyclers*, ze verwerken dode dieren en uitwerpselen. Dus we hebben ze nodig, of je het nu wilt of niet.

Maar het zijn ook absoluut prachtige wezens. Een miniatuurwereld waar de bijzonderste dingen gebeuren. Ik raad iedereen aan om eens op zijn knieën in een wei te gaan zitten, en gewoon te kijken naar al dat leven.

**Tot slot, welke boeken over de natuur leest u zelf graag?**

*Wilding* van Isabella Tree en *Rebirthing* van Benedict Macdonald [beide boeken zijn nog niet in het Nederlands verschenen, red.]. Allebei tamelijk positieve boeken. Dat is wel fijn in een genre waar doorgaans verdoemenis troef is, haha.

**Dit boek is reeds verschenen**

# ANN DE CRAEMER



Foto: © Frederik Verbeke

Ann De Craemer debuteerde met *Duizend-en-één dromen*. Een reis langs de *Trans-Iraanse Spoorlijn* (2010), dat werd genomineerd voor de *VPRO Bob den Uylprijs*, gevolgd door de romans *Vurige tong* (bekroond met de *Bronzen Uil-lezersprijs* 2011), *De seingever* (2012) en *Kwikzilver* (2014).

# HERSENORKAAN

POËTISCHE MEMOIR VAN  
EEN ZWARTE PERIODE EN  
DE WEG NAAR BOVEN

## **Hersenorkaan in het kort:**

In 2017 kreeg Ann De Craemer een depressie die haar een duistere kelder in trok. *Hersenorkaan* is een beklijvende, poëtische evocatie van de weg terug naar boven.

Wrang maar ook met humor verhaalt ze over de donkerte, over haar angsten, over de surreële strijd met een ekster die een jaar lang als een schaduw boven haar hangt. Gelukkig is er de drang tot fotograferen, die haar naar buiten lokt. En de helende kracht van vriendschap en van de zee.



‘Een begenadigd chroniqueur van La Flandre profonde, een vrouwelijke Dimitri Verhulst.’ – Marnix Verplancke in *Knack* over *Vurige tong*

‘Welk boek vindt u zwaar onderschat?’ Herman Brusselmans: ‘Alles van Ann De Craemer.’ – *HUMO*



# HERSENORKAAN

---

16

's Anderendaags gaat om negen uur de wekker. Het enerverende geluid uit het oude alarmklokje dat ik van bij mijn ouders had meegenomen, maakte me gek. En 's nachts zette ik ook al maanden mijn telefoon uit omdat slapeloze momenten mij er meteen naar zouden doen grijpen. Dus kocht ik een nieuwe wekker met twee in te stellen alarmen: een voor door de week en een voor in het weekend. Maar vooral: met een lichten geluidsfunctie die je langzaam doet ontwaken. Het licht bootst de zonsopgang na, bij de geluiden kun je kiezen tussen de oceaan of vogels. Ik kies voor de vogels, want sinds achter mijn appartement de bomen werden gekapt om plaats te maken voor serviceflats, mis ik hun drukdoenerij.

Ook deze ochtend gaan mijn alarmvogels steeds harder krijsen, dus kom ik half overeind en zet de wekker af. Ik wacht op het vertrouwde geluid van naderende pootjes op de vloer, van Rachel: de zachte roffel van een huisdier dat al voor de wekker bespeurt dat er ontwaakt zal worden. Alleen hoor ik deze keer iets anders. Geen kattenpootjes maar nog altijd... vogels. Gepiep, gekreun. Dof en onbestemd. Ik draai mijn hoofd en luister. Uit de wekker komt het niet. Kun je, zoals je de zon blijft zien als je er te lang in gekeken hebt, ook een geluid blijven horen als het weggestorven is? Ja, toch? Wat hoor ik anders? Ik pulk aan mijn rechteroor waaruit het geluid lijkt te komen – of nee, naar binnen dringt.

Ik voel een lichte paniek, want de aandoe-

ning die ik het meest vrees, is constant geruis of gepiep in de oren: tinnitus, of Nooit Meer Stilte – een boektitel. Bij sommigen schijnt het te helpen om voortdurend de radio aan te zetten maar ik kan alleen in stilte werken. Tinnitus zou het einde van het schrijven betekenen. Ik zou drillbooroperator moeten worden, of dj, of talkshowhost. Constant omgeven door lawaai, nee, zelf constant lawaai moeten voortbrengen.

Maar het is geen tinnitus, want nu hoor ik duidelijk gewriemel dat van tussen de klerkast en het plafond lijkt te komen. Of uit de kast. Ja. Mijn keel knijpt toe. Afschuw duwt zich in een korte, benepen schreeuw naar buiten en jaagt mijn hartslag omhoog. Het kan niet maar toch is het zo: daar in de kast moet iets zitten. Het gewriemel stopt en nu hoor ik geklap. Een mot, denk ik. Het zou niet voor het eerst zijn dat ik een mot ontdekte zo groot als een kinderhand. Met fluwelen vleugels die zich lam fladderen tussen oude kleren en spaanplaten. Tot ook het gefladder stopt en het geritsel begint. Niet in maar buiten de kast. Daar. Op het voetende van mijn bed. Daar zit een vogel die zijn veren gladstrijkt.

Het is een ekster.

Hij kijkt me aan.

Ik sluit mijn ogen. Doe ze open. Weer dicht. Nog eens. En nog eens. Nee. Nee. Dit kan niet. Onmogelijk.

'Is dat nu echt alles?' zegt hij.

Het is zover: daar is de waanzin. Ik kijk in de ogen van een ekster die me een vraag stelt.

Is dat nu echt alles? Ja, dit is echt alles. Meer is er niet. Ik zit verstomd naar een

glimmende snavel te staren. Is dit dan het monster in mijn hoofd?

[...]

20

**D**e depressie toonde zich niet alleen in lang uitgerekte wanhoop maar ook in kortstondige momenten van hoop, misplaatst maar voelbaar. Wat zou het zijn? Dat je als mens, als denkend dier, voorbestemd bent tot hoop en slaafs van vals lichtpunt naar vals lichtpunt moet sukkelen, als een veroordeelde? Keer op keer werd ik tot vreemdsoortige waanbeelden verleid om dan met een klap weer op mijn plaats te worden gezet – een vermanende tik boven op de depressie, of beter, *erin*: angst in de angst, pijn in de pijn. Mijn hoop uitte zich in dwangmatig herinneren aan wie ik was geweest en aan wie ik weer wou worden. Uiteindelijk kristalliseerde hij in een fietsinstallatie die me moest terugvoeren naar de ik van vroeger. Het was een ordening uit noodzaak maar tezelfdertijd vol waanzin. Mijn zieke hoofd mende mijn handen die knutselden om dat hoofd ter wille te zijn.

Het begon heel onschuldig. Met een rode Trek-koersfiets die ik kocht toen mijn vader een elektrische ging afhalen in het onooglijke dorp Marialoop, bij een verkoper die nog in de ploeg van de Vlaamse wielervliegende Eddy Planckaert had gereden. In de garage van de zaak werd mijn vaders fiets op punt gezet en terwijl ik wachtte trok ik, al sinds mijn achttiende fietsgek, naar de toonzaal. Daar hing een mat rode koersfiets zoals ik er renners in de Ronde van Frankrijk mee had zien rijden. ‘Koop mij!’ riep hij. Een

aanmaning met gevolg want mijn impulsiviteit deed de rest. Ik raakte de fiets aan, streelde zijn matte frame, nam de witte klikpedalen vast en liet mijn hand over het stuurlint glijden. Ik was de hoofdrolspeelster in een stukje fietsporno. De vrouw van de winkel wist meteen waar ze aan toe was toen ze mijn rood aangelopen wangen zag. ‘Schoon gerief, hè?’

‘Amai nog niet.’

Die schoonheid bleek haar prijs te hebben, gruwelijk hoog voor een amateurfietser die beroepshalve niet meer deed dan schrijven. Toch was de fiets een week later van mij. Begeesterd gaf ik hem een ereplaats voor mijn boekenkast – een wieldop rolde voor de mond van Guido Gezelle.

21

**O**p diezelfde plaats staat hij nog steeds wanneer ik negen maanden later verdwaasd op de bank naar mijn boekenkast zit te kijken, vol romans die ik niet in staat ben te lezen. Het enige wat zich op een of andere manier door de dofheid weet te persen, is een bizar plan om de fiets met persoonlijke spullen op te tuigen: ik ga er objecten aan vastmaken die me herinneren aan datgene waar ik het meest van hield voor de ziekte begon. De stilstaande koersfiets moet een schrijn voor mijn verleden worden.

Zoer ben ik op zoek naar mijn nog nauwelijks voelbare voorgeschiedenis dat ik prompt opsta om mijn installatie te bouwen. Op het stuur leg ik Tsjip van Willem Elschot: een lievelingsboek en onmisbaar, want geen altaar kan zonder Bijbel. Aan de stuurpen hang ik een van de tientallen badenden die ik door de jaren heen heb verza-



meld – het resultaat van een onverklaarbaar zwak voor felgekleurd plastic en kinderlijke vormgeving. Aan de klikpedalen bind ik mijn wandelschoenen, op het zadel kleef ik een uit de krant geknipt Netflix-logo, in de drinkbushouder schuif ik een opgerold vel papier met daaraan een touw en een balpen.

Daarna doe ik een paar stappen achteruit. Als het ontregelde brein me doet vergeten wie ik ben, hoef ik alleen maar deze installatie te aanschouwen om het me te herinneren: je werd gelukkig van lezen en schrijven, van fietsen en wandelen, van series bekijken en ligbaden nemen. Die versierde fiets, c'est toi. Excuseer, c'était toi – dat was jij.

De ontleding is nauwelijks verdwenen of ik voel al hoe de spanning zich weer op-hoopt. Alsof een gasbel mijn binnenste af-tast en elke holte wil vullen met monoxide.

Ik moet terug naar de bank, terug naar het zitten, terug naar gedachten die misschien enig weerwerk kunnen bieden aan die onophoudelijke druk van binnenuit. Ik draai me om maar één glimp is voldoende. Dit kan niet waar zijn.

Nee.

Nee.

Niet weer.

Niet nu.

Ik kan niet.

Boven op de leuning spannen twee klauwen rond de kussens alsof ze mijn borstkas omknellen. Ik voel hoe de donkerte vanuit mijn schedel mijn maag in duwt.

Ik kan dit niet.

Maar ik moet.

Het is de ekster.

[...]

Pillen en een psychiater brachten me tot waar ik nu stond, begin februari van het eerste jaar na de depressie: mijn hoofd werd chemisch ondersteund en mijn psychiater leerde me om de depressie te ondervragen. Alleen, hoe moest het nu verder? Over twee weken verjaarde ik en er was die dwingend, openstaande schuld: de belofte aan mezelf om zo snel mogelijk weer zonder pillen te kunnen functioneren. Als verjaardagscadeau zou ik mezelf een wandeling van een halfuur schenken. Een gift onder dwang die alleen al door de gedachte onrust opwekte, want buiten loerde het monster. En toch moest het. In gedachten overhandigde ik mezelf een doos in pakpapier met daarin sportschoenen voor de kortste wandelvakantie ooit: buiten aan de voordeur de hoek om en na een halve draai zo snel mogelijk dezelfde route terug – een landkaart zou niet nodig zijn.

Maar waarom wachten? ‘Verbeeld je dat de stad één lange trap is,’ had hij gezegd. Nee, dat had ik gezegd. Gedroomd. Dus waarom niet? Waarom nog een doos zoeken, verpakken, strikken en wachten? Ik weet al wat erin zit, angst of niet. En het bespaart op inpakpapier. Dus sta ik op en probeer het: om de stad als een trap te zien, als een oneindig lange ladder met uitdagend veel lucht tussen de treden. Aarzelend neem ik mijn smartphone en doe ik mijn hoodie over het hoofd. En daarover nog eens de kap van mijn jas want nog steeds mag niemand me zien – hoe ik waggel, hoe ik tril. Terwijl de huisdeur achter me dichtslaat, duizelt de traphal om me heen. Het lijkt alsof ik ondersteboven val en tegen de muren sleep. De plafondlamp barst onder mijn schoe-

nen, de tegelvloer schuurt tegen mijn hoofd. Maar ik haal de voordeur en ik stap verder, bedekt en angstvallig mijn geschenk tegemoet.

Waarheen wandel je in een stad waarvan je elke gevel en straatpaal kent omdat je er al zesendertig jaar woont? Het liefst zou ik verloren lopen, maar dat laat mijn trouwdheid met deze straten niet toe. Dus gaat het richting stadspark, driehonderd meter van mijn appartement en pal in het centrum. Hier had ik, mijn gekerm onderdrukkend, ooit gevreeën tussen de struiken. Hier had ik mijn eerste en laatste sigaret gerookt. Hier had ik met mijn beste vriendin van het grasperk een privéstrand gemaakt om er in bikini te liggen zonnen. Hier had ik alles en niets gedaan.

De korte dreef naar het park is een vervalven kasseiweg die naglimt van de nachtelijke regen. Een straatlantaarn schijnt op de plas die zich in enkele dieper liggende kasseistenen heeft gevormd. Zonder nadenken neem ik mijn telefoon en richt de camera. In beeld verschijnen het donkere water, het grijs van de kasseien en onderaan de twee witte rubberpunten van mijn All Stars. De spontaniteit en het gemak van de handeling geven me een kriebel in de buik. Omdat ik een foto maakte? Nee, omdat ik eindelijk weer aan de wereld vasthang. Op het scherm zie ik een fragment van mezelf in ondiep water staan.

Maar waarom opeens die foto? Als bewijs? Omdat ik na maanden binnen zitten die kleine stappen naar buiten enkel kan geloven als ze zichtbaar op een scherm verschijnen? Of als reflex? Omdat ik intuïtief herleef wat ik vroeger voortdurend deed: rondwalen, kijken en registreren. Het zijn idiote vragen en bovendien zijn mijn sokken

nat. Met All Stars in een poel staan blijkt een povere basis voor filosofische beschouwingen. De combinatie van die twee gedachten moet voorlopig maar voldoen. Een reflex ten bewijze: het klinkt alleszins diepzinnig genoeg voor een eerste wandeling met een eerste foto.

Tijdens het stappen vormt mijn adem wolkjes in de lucht. De koude doet deugd: hoe langer ik wandel, hoe meer ze in mijn botten zal kruipen, en hoe meer ik me aan de warmte zal kunnen laven als ik straks weer thuiskom. In het park zie ik het grote herenhuis dat als kleuter altijd mijn droompaleis was geweest. Opnieuw pak ik mijn telefoon en richt ik mijn camera. Deze keer bedachtzamer.

Ik mik op de grote bakstenen toegangspoort waarlangs de paarden vroeger het koetshuis binnenstapten. In het midden staat een metalen paal die automobilisten het inrijden moet verhinderen. Ik focus op de paal en zie links en rechts, perfect symmetrisch, de half neergelaten rolluiken van het witgeverfde huis aan de overkant van de

straat. Ook hier zit een tweedeling: bovenaan de gestapelde horizontalen van het rolluik, onderaan het raam met witte orchideeën precies in het midden van elk venster. Ik zie symmetrie, orde, rust, beeldstilte, en ik druk af. Opnieuw voel ik een kriebel. Ik druk nog eens. En nog eens. En nog eens: steeds dezelfde kadrering, steeds hetzelfde onbewogen beeld, steeds dezelfde nevenschikking van poort, paal, muur, luik, glas en bloem – steeds opnieuw die kriebel.

Ik stop met fotograferen en kijk op. In een venster van het herenhuis zie ik mijn weerspiegeling: een gebogen figuur met twee kappen over het hoofd die door haar telefoon naar de omgeving kijkt. Een figuur die zich nu een kwartslag draait en via haar scherm naar haar spiegelbeeld kijkt. Ze doet de twee kappen naar beneden en toont haar gezicht. Ze zwaait, aarzelt en loopt dan door. Onder haar voeten voert een ladder met glimmende sporten terug naar huis.

**Dit boek is reeds verschenen**



MARGO HOOGENBERK

# WINNAAR MENSJE VAN KEULEN SCHRIJFWEDSTRIJD

Mensje van Keulen vierde in juni haar 75e verjaardag én 50 jaar schrijverschap. Ter gelegenheid van deze feestelijke jubilea organiseerde Atlas Contact in samenwerking met Hebban een schrijfwedstrijd. Deelnemers konden een kort verhaal over een kat of ander aardig huisdier insturen, en een jury, bestaande uit Mensje van Keulen, boekhandelaars Arno Koek en Ronnie Terpstra, hoofdinkoop van Libris Jan Peter Prenger en Atlas Contact-redacteur Marijn Hogenkamp, beoordeelde de inzendingen. In totaal stuurden maar liefst 220 deelnemers ruim 270 verhalen in met daarin een bonte verzameling aan dieren: beren, al dan niet aan kettingen; honden, vals of lief; vogels van diverse pluimage; konijnen en hamsters en andere knagers; ratten en, natuurlijk, een heleboel katten.

Uit het juryrapport: 'De nummer één werd door een jurylid het meest volwassen verhaal genoemd, en dat ondanks de titelpersonages! Hadden dat geen andere, originele namen kunnen zijn, opperde een ander jurylid. Toch waren we het er al snel over eens dat dit verhaal klopte, iedere zin was raak. Juist een keuze van

de schrijver om te spreken over "in mijn zusje snijden" maakt duidelijk hoe goed de schrijver zich in de verteller heeft ingeleefd. Kinderverdriet op zijn schrijvendst, een terechte winnaar, het verhaal "Jip en Janneke" van Margo Hoogenberk.'



Margo Hoogenberk antwoordde als kind al 'schrijfster' voor iemand kon vragen wat ze later wilde worden. Inmiddels studeert ze Proza aan de Schrijversvakschool en werkt ze hard aan een roman waarmee ze haar kinderdroom waarmaakt.

# JIP EN JANNEKE

---

Mijn vertrouwen in mijn moeder liep een eerste grote deuk op in 1993. Ik was negen en mijn ouders waren gewoon bij elkaar, mijn opa's en oma's leefden nog, school was leuk en mijn zusje Britt hooguit irritant. Ik kende nog geen echt verdriet.

Die zomer zou Duchesse, de zwart-witte poes van mijn klasgenootje, drie weken komen logeren met haar nestje jongen en als alles goed ging mochten Britt en ik daarna elk een kitten houden. Ik herinner me hoe die kluwen pluizige lijfjes zich telkens weer verdrongen om de tepels van hun moeder. Uren kon ik daarnaar kijken. Soms mocht ik ze zelf kittenmelk voeren, die ze met hun borstelige kriebeltongetjes van mijn pink likten.

Op de foto dragen Britt en ik wijde paarse en roze T-shirts en een glimlach van oor tot oor op onze zonverbrande gezichten. In mijn handen een piepklein gestreept katerdje en in die van Britt een tegenstribbelend wit poesje met vlekken. Jip en Janneke noemden we ze. Hun broertje Siepie staat er niet op. Op het moment dat de foto werd gemaakt realiseerde ik me nog niet hoeveel pijn dit eerste afscheid zou doen. Hij was al beloofd aan een andere familie en daar kon ik niets aan veranderen.

Jip en ik werden onafscheidelijk. Na school speelden we samen met een balletje aan een elastiek en als ik tv keek kwam hij bij me liggen. Ik zag hem groeien. Janneke liet ik met

rust. Zij kon soms plotseling blazen of uithalen met haar nageltjes. Mijn moeder probeerde hen gewapend met plantenspuit te leren dat aanrecht, tafel en bedden verboden gebied waren maar Janneke krabde ook haar wanneer ze de kans kreeg en Jip vloog de eveneens verboden gordijnen in. Dus redderde mijn moeder met schoonmaakdoekjes en luchtverfrisser en stofzuigde ze drie keer per week. 'Als ik dit had geweten,' zei ze en ik vroeg me af wat er kwam als ze haar zin zou afmaken.

Jip en Janneke waren ongeveer een halfjaar toen Britt wakker werd met hoge koorts en een bult in haar nek. Ze keek bang uit haar grote grijze ogen. Ik had mijn zusje nog nooit zo bang gezien. De huisarts vertrouwde het niet en stuurde haar naar het ziekenhuis. Volgens mijn moeder was het kattenkrab, levensgevaarlijk en de schuld van Janneke en haar nageltjes. De artsen dachten van niet. De ontsteking zou waarschijnlijk vanzelf overgaan maar voor de zekerheid hielden ze Britt een nacht ter observatie.

De volgende dag was Britts bult gegroeid. Ze had liggen ijlen van de koorts en de artsen besloten toch te opereren. Mijn vader haalde me 's middags op uit school en samen gingen we op ziekenbezoek. Nerveus pakte ik mijn vaders hand vast in de lange gangen van het ziekenhuis, tot we eindelijk bij Britts kamer waren. Het rook naar pleis-

ters en gebakken vis. Een hartvormige heliumballon wiegde heen en weer aan een lint dat vastzat aan het bed. De zomerkleur was uit Britts gezicht verdwenen en ze had een groot verband in haar nek. Ik vroeg of het pijn deed. Ze schudde van nee en zei dat ze morgen weer naar huis mocht.

Maar die avond, ik lag net in bed, hoorde ik beneden de telefoon gaan. Mijn moeders stem, zacht, ging snel over in huilen. Daarna voetstappen op de trap, boos gemiauw en de badkamerdeur, die stevig werd gesloten. Mijn vader kwam de slaapkamer in en zei dat mijn moeder naar het ziekenhuis ging, omdat Britt morgenochtend weer geopereerd zou worden. ‘Ga maar lekker slapen.’ Alsof dat zou lukken nu ik wist dat ze nog een keer in mijn zusje gingen snijden. Plassen moest beneden. Toen ik zeker wist dat mijn vader sliep sloop ik naar de badkamer om Jip en Janneke te bevrijden. Janneke stooft weg, Jip gafkopjes tegen mijn been. Ik nam hem mee naar mijn kamer en liet hem, tevreden opgekruld, op mijn voeten-eind slapen. Mijn vader zei er niets van de volgende ochtend en bracht me gewoon naar school, alsof er die dag niets vreselijks stond te gebeuren.

Gek genoeg is er maar één foto van Jip en Janneke, terwijl ze toch een half jaar bij ons zijn geweest. Een tijdje geleden vond ik hem terug in een fotoboek van mijn ouders. Ik

vroeg mijn moeder waarom er niet meer waren.

‘Wij maakten gewoon niet zo belachelijk veel foto’s als jullie generatie.’ Ze liep de kamer uit. Geen ruimte voor vragen over hoe het was gegaan, waarom zo abrupt, zonder overleg, niet eens over hoe het voor haar was geweest. Ik moest het met mijn eigen herinneringen doen.

Mijn moeder, op het schoolplein. ‘Niet schrikken, maar.’ Mijn verdriet, het grootste verdriet, de woede. Ik wilde terug in de tijd maar het was al gebeurd. Voor het eerst begreep ik dat ik er alleen voor stond. Tranen, eindeloze kindertranen achter mijn gesloten slaapkamerdeur. De belofte aan mezelf. Zodra ik op mezelf ging wonen zou ik een kat nemen. Eentje uit het asiel, een af-dankertje als Jip en Janneke, die ik zou knuffelen en verwennen en nooit, nooit, nooit in de steek zou laten.

Britt mocht de dag na haar tweede operatie naar huis. Ik probeerde het haar niet kwalijk te nemen. Ze was nog zo klein. Later liet ze het litteken in haar nek nog vaak trots zien, als aandenken aan een goed verhaal. Ik geloof niet dat zij Jip en Janneke miste, niet echt. Mijn litteken was minder zichtbaar. Jarelang zag ik in elke gestreepte straatkat Jip en waren alle gevlekte poezen Janneke, tot ik laatst die foto terugvond en me realiseerde hoelang ik dat al niet meer gedacht had.

# LUC PANHUYSEN



Foto: © Jelmer de Haas

Luc Panhuysen studeerde geschiedenis. Hij was onder andere als journalist werkzaam bij *Het Parool* en *De Groene Amsterdammer*. Hij publiceerde eerder *De beloofde stad*, *De Ware Vrijheid* en *Oranje tegen de Zonnekoning*. Zijn boek *Rampjaar 1672* is een moderne klassieker.

# HET MONSTERSCHIP

HOE ADMIRAAL TROMP  
DE NEDERLANDSE VLOOT  
OPNIEUW UITVOND EN ZO  
GESCHIEDENIS SCHREEF

## **Het monsterschip in het kort:**

Op de plechtigheid rond Tromps benoeming tot admiraal in 1637 viel op dat het feestvarken er bedrukt uitzag. Het vaderland stond er marietiem gezien dan ook beroerd voor. Spanje rukte op in de noordelijke wateren. Visserij en koopvaardij leden onder kaperij. In Den Haag riep men dat het land aan de zee kant werd belegerd. Twee jaar later zou Tromp de Spaanse opmars een definitief halt toeroepen door de Armada vernietigend te verslaan. Hoe was dat mogelijk? Een vloot bestond uit meer dan alleen hout en canvas, het was ook een organisatie. Onvermoeibaar zoekt Tromp naar manieren om de zeemacht sterker te maken dan de som der schepen. Wanneer hij uiteindelijk de strijd aanbindt met de Spaanse overmacht, formeert hij zijn vloot tot een 'monsterschip'. Met opmerkelijke details over het rauwe leven op zee vertelt Luc Panhuysen op meeslepende wijze het nieuwe verhaal van de historische zeeslag bij Duins.



Over eerder werk:

‘Luc Panhuysen wekt in *De ware vrijheid* een klassiek onderwerp tot nieuw leven. Hij actualiseert in de eerste plaats door er erg mooi over te vertellen.’

– NRC Handelsblad



# HET MONSTERSCHIP

---

Eindelijk is het dan zover, de grootste armada sinds de Onoverwinnelijke van 1588 staat op het punt uit te zeilen. Doel: een definitief maritiem Spaans overwicht te vestigen in de noordelijke wateren en het Spaans-Nederlandse front in Vlaanderen te overspoelen met verse soldaten. De man die de armada langs Maarten Tromp moet loodsen is admiraal Antonio de Oquendo. Mee vaart ook Dom Francisco de Melo, die als ooggetuige verslag doet. De eerste twee paragrafen van het slothoofdstuk van *Het monsterschip* waarin een tumultueuze maand wordt beschreven die uiteindelijk uitmondt in de Slag bij Duins op 21 oktober 1639.

## Duins

### *Felicitaties van Olivarez*

Het in open zee brengen van de armada op 27 augustus kostte bijna de hele dag. Dom Manuel de Melo bevond zich vooraan in de kopgroep, in het vierde schip dat achter de admiraal de haven verliet. Hem was gevraagd op welke van de grote galjoenen hij wilde varen en hij had gekozen voor de San Francisco, 'omdat ik ook Francisco heette en de kapitein een landgenoot was',<sup>1</sup> een Portugees dus. Het gevaarte met tegen de zestig stukken herbergde meer dan driehonderd man. Als hoge militair voerde Dom Manuel vanzelfsprekend het commando, zijn kapitein stond naast hem op het halfdek. Om hem heen de frisse bedrijvigheid van vertrek: matrozen die omhoogklommen, matrozen die aan schoten sjoerden, matrozen die op de reling leunden en

hun ogen uitkeken, en boven dat alles het klaaglijke gejammer van meeuwen, die zilver afstaken tegen het hemelblauw. In de zeilen had zich een zijdezachte bries verzameld, die de San Francisco nauwelijks merkbaar van het spiegelgladde water van de baai van La Coruña doorgaf aan de beoogde golfslag van de Atlantische Oceaan. De Herculestoren verdween uit zicht, de armada betrad het rijk van Neptunus, de grillige god van de zee.

Helemaal vooraan voer de Santiago, het vlaggenschip van admiraal Don Antonio de Oquendo, met zijn 66 kanonnen een van de imposantste vaartuigen van de hele vloot. Het was het officiële vlaggenschip van de koning zelf, en in zekere zin de buitengaats voortzetting van de troon in Madrid. De massieve flanken rezen vijf meter steil op uit de golven, het achterschip torende daar als een villa boven uit. Met zijn duizend ton was de Santiago ingericht om zijn achthonderd bewoners van eten en drinken te voorzien en een slaapplek te bieden, maar evengoed was het een gedrang aan boord. Het schip was driemaal zo zwaar als de Aemilia, maar had wel zesmaal meer koppen aan boord.<sup>2</sup> Gelukkig voor de officieren was het achterschip een staaltje van navale hoogbouw; in het verlengde van de geschutsdekken liepen twee versierde galerijen rondom, daarboven verhief zich het hakkebord met daarop de heilige maagd met het kindeke Jezus, omgeven door een gouden stralenkrans, en helemaal bovenop werd het campagnedek bekroond door een manshoge lantaarn. Deze lantaarn, zo beval De Oquendo in de in-

structie die hij over de vloot had laten verspreiden, mocht 'door de kapiteins' s nachts niet uit het oog worden verloren'.<sup>3</sup> Nu, op deze stralende augustusdag, volgden de kapiteins de heilige moeder met Christus.

In Dom Manuels kielzog voer het oorlogsschip de San Vicente Ferrer, onder bevel van een andere Portugees, met daarachter de acht Duinkerker fregatten. Voor hem uit voeren de San Salvador en de Nuestra Señora de Monteaguda, twee galjoenen die fleurige wimpels en vlaggen lieten wapperen en waarvan de hakkeborden al net zo kunstig waren in het afsmecken van hemelse bijstand als het vlaggenschip. Het was een indrukwekkende processie, waarvan twee vaartuigen de aandacht van Dom Manuel vasthieldden. Het ene de Santa Teresa, een kolos die tweemaal zo zwaar was als die van admiraal De Oquendo en die onder het bevel stond van Don Lope de Hoces. De Santa Teresa was een reus met zestig kanonnen en zeshonderd musketiers, en opmerkelijk: als enige voer het zonder vlag of wimpel. Dom Manuel vertelde er niet bij waarom, maar het zal te maken hebben gehad met de bevelvoering. Lope de Hoces had afgezien van het opperbevel ten faveure van De Oquendo, maar had gestaan op zijn onafhankelijkheid. Daarnaast raakte Dom Manuel niet uitgekoken op de San Agustín, het vlaggenschip van het eskader uit Napels, 'een kleinood van goud en brons' en daarmee, volgens hem, de perfecte combinatie van kracht en schoonheid. Behalve als vechtschip deed dit varende sieraad dienst als postbode om berichten van het admiraalsschip naar de rest van de vloot over te brengen.

Het was een fleurige aanblik, maar de scheepsparade had een sinister voorspel gehad. Het uitvaren had een week vertraging

opgelopen omdat de gouverneur van La Coruña ontdekte dat hij bijna twee regimenten tekortkwam. Hij had Zijne Majesteit achtduizend militairen voor Vlaanderen beloofd, maar in de afgelopen anderhalve maand had zich een massale sterfte in hun gelederen voorgedaan. Ziekte en honger hadden tweeduizend man naar het graf gezonden en die leemte moest zo snel mogelijk worden opgevuld. Daarom had hij er soldaten opuit gestuurd om de wijde omtrek uit te kammen op manvolk. Als gevangenen werden de mannen in de ketenen geslagen en als misdadigers onder bewaking naar de havenstad geleid. Dom Manuel was een van de officieren die was belast met het inschepen van de arme drommels, die zelfs nog geen tijd kregen om afscheid te nemen van hun moeder, vrouw en kinderen, die hen achterna waren gereisd en wier verdriet, samen met de holle blikken van de nieuwe oogst opvarenden, hem de hele expeditie zou bijblijven.<sup>4</sup>

Admiraal De Oquendo had net een opbeurend schrijven ontvangen van graaf-hertog Olivarez. Sinds het uitvaren van de Onoverwinnelijke Armada van 1588, aldus de rechterhand van de koning, 'denk ik niet dat er in kwaliteit en schepen een vergelijkbare vloot is uitgevaren als die waarmee u gaat vertrekken'.<sup>5</sup> Boodschappen als deze waren bedoeld om de eer van de eigen onderneming te verhogen, en konden de grootste mogelijke flauwekul verkondigen. De admiraal zelf heeft zich nooit over de kwaliteit van zijn armada uitgelaten, maar Don Francisco Feijó, de viceadmiraal van het Galicische eskader, deed dat wel. Negen regimenten infanterie waren over de armada gesprengeld, veel nutteloze monden, aldus

Feijó, 'want het grootste deel van het voetvolk was nieuw en ongewapend'. Zonder meer verontrustend was het gebrek aan gespecialiseerd personeel, en dan vooral op de kanonneerdekken. Voor het laden en afschieten van een kanon had je een op elkaar ingespeeld team nodig. Zelf de auteur van een handzaam boekje over het gebruik van geschut, wist Feijó hoe ernstig de implicaties waren. Door de toevloed van geronselde huisvaders en boeren had de vloot te kampen met 'een groot gebrek aan schutters. Waar de vijand voor ieder stuk twee man en een helper [heeft], [moeten] wij ons behelpen met één schutter voor vier stuks geschut'.<sup>6</sup> Mogelijk dramatiseerde Feijó de situatie, maar de manier waarop deze armada aan zijn bemanning was gekomen kon niet anders dan zijn weerslag hebben op de weerbaarheid. Een andere opmerking van de viceadmiraal over de schaarste aan wapens aan dek zegt hetzelfde over de aard en de kwaliteit van de bemanningen. De enige degens die hij aan boord zag, waren die op de heup van de scheepsofficieren. Normaal verdrongen zich op een armada jonge ridders en pages aan dek, praalzuchtige jongemannen die hongerden naar avontuur. Dat die nu verstek lieten gaan zegt dat er nog wel meer ontbrak aan die schitterende verzameling schepen waarmee Olivarez zijn admiraal feliciteerde.<sup>7</sup>

### **'El enemigo es poca ropa'**

De Oquendo was zich bewust van de gevaarlijke kanten van zijn taak. Hij wist dat het hem kon tegenzitten. De verantwoordelijkheid voor het leiden van een armada als deze was groot. Spaanse vlootvoogden die faalden, werden streng gestraft. Iedere admiraal kende het lot van hun collega-ad-

miraal die de zilvervloot verloor aan Piet Hein. De schande die de koning door het verlies was aangedaan was irreparabel; na een rechtsgang van bijna zes jaar was admiraal Juan de Benavides ter dood veroordeeld. Met grijs haar tot over zijn schouders en een baard tot aan zijn taille was Benavides onder grote belangstelling onthoofd. Don Antonio voelde het oog van zijn vorst op zich gericht. Zijn aansprakelijkheid was volkomen. Dus daar voer zijn Santiago, aan het hoofd van een karavaan van 75 schepen waarvan het mannetje in de masttop de achterhoede nauwelijks kon zien. De armada had 25 000 monden te voeden: achtduizend matrozen en dertienduizend soldaten. Op de vijfenzeventig schepen voeren 97 infanteriekapiteins mee, zes viceadmiraals en vier leden van de Koninklijke Oorlogsraad. Behalve met voedsel en drinken puilden de ruimen uit met munitie; bij elkaar opgeteld had de armada tussen de duizend à elfhonderd stukken geschut. Het Kanaal maakte zich op voor een invasie.

De Oquendo was een ervaren vlootvoogd en verrichtte zijn calculaties. De artillerie van zijn armada zou door de overdaad aan verse rekruten niet optimaal werken, maar dat zou voor de Nederlandse vloot weinig verschil maken. Het kleine Holland had een kleine vloot. Alleen al met zijn 23 grote galjoenen bezat hij een geruststellend overwicht. Wel was hij beducht voor de Fransen. Uit hoofde van zijn instructie werd hij geacht de Franse vloot van bisschop De Sourdis te zoeken en zo mogelijk te verwoesten, strijdbare wensen die ongetwijfeld waren ontsproten aan het optimistische brein van Olivarez. De Franse vloot was een ander verhaal dan die van de Hollanders, groter en

met zwaardere schepen. Een ontmoeting met de Franse vloot kon heel goed het einde van de hele onderneming betekenen. Weliswaar had De Oquendo zijn kapiteins bevolen dat wanneer ze de vijand op hun weg tegenkwamen zij 'zich strijdend een weg naar Duinkerken zullen moeten banen', maar hij had daar direct de bepaling op laten volgen dat wanneer die vijand te sterk was, ze moesten terugkeren naar Spanje.<sup>8</sup> Het gevaar dat het hele avontuur daarop zou uitdraaien was verre van denkbeeldig. Temeer daar De Oquendo en zijn krijgsraad, waarin ook Dom Manuel zat, er rekening mee hielden dat de Fransen en Nederlanders de krachten hadden gebundeld en de armada, 'gesteund door de nabijheid van hun landen en zeehavens, de Spanjaarden allergevuldigste tegenstand' zouden kunnen bieden.<sup>9</sup>

Met enige vertraging bereikte het nieuws de Santiago dat helemaal achter aan de vloot een eerste onregelmatigheid was voorgevallen. Acht Engelse koopvaarders, met in totaal tweeduizend soldaten in hun scheepsruim, waren kort na het vertrek uit het zicht geraakt. Het was niet netjes van de Engelsen, maar het was kennelijk wat je van het Engelse eergevoel kon verwachten. Belangrijker dan hun ongehoorzaamheid vond De Oquendo het dat de soldaten Duinkerken zouden bereiken. De kans hierop was toegenomen, omdat de Engelse vlag ook tegenover Fransen een signaal was van neutraliteit. Inderdaad zou het Engelse eskader veilig en wel een paar dagen eerder dan de armada het Kanaal bereiken en ongedeerd aanmeren in Plymouth. Vanaf daar voeren de soldatenschepen naar de rede van Duins, in afwachting van wat komen ging.

Neutraal als Engeland was, eiste het wel te-

genover elk vaartuig of iedere agglomeratie van vaartuigen de soevereiniteit over de Nauwe Zee op. Dat was dan ook de inzet van het eerste contact tussen de armada en het eilandenrijk. Er kwam een Engels fregatje aangedwarreld dat namens koning Karel verlangde dat het Spaanse vlaggenschip het verschuldigde eerbewijs bracht. Dom Manuel en de voorhoede van de vloot keken belangstellend toe hoe De Oquendo zou reageren. Het scheepje kwam de Santiago nauwelijks tot de schouders, zo'n dwerg kon het admiraalsschip van de armada toch moeilijk een kniebuiging afdwingen? Zelfs Dom Manuel vond dat 'deze Engelse tirannie' een gespierde repliek verdiende. Hij werd verrast door De Oquendo, die 'een gematigder antwoord gaf dan, naar men meende, een dergelijke bejegening verdiende'.<sup>10</sup> De admiraal zei dat mocht de armada het Engelse admiraalsschip tegenkomen hij niet zou verzuimen alle plichtplegingen in acht te nemen. Een opgeschort saluut kortom, waarmee de Spaanse eer was gered, maar ook de Engelse. Op de achtergrond speelde uiteraard mee dat de Engelse gastvrijheid niet mocht worden verspeeld in verband met eventualiteiten.

Mogelijk dat daarom ook een aangehouden Engelse koopvaarder 'op hoofse wijze' werd bejegend. Deze deelde vervolgens mee dat hij de Nederlandse vloot had waargenomen tussen de Singels en Calais, op zoek naar de armada. Het was bijna te mooi om waar te zijn: de Nederlanders zonder de Fransen! Het was nieuws dat de Santiago in een feeststemming bracht en van de voorhoede op doortocht ging naar de achterhoede. Dom Manuel zag hoe zijn mannen moed kregen en opgetogen raakten. 'Nu men wist dat de Hollanders alleen met hun eigen

strijdkrachten de slag wilden aangaan (...) was iedereen ervan overtuigd dat zij zouden worden verslagen en dat de zege aan Spanje zou zijn.<sup>11</sup>

Wel was een aantal officieren, onder wie Dom Manuel, gaan nadenken over de ontvangen vaarinstructies. Ze misten een gedegen strijdplan voor wanneer de slag werd aangegaan. De Oquendo heeft helaas geen logboek nagelaten, waaruit zijn gedachtegang viel af te leiden. Wel hebben we, naast de observaties van Dom Manuel, de instructie die hij onder zijn kapiteins had verspreid en waaraan iedereen zich moest houden. Opvallend daarin is de grote zorg voor eer. Zijn eer. 'Geen enkel schip zal slag leveren met het vijandelijke vlaggenschip, omdat de opperbevelhebber dit voor zichzelf reserveert; indien het hem niet mogelijk zou zijn dit te naderen, zullen de dichtstbijzijnde schepen het vijandelijke vlaggenschip bezighouden totdat hij arriveert'.<sup>12</sup> Over de manier waarop het geheel van de vloot zich moest gedragen tegenover de vijand was de instructie snel klaar. Op aangeven van de admiraal moest de armada, teneinde de vijand de wind uit de zeilen te nemen, de vorm van een halvemaan aannemen.<sup>13</sup> Zo kon de vijand mooi worden genaderd en geënterd. Verder gingen de aanwijzingen niet. Het was een interessant verschil met Tromp, wiens aanwijzingen vaak gedetailleerd waren als het ging over de formatie die hij wilde en de afstand die de schepen tot elkaar moesten houden.

Heel vreemd was het niet dat zich een aantal hoge officieren van de zee- en landmacht naar de Santiago begaf met het verzoek om meer precieze instructies. Ze werden verwelkomd door een ijzige admiraal. De heren leken wel bevreesd, zei hij smalend. Vol-

gens De Oquendo volstond een oproep om te vechten, punt. Dom Manuel voelde zich geschoffeerd. Nooit, schreef hij, 'zal ik de woorden vergeten waarmee [wij] door de admiraal werden weggestuurd; ik schrijf ze zelfs in de taal waarin zij werden uitgesproken, om er niets aan te veranderen: *Ea, señoras – zo sprak hij tot ons – el enemigo es poca ropa; cada uno haga su mejor, que yo lindo caballo tengo; la Real dará buenos ejemplos*'.<sup>14</sup> Dom Manuel wist niet dat De Oquendo hiermee zijn eigen woorden van acht jaar eerder aanhaalde, toen hij zijn historische overwinning op de Nederlanders behaalde bij Pernambuco: 'Welaan mijne heren, de vijand heeft weinig om het lijf; laat ieder doen wat hij kan; ik zelf heb een prachtig paard, het koninklijk vlaggenschip zal het goede voorbeeld geven.' In reactie op een redelijk verzoek van zijn officieren had de admiraal niets anders gedaan dan de heren nog eens te wijzen op zijn alleenrecht het vijandelijke vlaggenschip te mogen enteren.

#### NOTEN

<sup>1</sup> Francisco Manuel de Melo, 43

<sup>2</sup> Francisco Manuel de Melo, 33.

<sup>3</sup> Duro IV, 225.

<sup>4</sup> Francisco Manuel de Melo, 42.

<sup>5</sup> Boxer, 13, noot 1.

<sup>6</sup> Duro, IV, 230.

<sup>7</sup> De Boer (1946), 24.

<sup>8</sup> Duro IV, 225.

<sup>9</sup> Francisco Manuel de Melo, 47.

<sup>10</sup> Francisco Manuel de Melo, 46-7.

<sup>11</sup> Francisco Manuel de Melo, 47.

<sup>12</sup> Duro IV, 225.

<sup>13</sup> De Boer (1946), 26-7.

<sup>14</sup> Francisco Manuel de Melo, 48.

**Dit boek verschijnt in oktober**



De nationale geschiedenis nu  
eens niet als een reeks feiten,  
maar als boeiend verhaal



# RICHARD POWERS



Foto: © Dean D. Dixon

Richard Powers schreef onder andere *Het zingen van de tijd* en *De echo-maker*, die bekroond is met de National Book Award. In 2018 verscheen de internationale bestseller *Tot in de hemel*, die bekroond is met de Pulitzerprijs. De filmrechten van *Verwilderd* zijn ruim voor verschijning van de Amerikaanse uitgave verkocht aan de producent van onder andere *12 Years a Slave* en *Moonlight*.

# VERWILDERD

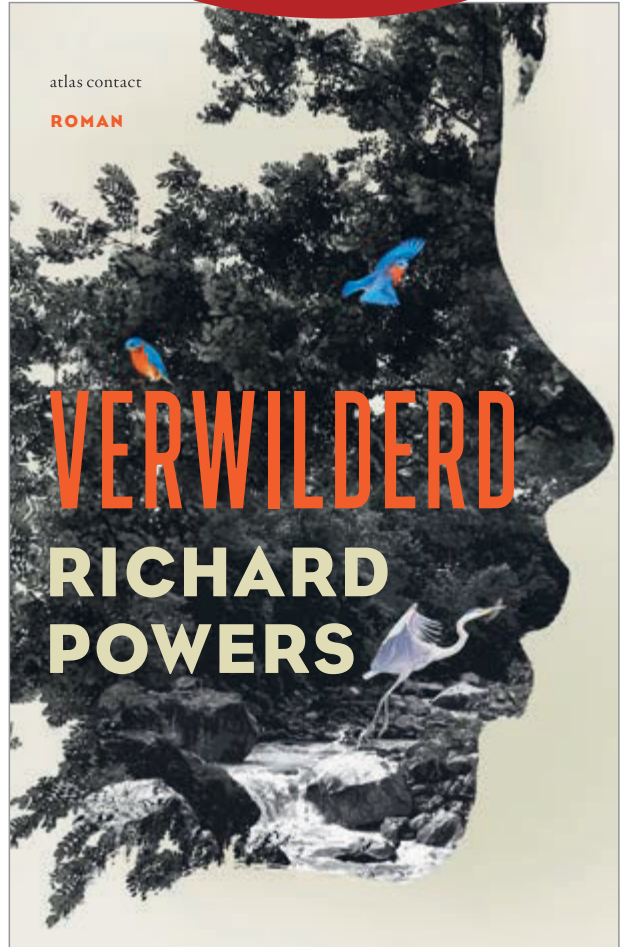
HARTVERSCHEUREND  
VADER-ZOONVERHAAL VAN  
DE SCHRIJVER VAN  
TOT IN DE HEMEL

## Verwilderd in het kort:

Astrobioloog Theo Byrne heeft een veelbelovende manier gevonden om de hele kosmos af te speuren op zoek naar leven. Daarnaast ontfermt hij zich sinds de dood van zijn vrouw in zijn eentje over de opvoeding van zijn hoogbegaafde negenjarige zoon. Robin is een innemende, zachtmoedige jongen die graag urenlang gedetailleerde tekeningen van bedreigde dieren maakt en die van slag raakt bij het minste slechte nieuws over het klimaat. Hij wil de missie van zijn overleden moeder voltooien: de natuur van de ondergang redden.

Robin staat ook op het punt van school te worden gestuurd, omdat hij een klasgenoot in het gezicht heeft geslagen. Theo zal zijn heil uiteindelijk zoeken in een experimentele neurofeedbacktherapie voor Robin. En ondertussen neemt hij de jongen mee naar andere planeten, terwijl hij tegen beter weten in Robins pogingen ondersteunt om de aarde te redden.

*Verwilderd* is het relaas van de compromisloze liefde van een vaders voor zijn zoon en is Richard Powers' intiemste en aangrijpendste roman tot nu toe.



Over *Tot in de hemel*:

‘Powers schrijft simpelweg magnifiek.’  
– *De Groene Amsterdammer*

# VERWILDERD

---

**MAAR MISSCHIEN VINDEN WE ZE NOOIT?**

Op een heldere herfstavond hadden we de telescoop op de veranda gezet, op de rand van een van de laatste plekken in het oosten van de vs waar het nog donker werd. Duisternis van deze kwaliteit was zeldzaam, en bij zoveel duisternis op één plek lichtte de hemel op. We richtten de buis op een opening tussen de bomen boven onze huurhut. Robin trok zijn oog weg van het vizier – mijn sombere, bijzondere bijna negenjarige, die overhooplag met deze wereld.

‘Ja, precies,’ zei ik. ‘Misschien vinden we ze nooit.’

Ik probeerde hem altijd de waarheid te vertellen als ik de waarheid wist en die niet te erg was. Hij wist toch wel wanneer ik loog.

*Maar ze zijn overal, hè? Dat hebben jullie bewezen.*

*‘Nou, niet echt bewezen.’*

*Misschien zijn ze te ver weg. Te veel lege ruimte of zo.*

Zijn armen draaiden als molentjes, zoals altijd wanneer zijn woorden hem in de steek lieten. Dat het tegen bedtijd liep, hielp ook niet echt. Ik legde mijn hand op zijn kastanjebruine ragebol. Haar kleur. Aly’s kleur.

‘En als we nou helemaal nooit iets horen van daarginds? Wat zou dat zeggen?’

Hij hield één hand omhoog. Alyssa zei altijd dat je hem kon horen zoemen als hij zich concentreerde. Hij kneep zijn ogen samen en staarde in het donkere bomenravijn onder ons. Zijn andere hand bewoog als een zaag over het kuiltje in zijn kin – een gewoonte waaraan hij zich overgaf wanneer hij diep nadacht. Hij zaagde zo hard dat ik moest ingrijpen.

‘Robbie. Hé! Tijd om te landen.’

Ter geruststelling schoot zijn handpalm naar voren. Niets aan de hand. Hij wilde gewoon zijn gedachten over die vraag nog even achterna, de duisternis in, zolang het nog kon.

*Als we nooit iets horen, echt helemaal nooit?*

Ik knikte mijn wetenschapper bemoedigend toe: rustig aan maar. Dit was genoeg sterrenkijken voor vandaag. Het was een kristalheldere avond op een plek die bekendstond om zijn regen. Boven de horizon hing een bolle, volle rode oktobermaan. Omringd door de bomen en zo scherp afgetekend dat hij bijna binnen handbereik leek, vloeide de Melkweg uit in de hemel – talloze gespikkelde mineraalafzettingen in een zwarte rivierbedding. Als je roerloos bleef zitten, kon je de sterren bijna zien rondwentelen.

*Dat zou niets zeggen. Niets dat zeker is.*

Ik lachte. In goede periodes maakte hij me minstens één keer per dag aan het lachen. Die tegendraadsheid. Die diepe scepsis. Hij was zo helemaal ik. Hij was zo helemaal zij.

‘Nee,’ gaf ik toe. ‘Niets dat zeker is.’

*Maar als we nou wél iets horen. Dat zou pas wat zeggen!*

‘Inderdaad.’ Een andere avond zou er tijd genoeg zijn om te zeggen wat precies. Nu was het bedtijd. Hij drukte zijn oog tegen de buis van de telescoop voor een laatste blik op het stralende hart van de Andromedanevel.

*Mogen we vannacht buiten slapen, pap?*

Ik had hem voor een week van school gehaald en meegenomen naar het bos. Er was weer heibel geweest met zijn klasgenoten



en we hadden een time-out nodig. Ik kon hem moeilijk helemaal meenemen naar de Smokies en hem dan niet een nachtje buiten laten slapen.

We gingen naar binnen om de uitrusting voor onze expeditie bijeen te pakken. De benedenverdieping was één grote gelambrieeerde ruimte die rook naar met baconvet bespat dennenhout. De keuken stonk naar vochtige handdoeken en pleisterkalk – de geuren van een gematigd regenwoud. Op de kastjes waren gekleurde post-its geplakt: *Koffiefilters boven de koelkast. Andere schalen gebruiken a.u.b.!* Een groen spiraalschrift met instructies lag opengeslagen op de gebutste eikenhouten tafel: eigenaardigheden van het sanitair, locatie van de stoppenkast, noodnummers. Elke lichtschakelaar in het huis was van een sticker voorzien: *plafondlamp, trap, gang, keuken.*

Ramen tot aan het plafond keken uit op wat de volgende morgen een golvende zee van eindeloze bergketens zou zijn. Aan weerszijden van de natuurstenen schouw stond een robuuste pluizige zitbank met rijen elanden, kano's en beren op de bekleding. We trokken alle kussens eraf en legden ze buiten neer op de veranda.

*Mogen we ook wat lekkers?*

'Slecht plan, jongen. *Ursus americanus*. Twee pervierkante mijl, en ze kunnen pinda's ruiken van hier tot North Carolina.'

Niet! Hij stak een vinger op. *Wacht, dat doet me denken!*

Hij rende naar binnen en kwam terug met een kleine pocket: *Zoogdieren in de Smokies.*

'Serieus, Robbie? Het is hier pikdonker.'

Hij hield een noodzaklamp omhoog, zo een die je oplaadt met een zwengel. Toen we die ochtend aankwamen, was hij er direct door gefascineerd geweest en had hij van

mij een uitleg verlangd over hoe die magie werkte. Nu kon hij er geen genoeg van krijgen om zijn eigen elektronen te produceren.

We maakten het ons gemakkelijk op onze geïmproviseerde kampeerplek. Hij leek gelukkig, en dat was precies de bedoeling van dit bijzondere uitstapje. Nadat we ons hadden uitgestrekt op de bedden die we op de planken van de verzakte veranda hadden gemaakt, zeiden we samen het oude seculiere gebed van zijn moeder op en vielen we onder de vierhonderd miljard sterren van ons melkwegstelsel in slaap.

**I**K HEB NOOIT IETS GELOOFD VAN de diagnoses die de dokters stelden over mijn zoon. Als een aandoening drie verschillende namen krijgt in evenzovele decennia, als er twee subcategorieën nodig zijn om volkomen tegenstrijdige symptomen te verklaren, als diezelfde aandoening binnen één generatie van niet-bestaand verandert in de meest gediagnosticeerde kinderziekte, als twee verschillende artsen drie verschillende soorten medicatie willen voorschrijven, is er iets mis.

Mijn Robin sliep niet altijd goed. Een paar keer per jaar plaste hij in zijn bed en liep hij met een gebogen hoofd van schaamte rond. Van geluiden raakte hij uit zijn doen; hij zette het volume van de televisie het liefst zo laag mogelijk – zo laag dat ik niets meer hoorde. Hij kon er niet tegen als de pluchen aap niet op zijn plekje boven de wasmachine in de bijkeuken zat. Al zijn zakgeld ging op aan een ruilkaartspel – *Spaar ze allemaal!* – maar in plaats van ermee te spelen bewaarde hij de kaarten gesorteerd op nummer in plastic insteekhoezen in een speciale map.

Hij rook het als iemand aan de andere kant



van een volle bioscoopzaal een wind liet. Urenlang kon hij zich concentreren op de mineralen van Nevada of de vorsten en vorstinnen van Engeland – op alles wat in tabellen stond. Hij was altijd aan het tekenen, en goed ook, met heel veel aandacht voor kleine details die mij ontgingen. Een jaar lang ingewikkelde gebouwen en machines. Daarna dieren en planten.

Zijn uitspraken waren voor iedereen, behalve voor mij, even bizar als raadselachtig. Hij hoefde een film maar één keer te hebben gezien om er hele dialogen uit te citeren. Hij kon eindeloos herinneringen herkauwen, en elke keer werd hij gelukkiger van de opgerakelde details. Zodra hij een boek uit had dat hij leuk vond, begon hij onmiddellijk van voren af aan. Bij het minste of geringste raakte hij van slag of ging hij door het lint. Maar hij kon even onverhoeds uitzinnig van vreugde zijn.

Als Robin het 's nachts zo te kwaad kreeg dat hij bij mij in bed kroop, wilde hij aan de kant liggen die het verst verwijderd was van de eindeloze verschrikkingen achter het raam. (Zijn moeder had ook altijd de veilige kant verlangd.) Hij was een dagdromer, had moeite met tijdslimieten, en ja, hij weigerde zich te concentreren op dingen die hem niet interesseerden. Maar hij was geen kind dat altijd maar onrustig was, rondrende of aan één stuk door praatte. En als hij bezig was met iets wat hij fijn vond, kon hij urenlang stilzitten. Vertel me maar eens welk gebrek bij al die symptomen past. Welke aandoening vormde een verklaring voor zijn gedrag?

Aan suggesties ontbrak het niet – het kon zelfs gaan om syndromen die verband hielden met de honderden miljoenen kilo's gifstoffen die jaarlijks op de voedselgewassen

werden gespoten. Zijn tweede kinderarts vond het belangrijk om Robin 'op het spectrum' te plaatsen. Ik wilde tegen die man zeggen dat iedereen die leefde op dit door een gelukkig toeval ontstane planeetje op het spectrum zat. Want dat is het kenmerk van een spectrum. Ik wilde tegen die man zeggen dat het leven zelf een spectrumstoornis is, waarbij elk van ons in die eindeloze regenboog in zijn eigen unieke frequentie trilt. Daarna wilde ik hem een dreun verkopen. Daar zal ook wel een naam voor zijn.

Gek genoeg is er in de DSM geen naam te vinden voor de onbedwingbare drang mensen te diagnosticeren.

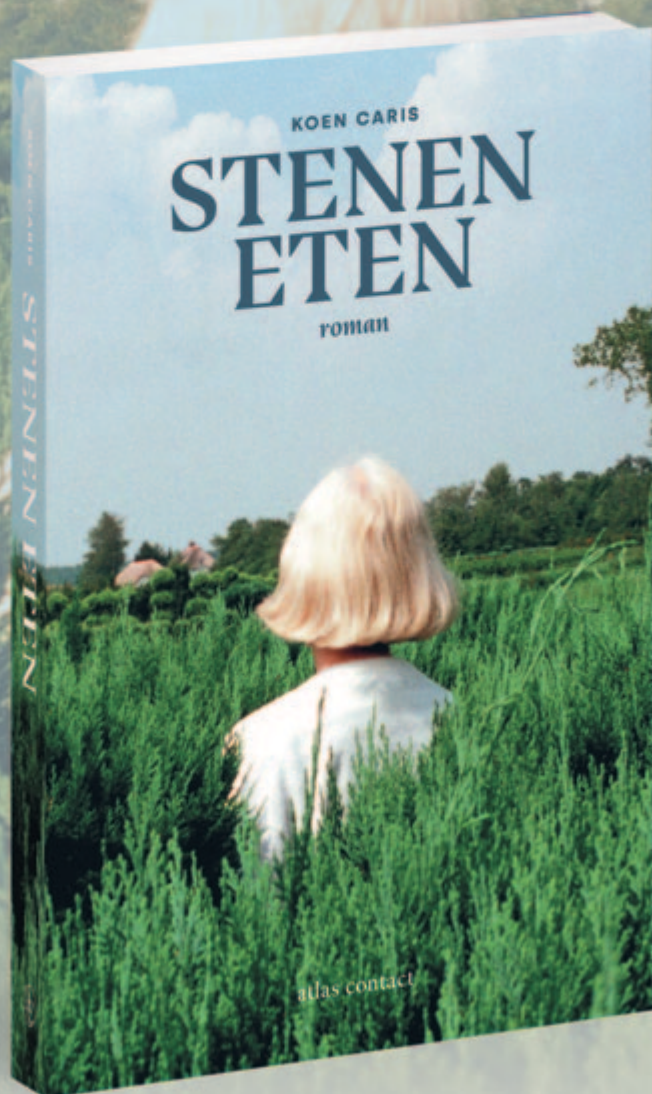
Toen Robin twee dagen van school werd gestuurd en de school zijn eigen artsen inschakelde, voelde ik me een ongelofelijk onderwetse conservatieveling. Want wat viel er nader te verklaren? Van synthetische kleding kreeg hij akelige huiduitslag. Zijn klasgenoten pestten hem omdat hij hun gemeene roddelpraatjes niet begreep. Op zijn zevende was zijn moeder doodgedrukt. Een paar maanden later was zijn lieve hond van verwarring gestorven. Welke reden kon een dokter nog meer verlangen voor gestoord gedrag?

Toen ik zag dat de medische stand niets voor mijn kind kon doen, bedacht ik een geschifte theorie: het leven is iets wat we niet moeten blijven corrigeren. Mijn zoon was een miniuniversum dat ik nooit zou kunnen doorgronden. Eenieder van ons is een experiment, en we weten niet eens wat er met dat experiment wordt getoetst.

Mijn vrouw zou wel hebben geweten hoe ze met de dokters moest praten. Niemand is volmaakt, zei ze altijd. Maar *goh, wat schieten we allemaal prachtig tekort.*

**Dit boek is reeds verschenen**

**‘Zinderende roman over hoe  
verdriet en verveling  
jongeren tijdens een snikhete  
zomer laten ontsporen’**



# KLAARTJE SCHEEPERS



Foto: © Fjodor Buis

Klaartje Scheepers is neerlandica, (culinair) redacteur en (schrijf)coach. Ze was onder meer hoofdredacteur van *Elle Eten* en rondde koksopleidingen af aan ROC Amsterdam en de Ballymaloe Cookery School in Ierland.



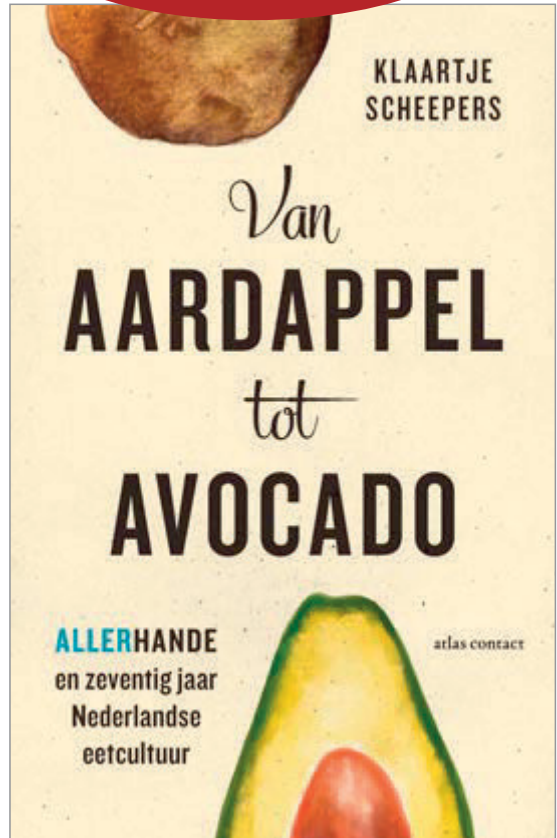
# VAN AARDAPPEL TOT AVOCADO

## ***Van aardappel tot avocado*** **in het kort:**

De eerste *Allerhande* verscheen in 1954. Zevenhonderdduizend exemplaren werden van deze eerste krantjes gedrukt en in een straal van een kilometer rond alle Albert Heijn-filialen – supermarkten waren er nog niet – huis aan huis verspreid. Stel je eens voor dat je alle edities van *Allerhande* op een rij naast elkaar zou leggen, alsof ze borden op een heel lange tafel vormen, met aan het ene hoofd van de tafel een bord uit 1954, en aan de andere kant een bord van nu. Achter al die borden zitten talloze verhalen. En als je erlangs zou lopen zie je niet alleen hoe de gerechten veranderen maar ook hoe wij veranderen, en de wereld om ons heen. Ons bord, kortom, weerspiegelt onze geschiedenis, onze uitdagingen en zegeningen, ons leven.

Van bruine bonen met tutti-frutti tot huevos rancheros met boerenkool, via fusion, molecuair en überlokaal, van huisvrouwentrots tot sores en van gemakseten tot vijf-gangen-thuisdiner: *Van aardappel tot avocado* neemt je mee op een smakelijke reis door zeventig jaar Nederlandse eetgeschiedenis.

HOE ALLERHANDE HET  
MEEST GELEZEN TIJDSCHRIFT  
VAN NEDERLAND WERD EN  
ONZE NEDERLANDSE EET-  
CULTUUR VERANDERDE



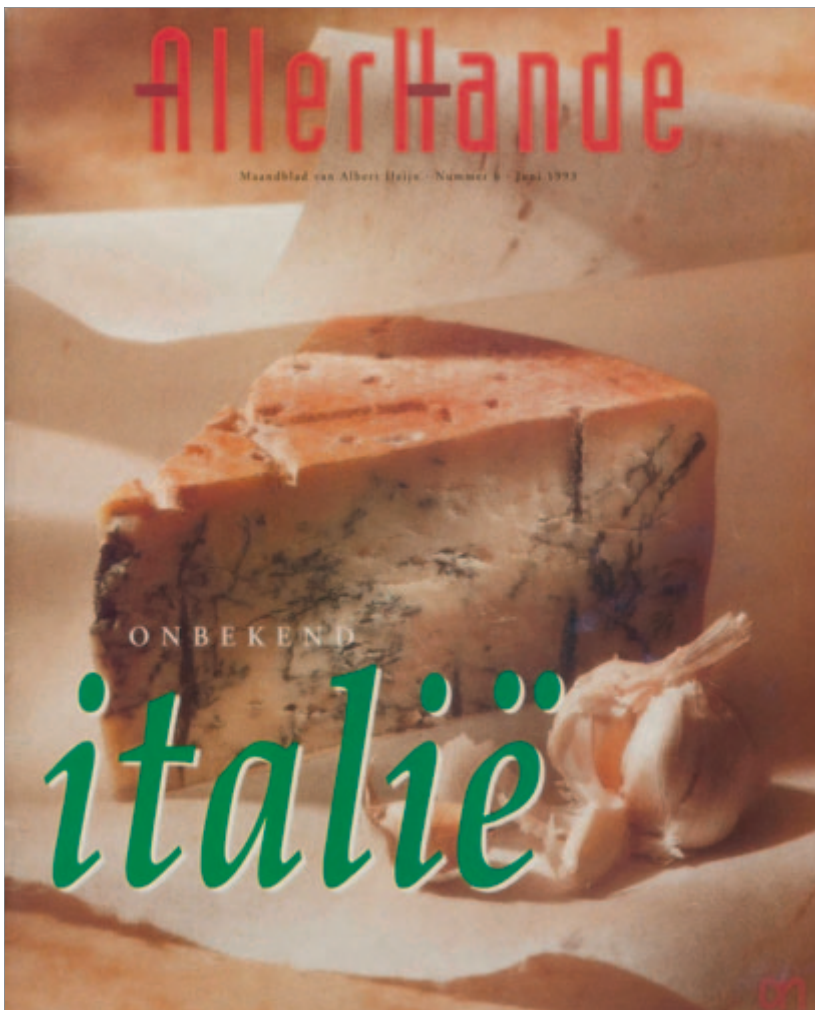
Met 15 recepten die de culinaire tijdgeest weerspiegelen; van bruine bonen met tutti frutti en Amerikaanse bananen-pinda-kaassalade tot in lapsang souchong gemarineerde lamsfricandeau en quinoa met venkel en granaatappelpitjes.

# VAN AARDAPPEL TOT AVOCADO

---

## Bewonderd en bewust: krokant perentaartje met roomijs

*Over matig culinair zelfvertrouwen, de aantrekkelijkheid  
van de Italiaanse keuken,  
zorgeloze trends en opnieuw gepieker over het milieu*





## Krokant perentaartje met roomijs

Een nagerecht voor 4 personen van chef-kok John Halvemaan

½ zakje walnoten (à 45 g, Baukje)  
2½ el fijne tafelsuiker  
4 plakjes roomboterbladerdeeg (Koopmans, diepvries)  
3 handperen  
1 el citroensap  
8 bolletjes gember  
2 el boter of margarine  
½ liter vanilleroomijs  
Extra nodig:  
1 el bloem, om te bestuiven, bakpapier, ijsbolletjestang

**Voorbereiden:** Walnoten grof hakken. In koekenpan met antiaanbaklaag 1 eetlepel suiker laten smelten. Walnoten toevoegen en in ca. 3 minuten laten karamelliseren. Overdoen op een bord. Stukjes walnoot van elkaar halen. Plakjes bladerdeeg op aanrecht uitspreiden en in ca. 10 minuten laten ontdooien. Peren schillen, in 4 parten snijden en klokhuizen verwijderen. Parten in dunne plakken snijden en besprenkelen met citroensap.

Aanrecht bestuiven met bloem. Elke plak bladerdeeg dun uitrollen en hieruit cirkel van ca. 13 cm doorsnede snijden. Grote platte schaal bekleden met bakpapier. Bladerdeeggrondjes erop leggen. Met vork gaatjes in bladerdeeg prikken. Gember fijnsnijden en over bladerdeeggrondjes verdelen. Hierbij ca. 1 cm van randen vrijlaten. Peer dakpansgewijs in cirkel over gember verdelen. Tot gebruik afgedekt in koelkast zetten.

**Bereiden:** oven voorverwarmen op 200°C of gasovenstand 4. Perentaartjes met bakpapier van schaal nemen en op bakplaat leggen. Bestrooien met rest van suiker. Boter in kleine blokjes snijden en over peer verdelen. Perentaartjes in ca. 20 minuten gaar bakken. Perentaartjes op vier bordjes zetten. Stukjes walnoot eromheen rangschikken. Met ijsbolletjestang bolletje ijs erop scheppen. Direct serveren.

Bron: *Allerhande*, januari 1993

Het past allemaal maar net op de kleine houten tafel waar huisgenoot Karien en ik altijd aan zitten. Tussen een hoop viltstiften, schaar, Pritt-stift en gekleurd papier ligt een grote stapel *Allerhandes*. En terwijl onze andere huisgenoten ergens in een kroeg zitten, gaan wij onverstoorbaar door met ons project.

We knippen de recepten eruit en plakken

ze in een schrift. Karien is sneller, ik ben zorgvuldiger. Eerst schuif ik net zolang met de knipsels tot de compositie van de pagina in orde is, dan pas plak ik ze in. Van elke editie hebben we er ieder twee. Een les uit eerdere plaksessies: soms staat op de ene kant een kipfilet met koolraap die lekker lijkt, en op de achterkant varkensfricandeau met bleekselderij en sinaasappel. Welke

moet dan sneuvelen? Met ieder twee exemplaren van elke *Allerhande* omzeilen we dat probleem. Het is toch gratis.

## Diep gezonken

**H**et studentenhuis waar ik met Karien en negen anderen begin jaren negentig woon, heeft een gemeenschappelijke keuken. Een rommelig hok met een viezig vierpits gasfornuis, een oven, magnetron en weinig ruimte. Maar: er wordt samen gekookt. Iedere dag. Wie wil mee-eten, moet zich vóór vijf uur aanmelden op het eetschoolbord, anders zijn de winkels dicht. Een van de mee-etters doet de boodschappen, twee anderen koken, de rest wast af.

Koken is iets nieuws voor mij, thuis heb ik het niet geleerd. Maar de goede koks in mijn studentenhuis staan klaar om het de anderen te doceren, de beginners hebben zin om het samen te gaan ontdekken. Bijna iedereen in huis doet zijn best om iets goeds op tafel te zetten. Wie zich ervan afmaakt, krijgt dat onverbloemd te horen.

*Allerhande* neemt mij als een mama aan de hand mee naar een wereld van onbekende ingrediënten en gerechten. Tagliatelle met walnoten, gorgonzola en mango. Groene paprikarisotto met kabeljauw en garnalen. Mozzarella! In het kookschrift dat Karien en ik aanleggen, rangschikken we receptenknipsels op vis, vega, kip en vlees en zoet.

In de jaren zeventig maakte de romantiekloosheid van plastic keukengerei en kille discounters dat we terugverlangden naar vroeger. Nu zijn het de hoog opgespoten haren, de lipgloss en de gekunstelde eetbouwwerken waar we genoeg van hebben.

‘Na de glossy jaren tachtig is het nu tijd voor echt,’ lees ik in een *Volkskrant* uit deze periode. Ook in de keuken willen we die echtheid. Dat zie je bijvoorbeeld aan de omschrijvingen van kookboeken: vóór 1990 rept maar een enkele achterflap van ‘authentieke recepten’, daarna duikt het woord ‘authenticiteit’ regelmatig op. Alleen: als het over eten en koken in Nederland gaat, wat is dan echt? Hoe ziet de authentiek Nederlandse keuken er eigenlijk uit?

‘Nederland is op culinair gebied een woestenij.’ ‘Nederland heeft een fantastische keuken, maar we zijn er niet trots op.’ ‘Vijf procent van de Nederlandse koks kan koken; de rest zijn klunzen en oplichters.’ De meningen van de aanwezigen bij het Culinair Debat in mei 1993 zijn glashelder. In een Amsterdamse kerk discussiëren koks, cultuurspecialisten, restaurateurs, journalisten en studenten over de vaderlandse eetcultuur, maar de stemming zoals *Het Parool* die schetst is behoorlijk somber. ‘Liberaal als Nederlanders zijn mag het aan tafel over van alles gaan, behalve over dat wat op ons bord ligt.’

Kennen Nederlanders überhaupt een culinaire traditie? Een enkele optimist die het Culinair Debat bezoekt vindt van wel. Kijk maar naar de vroegere lusthoven en moestuinen vol verse groenten, zegt die opgewekt. Kijk naar die rodekool die we eeuwen geleden al met kruidnagel op smaak brachten.

Het is waar, kruidnagel had de weg naar onze keukenkastjes allang gevonden, net als andere exotische specerijen. Bovendien reisden we de hele wereld af, kwamen we in contact met allerlei opwindends op eetgebied. Mogelijkheden om een eigenzinnige keuken te ontwikkelen waren er dus volop.

## In de aanbieding

Italiaans kiwifruit 500 gram f 0,99

Scharrelkip, 1 kilo f 8,99

Verre Oosten bami, nasi of macaroni,  
pak 1 kg f 3,85

Tagliatelle, Cannelloni, Lasagne of  
Lasagne Verdi uit de diepvries, pak  
400 gram f 3,69

Boerenlandmelk of -karnemelk, pak  
1 liter f 1,19

Passata di Pomodoro, pak 500 gram  
f 0,89

Rauwe boerenham, 100 gram f 2,59

Voorgebakken pistolets, wit of bruin,  
4 stuks f 1,99

Carbonara- of Montanara-saus,  
2 potten a 250 ml f 3,99

Roomijs stracciatella, malaga of  
pistache, bak 1 liter f 4,99

Slavinken, 100 gram f 1,39

Maar pessimisten hebben wel een punt als ze vinden dat Nederlandse koks daar weinig mee deden. Ja, de Indonesische keuken vond zijn – vervormde – weg naar ons en burgerde hier in. Maar al met al leek hiervan oudsher het devies dat je aan eten zo min

mogelijk geld en tijd moest besteden. Begin jaren negentig is dat nog steeds zo. We spenderen beduidend minder aan eten en uit eten gaan dan andere Europeanen – tegen die van de Fransen en Italianen steken onze uitgaven schraal af.

## Lekkerder klinken

**B**egin jaren negentig is de invloed van de Franse kookkunst nog steeds groot. Maar de Italianen staan inmiddels te trappelen om het stokje over te nemen. Sinds een poosje laten ze nadrukkelijk van zich horen op een internationaal podium, zoals bijvoorbeeld met de Slow Food-beweging – die pas eind jaren negentig in *Allerhande* doorsijpelt. De Italianen lijken te leven zoals wij ook wel zouden willen leven. Smaakvol. Stijlvol. Vol elegantie. Niet geïnteresseerd in snel en goedkoop, maar juist in groots en meeslepend. Tegelijkertijd heeft de Italiaanse keuken een toegankelijkheid die de Franse soms mist. Door die Italiaanse *schwung* een beetje te kopiëren, proberen we zelf ook authentiek te zijn.

*Allerhande* is een krachtige motor in het verspreiden van een Italiaanse – of Italiaans-achtige – cultuur. Al in de jaren vijftig schrijft het blad zoals gezegd bovenmatig vaak over de Italiaanse keuken. Maar in die veertig jaar van toen tot nu, van het dessert van schelpjesmacaroni's met poedersuiker uit de eerste editie tot de *pesce alla marinara* van 1993, is er veel gebeurd. Eerst was er het voorzichtige uitproberen, een dolle Italiaanse week in de jaren zestig waarin we konden proeven van mortadella, chianti, gorgonzola, Milanese cake en tagliatelle, 'noedels, met eieren bereid'. Toen kwamen

## Op de kookboekenplank

Michel Montignac

*Slank worden met zakendiners* (1992)

Janny van der Lee, Ileen Montijn e.a.,

*Het olijfolieboek* (1993)

Antonio Carluccio,

*Passion for Pasta* (1993)

Anne Scheepmaker,

*Het junkfood lees- & kookboek* (1993)

Arnold Zabert,

*Koken als een sterrenkok* (1993)

Joop Braakhekke,

*Kookschrift van een kookgek* (1994)

Cas Spijkers,

*Mijn keuken* (1994)

de pasta's met een heleboel saus erop, pizza's 'op z'n Napolitaans' met beleggen kaas en een frutje ansjovis. Daarop volgden de semi-authentieke jaren tachtig van fantasiepasta's met quasi-Italiaanse namen (vlinderoni, kronkoli, rotelloni, figuroni), Italiaansige diepvrieslasagne en sausen voor 'macaroni à la mamma mia' bij Albert Heijn, en reclames waarin koks met bolle buik en krulsnor zangerig zeggen hoe je 'bella Italia' op je bord brengt. In diezelfde tijd werkte ik in een quasi-Italiaanse pizzeria met chiantiflessen aan het plafond, een fresco van een heuvellandschap en tricolore details. Zelfs de knappe pizzabakkers deden zich Itali-

aanser voor dan ze waren. De bestseller was de pizza Hawaï met stukjes ananas.

Nu staan we op de drempel naar een echter en 'onbekender' Italië, en is er belangstelling voor originele Italiaanse gerechten. Wina Born doet eind jaren zestig in haar recepten in tijdschrift *Avenue* al geen concessies aan de Nederlandse smaak en introduceert aioli en risotto met saffraan. Voor de meesten komt dat dan nog te vroeg, maar nu lijkt de tijd er wel rijp voor. *Allerhande* lanceert in 1988 een themanummer vol 'echt Italiaans eten': 'Tien pagina's lang laten we u de Italiaanse keuken zien, en dan niet een Hollandse variant daarop, nee, dit wordt Italiaans echt zoals het moet. Olijfolie, basilicum, tomaten, oregano, Parmezaanse kaas... authentieke Italiaanse geuren in uw keuken.' Het blad trapt af met voorgerechtigjes, die je eigenlijk 'antipasti' moet noemen. Bij alle recepten komt de Italiaanse naam te staan. Groenten met ansjovis-knoflooksaus heet 'bagna cauda', mosselsoep is 'zuppa di telline' – 'Klinkt al meteen lekkerder dan soep', merkt *Allerhande* op. In 1993 maakt *Allerhande* zo'n zelfde themanummer: 'Onbekend Italië'. Drie zuidelijke regio's komen daarin aan bod, waar je onder andere frittata alla mozzarella kunt eten en heel veel Italiaanse kaas. Vanaf dan blijven de Italiaanse edities komen, de ene keer met 'eten uit Toscane' in de hoofdrol, dan weer 'de boerenkeuken' met zijn visrisotto, kip met olijven en tomaten-groentesoep.

Met al deze aandacht voor Italië speelt *Allerhande* een doorslaggevende rol in de populariteit van die keuken. Dat zegt Mieke van Laarhoven, die in deze periode redactiechef van *Allerhande* is en later hoofdredacteur wordt. 'Voor thuishokks hebben wij die keu-

ken echt op de kaart gezet.’ Gerechten als tiramisu, carpaccio en crostini en bruschetta nestelen zich blijvend in ons keukenrepertoire.

## Van pijnboompit tot rucola

**D**e mamma’s van het Italiaanse succes zijn de inkopers van Albert Heijn. Vanaf begin jaren negentig mogen zij zichzelf ‘category managers’ noemen, en voor *Allerhande* zijn ze een belangrijke schakel. ‘Zij speurden de markt af, kwamen met nieuwe ontdekkingen, en daarvoor ontwikkelden wij weer recepten,’ vertelt een aantal oud-redacteuren.

Ooit, lang geleden, deden de heren Heijn zelf de inkoop voor hun zaak. Maar al zolang als *Allerhande* bestaat huren ze er specialisten voor in, mensen uit het vak die verstand hebben van een product – een slager doet het verse vlees, een zuidvruchtenexpert selecteert de pinda’s en noten. Proefcommissies waar bijvoorbeeld ook een meisje van kantoor en een boekhouder in zit, helpen keuren. ‘Pas als iedereen die proeft het lekker vindt, zonder één “maartje”, zet men door,’ schrijft *Flitsen* in 1955.

Zongedroogde tomaatjes voor op de risotto, pijnboompitten, carpaccio in het versvak, focaccia, pane con noci en ciabatta bij de broodafdeling. Allemaal zijn het probeersels van de inkopers, en allemaal zijn ze succesvol. In deze periode komt er olijfolie en balsamico naast de vertrouwde slaolie en natuurazijn te staan. Op de groenteafdeling liggen trostomaten en kerstomaatjes te glimmen, potjes pesto zijn niet aan te slepen. Nieuw in het koelvak zijn ‘zurig zoete’ mozzarella, magor, mascarpone, en gorgonzola – die laatste gaat bij Mieke van

Laarhoven thuis in een pasta met katenspek en room.

*Allerhande* zorgt er vervolgens voor dat lezers weten wat ze met al die ingrediënten moeten doen. Balsamicoazijn gaat in een dressing over bospeen, in een saus voor entrecote, bij een salade van prosciutto – ook nieuw in het schap. Pesto roer je royaal door tomatenfondue, spaghettisausen of smeer je op plakken rosbief. *Allerhande* is ook dol op oesterzwammen met hun fotogenieke lel van een hoed.

‘De redactie en inkopers inspireerden elkaar over en weer,’ zegt Mieke van Laarhoven. Zo ook bij de introductie van rucola in 1996, dat tot dan alleen nog bij zeer gespecialiseerde zaken verkrijgbaar is als raket-sla. Mieke: ‘Rucola heeft zo’n mooie, peperige smaak. Ik proefde het voor het eerst tijdens een vakantie in Italië. Toen ik vlak daarna met de redactie uit eten ging, werd er toevallig ook rucola geserveerd. Iedereen was blij verrast, niemand kende het. Met kerst wilden we in *Allerhande* altijd iets nieuws brengen en ter plekke besloten we: dit jaar moet dat rucola worden. De groente-inkoper liet zich overtuigen, en in Italië werd een vrachtwagen vol rucola geladen om voor kerst de winkels te bevoorraden. Wij zorgden intussen voor goede receptuur in het kerstnummer.’ Die receptuur zet rucola in bij een voorafje van ciabattina met kalkoenfilet, als bijgerecht in een salade met geitenkaas en amandelen, en als bedje voor een plakje gepocheerde zalmterrinen. Rucola is nooit meer uit de schappen verdwenen.

De Italianen vinden het allemaal leuk en aardig dat iedereen zo dol op ze is, maar houden we de boel alsjeblieft wel een beet-

## Vers verkrijgbaar

### Carambola of stervrucht

Kabeljauw      Little gem

Magor            Mango

Oesterzwam    Romaanse sla

Rucola            Trostomaten      Zalm

je in ere? Met de Fransen samen lobbyen ze fanatiek voor naamsbescherming voor typische culinaire specialiteiten, een idee dat uiteindelijk leidt tot Europese regelgeving. In 1992 besluit de EEG tot invoering van een ‘appellation d’origine’: Parmaham kan vanaf dan alleen uit Parma komen, al mag hij wel van een Nederlands varken zijn gemaakt. Hetzelfde geldt voor Parmezaanse kaas. Ook voor bijvoorbeeld pancetta, mozzarella di bufala, roquefort, Leidse boerenkaas, Zeeuwse mosselen en feta geldt deze naamsbescherming. Die laatste moet echt uit Griekenland komen en niet uit bijvoorbeeld Denemarken.

## Roem voor de chef

In oktober 1993 viert *Allerhande* zijn tienjarige bestaan, gerekend vanaf het moment dat in 1984 de vernieuwde *Allerhande* verscheen na bijna tien jaar afwezigheid. Tien edities per jaar zijn er nu, ruim twee miljoen mensen nemen *Allerhande* uit de winkel mee naar huis, alles bij elkaar lezen zo’n drie miljoen

mensen het blad. Op de feestelijke uitklapcover staan koekjes uit de jubileumkoekjesdoos voor bij de jubileumvruchtenthee die nu verkrijgbaar is. Pronkstuk in deze editie is de onvervalste Schwarzwälder Kirschtorte, ‘de allerlekkerste en allermooiste’ klassieke taart om feest mee te vieren. Met een kers erbovenop.

Veel aandacht krijgt de feestelijke opmaak van gerechten: een bloem van witlofblaadjes, gerookte kipfilet en mango, of een in sesamzaadjes ingepakt stuk kabeljauwfilet met eromheen plakjes wortel en wederom mango, of plakjes kipfilet, netjes besmeerd met pesto en in een waaier gedrapeerd. De foodstyling is wat bonkig, met bonte bordes en veel ‘omgevingsgeluid’ van stukken kaas, droogbloemen, takken, bergjes specerijen en grote plukken verse kruiden. De fotografie zit soms zo dicht op de gerechten dat je er bijna je neus tegen stoot, of dat het lijkt alsof ze reusachtig groot zijn.

Een nieuwe rubriek waarmee het jubileumnummer aftrapt is ‘Topkoks bij u thuis’. Populaire chefs zoals Maartje Boudeling van restaurant Inter Scaldes bedenken daarvoor een maakbaar driegangmenü voor thuis. Maartje komt met een terrine van Zeeuwse mosselen, patron cuisinier Cas Spijkers met een mousse van haring, kalfsrolletjes en meloensoep met aardbei toe. Het spits bijt de creatieve John Halvemaan af met een lasagne van groenekool, eendenborstfilet in rodewijnsaus met grapefruit en een krokant perentaartje met roomijs – in mijn kookschrift is dat taartje met rode stift omcirkeld, Super!’ schreef ik erbij.

Het is nieuw dat chefs zo voor het voetlicht treden. Althans, voor Nederland is dat nieuw, de Fransen vereren hun grote chefs



## Zojuist geopend

Parkheuvel, Rotterdam (1990)

Le Garage, Amsterdam (1990)

Toine Hermsen, Maastricht (1990)

Hotel New York, met een groot restaurant erbij, Rotterdam (1992)

De Engel, van chef Herman den Blijker en David Crouwel, Rotterdam (1993)

De Librije, van Jonnie en Thérèse Boer, Zwolle (1993)

De Kromme Watergang, Hoofdplaat, Sluis (1993)

al veel langer. Dat getalenteerde koks hier nu ook zichtbaarder worden, is voor alle partijen positief. Voor de thuishok zijn ze iemand om je aan op te trekken – wie zei er dat Nederlanders niet kunnen koken? Tegelijkertijd zijn ze een aanmoediging voor het koksvak. Lang werd koken gezien als iets wat je ging doen als je verder nergens voor deugde. Nu wordt het een vak waarin het gaat over creativiteit, over artistieke prestaties.

Voor topkoks ligt nu een leven in het verschiet van interviews geven, eigen soepen en sauzen in potten verkopen, columns schrijven voor een horecablad en je eigen wijn, kaas, kroketjes, ragouts of salades op de markt brengen. Misschien is er tussen-

door nog tijd om een kookboek te schrijven, zoals die Franse beroemde chefs ook al deden. Of zelfs een televisieprogramma te presenteren.

Als je dat ziet zitten tenminste. Een van de bekendste chefs uit deze tijd is Paul Fagel, die met zijn zes broers al vanaf de jaren zestig over de Nederlandse horeca heerst. Op allerlei plekken hebben ze bistro's, toprestaurants en eethuizen. Als broer Gerard tijdens een inbraak in zijn restaurant De Hoefslag wordt doodgeschoten, haalt dat nieuws alle kranten. Maar het aanbod om de eerste televisiekok van Nederland te worden, slaat Paul bescheiden af. 'Ik durfde niet zo goed,' zegt hij daarover in een interview, 'wat moest ik op tv?'

Wie wel durft is Joop Braakhekke, de gastheer en eigenaar van het Amsterdamse restaurant Le Garage. Na een gezellig maar serieus kookprogramma als *AVRO Servicesalon* uit de jaren tachtig is Braakhekkes *Kookgek* van een compleet ander kaliber. Braakhekke rommelt wat aan, gooit overal sloten rode wijn in, uien 'snippert' hij door ze spetterend en spattend tot brokken te knijpen, van de crêpes die hij in de lucht gooit belandt de helft op de grond. Wil hij weten of een saus op smaak is, dan haalt hij er een vinger door die hij smakelijk aflikt. Een kok is Braakhekke eigenlijk helemaal niet, het gaat hem er vooral om kijkers te vermaken, niet om ze echt iets te leren. Braakhekkes kookboeken die bij het programma worden uitgegeven, heten ook nadrukkelijk pretentieloos 'kookschriften'.

Veelbesproken is *Koken met sterren* waarin de Brabantse chef-kok Cas Spijkers kookt met Bekende Nederlanders. Volgens restaurantgids *Lekker* is Spijkers in 1992 de beste kok van Nederland, en zijn restaurant De

Swaen in Oisterwijk het op een na beste restaurant, na Vreugd en Rust van Henk Savelberg in Voorburg. Cas Spijkers en Albert Heijn kennen elkaar. Begin negentig lagen zijn twee geitenkaasjes, eentje met goudsbloemen en een met aardappelschil, exclusief bij Albert Heijn. En in het vriesvak liggen de gastronomische 'petites croquettes' die hij maakte voor Van Dobben, lekker als borrelhapje, amuse of voorgerecht – onder andere een groentekroket met stukjes ei, erwten en paprika. Het is weer eens iets anders dan de eeuwige hamborrelhap.

### Toch nog goed

De pessimisten van het Culinair Debat zou het misschien goed hebben gedaan om in 1993 naar de eerste 'culinaire manifestatie' van Amsterdam te gaan. Daar hadden ze kunnen zien dat er wel degelijk Nederlanders zijn met interesse in eten. Op het Amstelveld lopen zo'n 42 duizend bezoekers langs keurig verzorgde kraampjes, op de achtergrond zachte muziek, geen gedoe, geen morsigheid.

De manifestatie is geïnspireerd op het Preuvenemint van Maastricht, dat dan al zijn twaalfde editie beleeft. Ook elders in het land, op oude landgoederen, in historische kerken en in keurige tenten, komen festivals waar bezoekers beschaafd van eetplaats naar eetplaats trekken.

Er zijn meer tekenen dat we op zoek zijn naar onze eetidentiteit. Het kookboek van de eeuw van onder anderen culinair schrijver

Janny de Moor merkt op hoe aandachtig restaurantbesprekingen worden gelezen; de zachte commentaren van Wina Born in *Avenue*, de zure van De Boer en De Cocq in de *Volkskrant*, de venijnige van Wim Meij in *Algemeen Dagblad*, de gevreesde van Johannes van Dam in *Het Parool*. De culinaire column die eind jaren tachtig al een upgrade kreeg, verdiept zich nog verder. Ileen Montijn snijdt in haar receptloze rubriek 'Kort bestek' in *NRC Handelsblad* opmerkelijke culinaire kwesties aan, zoals waarom het woord 'culinair' zo vreselijk is. (Antwoord: omdat ook de slaatjesfabrikant 'culinaire salades' aanbiedt, in emmers van 3 en 5 kilo.) Elsevier, *Het Parool* en *Intermagazine* publiceren de strenge, goed gedocumenteerde columns van Van Dam. Joep Habets (ook *NRC*) en Patrick Faas (*de Volkskrant*) treden in hun voetsporen.

Een reveille van onze eigen eettradities lijkt zowaar aanstaande. 'De gastronomische avant-garde eet erwtensoep, stooflapjes, aardappelen, rodekool en griesmeelpudding met bessensaus toe', schrijft Joep Habets in 1993. En kijk, ook *Allerhande* gaat op de culinaire toer met de aardappel, zet de oer-Hollandse prei in het zonnetje en laat de eenvoudige ui floreren in acht recepten.

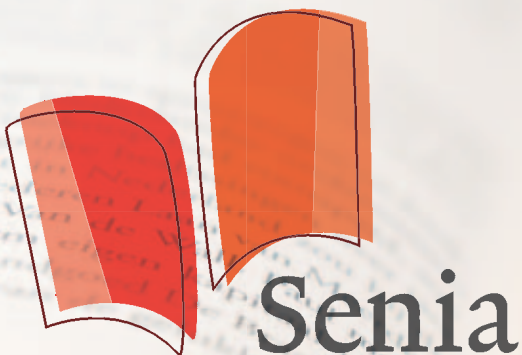
Na alle exotische avonturen in buitenlandse keukens worden we nieuwsgierig naar wie we zelf eigenlijk zijn. Nog even en dan zijn we er misschien wel echt klaar voor om onze culinaire wortels uit te graven uit de klei. Komt het toch nog allemaal goed.

**Dit boek verschijnt 26 oktober**

# Leesclubs door heel Nederland



In een *leesclub*  
**lees** je meer  
en **ontmoet** je  
**leuke** mensen



Lezen doe je alleen, maar praten over je leeservaring doe je met anderen. Senia brengt mensen samen in leesclubs verspreid over het hele land. Daarnaast organiseert het literaire activiteiten. Meedoen aan een leesclub? Ga naar [www.senia.nl](http://www.senia.nl).

# RICUS VAN DE COEVERING



Foto: © Fjodor Buis

Ricus van de Coevering groeide op in Brabant en studeerde in Nijmegen en Brighton. Hij debuteerde in 2007 met de bejubelde roman *Sneeuweieren*, die bekroond werd met de Academica Literatuurprijs voor het beste debuut van het jaar. In 2014 volgde *Noordgeest*, dat eveneens zeer goed ontvangen werd en genomineerd werd voor de BNG Bank Literatuurprijs en de Gouden Strop.

# DE HOOIER

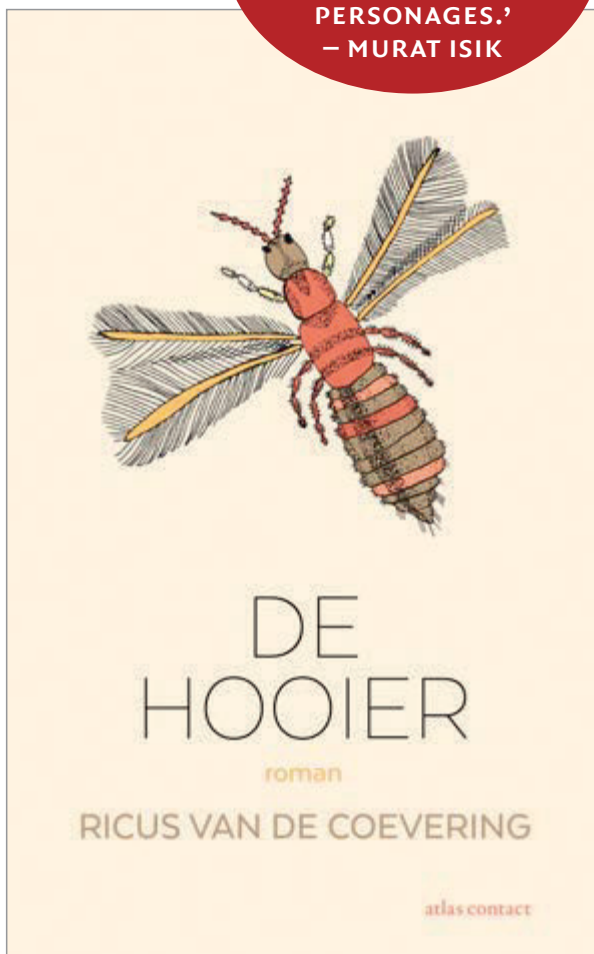
## De hooier in het kort:

Timo woont in het dorpje Angelen in het oosten van het land en staat op het punt van slagen voor zijn vwo-diploma. Terwijl hij gespannen wacht op het telefoontje met de uitslag, overdenkt hij zijn jeugd en toekomst.

Vijf jaar geleden overleed zijn oudere broer Ruben bij een ongeluk. Ruben had een verstandelijke beperking en zorgde voor onrust binnen het gezin. Timo's vader vluchtte naar zee, zijn moeder zocht verlossing in religie. Timo zelf twijfelt tussen studeren en een tussenjaar. Hij droomt van de volmaakte mens en een ontmoeting met een lotgenoot doet hem inzien welke keuze hij moet maken.

*De hooier* is een kleine maar intense roman over de universele vlucht van de lijdende mens.

'SCHITTERENDE ROMAN MET EEN INDRUKWEKKENDE TAALZUIVERHEID EN ONVERGETELIJKE PERSONAGES.'  
– MURAT ISIK



## Over eerder werk:

'Listig houdt Van de Coevering de lezer op het puntje van zijn stoel – om vervolgens die stoel venijnig onder hem uit te trekken.' – *De Groene Amsterdammer*

## RICUS VAN DE COEVERING

---

### 1. Met welke schrijver (dood of levend) zou je graag in gesprek willen gaan?

Dan kies ik toch voor een dode, zodat ik hem (of haar) kan vragen hoe het aan de andere kant is. En ik zou hem ook vragen hoe zijn kijk op het leven veranderd is. En dan liefst een gesprek met een schrijver die al heel lang weg is en dus veel ervaring heeft, iemand uit de dertiende eeuw of zo. En het zou helemaal mooi zijn als diegene tijdens zijn leven diep over de dood heeft nagedacht, de kans lijkt me dan groot dat hij nu nadenkt over het leven. Zo kom ik bij Dante Alighieri uit.

### 2. Wat was in je jeugd jouw favoriete kinderboek?

Dat was een luisterboek, althans, zo zouden we het nu noemen; verzamelde

sprookjes op lp. Mijn ouders lieten me ernaar luisteren nog voordat ik goed kon lezen. De wereld die zich in mijn

hoofd ontvouwde bij de stem van een heksje, het kraken van een vloerplank, het piepen van een deur, er was eens...

### 3. Wat is de beste openingsscène in een roman?

De eerste zin van *Narziss en Goldmund* van Hermann Hesse is me altijd bijgebleven,

ik was een jaar of twintig toen ik die las. De kalme, zachtaardige, schilderachtige, bijna oneindige zin van een alwetende verteller die de lezer heel geduldig meeneemt, zijn wonderlijke verhaal in.

### 4. Heb je wel eens een meningsverschil met je redacteur?

Zoals ik het inschat, heeft mijn redacteur-uitgever souplesse en levenservaring genoeg om in het geval van een meningsverschil mij het idee te geven dat er geen verschil van mening is.

### 5. Op basis van wat voor criteria koop je een boek?

Een interview zoals dit helpt me wel, de antwoorden zeggen iets over de schrijver en dat kan nieuwsgierigmakend zijn. Een

recensent kan ook een goede raadgever zijn. En dan is er nog de bekende naam van een schrijfster natuurlijk, haar eerdere

boeken; als die goed waren, blijf ik zo'n kunstenaars volgen. Soms, één keer per seizoen ongeveer, koop ik in de boekhandel een roman bij toeval; dat gun ik de schrijver dan, dat ergens in het land iemand zijn boek afrekent, waar hij zo lang en zo hard aan gewerkt heeft, en gaat lezen.

Om eerlijk te zijn,  
praat ik niet zoveel



**6. Over welk boek raak je niet uitgepraat?**

Om eerlijk te zijn, praat ik niet zoveel; de stilte interesseert me meer, vooral het uitdijen ervan, als het universum zelf. Maar als iemand me er nu expliciet naar zou vragen, dan vertel ik over *Tijd tussen de jaren* van Urs Faes, een klein boekje, nog geen tachtig pagina's, een juweeltje. Van Nederlandse bodem vond ik onlangs *Haar vertrouwde gedaante* van Eva Meijer goed, ook al zo'n klein boek, zeker geen roman, nauwelijks een novelle zelfs, maar sterk.

**7. Wat doe je als je helemaal vastloopt tijdens het schrijven?**

Na twintig jaar met plezier in Amsterdam te hebben gewoond, verhuisde ik een paar jaar geleden naar Arnhem, een aanrader; als ik nu vastloop tijdens het schrijven, ga ik aan de Nederrijn zitten, kijken naar het machtige, krachtige water dat naar zee wil – of ik beklim een stuwwal en ga op een boomstronk zitten, turend over een Velu-

wedal, uitgesleten door een gletsjer in het Pleistoceen, en met een beetje geluk hangt er dan in de verte een mistflard tussen de bomen of rent er een ree geschrokken weg.

**8. Welk boek had je zelf willen schrijven?**

*Zover ik weet, ben ik voorbestemd om mijn eigen verhalen te schrijven.*

Zover ik weet, ben ik voorbestemd om mijn eigen verhalen te schrijven, maar als ik een stijl mocht kiezen, dan die van Nabokov; loepzuiver, geestig en artistiek.

**9. Welk zelfbedachte personage laat je nooit meer los?**

Olga, het hoofdpersonage uit *Sneeuweieren*, mijn eerste roman. Na jaren verwondert ze me nog steeds, misschien omdat ze zich niet door mij liet redden.

**10. Waarom verdient *De hooier* heel veel lezers?**

Omdat ik heel veel lezers *De hooier* gun!

# DE HOOIER

---

## 9

Het tuinpoortje piepte toen Timo het opende, hij voelde de ogen van de herder nog in zijn rug priemen, hoorde hem grommen. Wie gaat nou bij een boer voorom, hadden ze toen ook niet gedaan. Het pad ging dicht langs het raam in de voorgevel. De gordijnen waren gesloten, terwijl de gevel op het noordoosten lag, dus niet tegen de zon. Als die kerel binnen was, hoorde hij het grint knarsen. Er was alleen een oude trekbel, raar ding; hij verzamelde moed, ging het gewoon doen, een praatje maken kon toch geen kwaad? Eerst maar 'ns kijken wat voor een werk die kerel had. Hij voelde geen weerstand toen hij aan de bel trok en er kwam ook geen geluid. Door het ruitje glurend, zag hij in de hal een staande klok, de trap naar boven. Zijn oude moeder had hier ook gewoond, misschien woonde ze er nog. Hoe dan ook, zinloos dit. Hij ging het gazonnetje over en keek om de andere hoek. De zijtuin werd door een schutting van het achtererf gescheiden. Aan deze kant van de schutting, aan de zijgevel van de boerderij, was een uitbouw; een zijkamer aan de woonkamer misschien, met één raam, ook met de gordijnen gesloten. Toen de herder hem over het paadje zag terugkomen, begon hij weer te grommen.

‘Braaf...’ Timo raapte een paar kiezels op en gooide ze laag over de hond heen naar de metalen tonnen een eindje verderop, het ketste fel. De hond trok zijn staart tussen zijn poten en ging zitten hijgen. ‘Braaf... Ken je me niet meer?’ Hij raapte er nog een

paar op en dreigde die ook te gooien; de herder draaide zich op zijn rug, liet kwispelend zijn buik zien. ‘Waar is 't baasje?’

De ketting schoof over de grond achter de hond aan, hij ging met zijn staart tussen de poten bij zijn hok zitten hijgen, zijn waterbak was leeg.

‘Is het baasje er?’

Het achtererf was niet meer dan vijftien bij vijftien meter, meer een plaats eigenlijk, ingeklemd tussen de aangebouwde achterstal en de lagere, vrijstaande varkensstal die destijds van het vuur gered had kunnen worden; rond de ruïne was een hekwerk geplaatst. De varkensstal had een brede laaddeur en een kleine, groen geverfde deur met erboven planken tot aan het golfplaten dak. Hij maakte zich groter, duwde zijn borst naar voren. Hier hadden ze toen ook gestaan, zijn broer en hij op zoek naar werk, en de ruïne was er ook al geweest, de zwarte stenen en balken wasemden destijds de brandlucht nog uit, nu rook hij er niks meer van.

Ze hadden destijds geroepen en uit de stal was Horssen gekomen met een telefoon aan zijn oor. Ze konden achter die kerel de varkens horen knorren, totdat de deur dichtviel. Horssen had zijn wenkbrauwen opgetrokken, keek naar hen tweeën, naar Ruben vooral. Hij liet de telefoon zakken, zijn stem klonk hard.

‘Zeg 't eens!’

‘Aangenaam edel-achter-bare!’ Ruben was op zijn tenen gaan staan en draaide een rondje met zijn armen voor zich uit alsof hij

iemand omhelsde; op het Bonifatius kreeg hij dramalessen, zo leerde hij mensen aan het lachen te maken of gerust te stellen. 'Ik heb benzine nodig. Een volle tank is duur hoor!'

'Benzine, waarvoor?'

'Voor m'n Puch. Tank is bijna leeg!'

'Hm.' Horssen had één wenkbrauw laten zakken, zijn mondhoeken krulden omhoog.

'En ik wil ook wel wat verdienen, een baan-tje voor ons allebei dus.'

Hij praatte zachter, maar hij wilde ook op die Puch rijden en deed een pas naar voren. Horssen keek nu naar hem, naar zijn korte broek waar zijn gladde witte benen onderuit staken, en zijn ogen werden zachter.

'Hm, werk zat, kom maar 'ns mee.'

Horssen ging voor hen uit, langs de muur van zijn stal naar achteren, waar een schaapskooi getimmerd was, het dak was zo laag dat hij er niet rechtop kon staan. Hij boog zijn hoofd wat naar voren en nam de riek uit de kruiwagen die er stond, deed voor wat er gebeuren moest. Benauwde lucht. Toen hij in de stront stak, kwamen er witte wormpjes omhoog en vlogen de vliegen zoemend op. Ruben had de andere riek al gepakt en zwaaide er gevaarlijk mee voordat hij hem in het hooi stak. Horssen had het gezien, krabde zich nadenkend in zijn nek: voor je het wist miste iemand een oog.

'Laat maar. Kom.' Hij liep naar de bouwplaats, opzij van het achtererf, waar drie huisjes gebouwd werden van anderhalve verdieping hoog. De muren stonden er, de kozijnen zaten er in, ook de deklatten lagen er al op. Ze konden dakpannen de steiger op sjouwen, dan werden ze overmorgen gelegd.

'Van het geld van die afgebrande stal?' Ti-

mo dacht hardop; er gingen geruchten op school en ook zijn moeder had er iets over gezegd.

Horssen keek hem vragend aan. 'Hoe kom je d'r bij, man. Ik kreeg nog niet de helft terug! Weet je wat 't kost om het fatsoenlijk op te laten ruimen, die zwarte troep? Wat dacht jij, dat het gratis is? Die stropdassen vinden altijd wat om niet te hoeven betalen, daar doe ik niet meer aan mee, ik verzeker niks meer. Maar hoezo, jong, wat weet jij d'r van?'

'Laat maar.' Hij merkte dat zijn wangen rood werden.

Ze tilden allebei een dakpan op, minstens twee kilo maar alles beter dan dat schapenhok. Horssen wees de ladder aan waar ze op moesten om op de steigerplank te komen, er hing een wespennest onder, grijs en bolvormig; die beestjes deden niks zolang je ze met rust liet. Ze vlogen af en aan.

'Ze vreten mooi m'n vliegen en muggen op,' zei Horssen. 'Maar als je er tegenaan tikt is de hel d'r niks bij, ha! Goed jongens, ik hoor het wel, als alles boven is.'

Met vier pannen onder zijn arm had hij nog net genoeg kracht om de eerste ladder te beklimmen, daar pauzeerde hij even om vervolgens de tweede te nemen, Ruben bleef beneden staan. Aan de pallets te zien, moesten er zo'n vijfhonderd naar boven, dus ieder moest ruim vijftig keer op en neer. De randen sneden in zijn palmen, zijn broer ging met zijn rug tegen de muur onder het wespennest zitten hijgen, trok een zakdoek uit zijn broekzak, snotterde hem vol. 'Hé moet ik alles doen!' Zwaar werk voor een tientje per uur, en had die kerel geen werkhandschoenen? Hij had aan de overkant van het erf, op de eerste verdieping van het woongedeelte van de boerderij, een vitrage

opzij zien gaan; daar stond iemand achter het raam naar hen te kijken, een oude vrouw. De vitrage viel terug.

Later die ochtend, was een vrachtwagen met dubbele oplegger het erfopgereden om te komen laden. Ze hadden de pannen uit hun handen laten vallen en gingen kijken.

‘Dag chef,’ had de chauffeur tegen Ruben gezegd toen hij uit de cabine geklommen was.

Hij haalde zijn neus op, veegde snot aan zijn broek af. De rijder was ook naar buiten gekomen, ze fluisterden iets tegen elkaar en begonnen te lachen. Hij draaide een pirouette, blies hen een handkus toe, riep een zin uit een toneelstukje van school.

‘Dag dames en heren van het goede leven! Heeft u al ontbeten?’

‘Alsjeblieft, chef.’ De chauffeur bood Ruben een sigaret aan en Horssen kwam er toen ook bij staan, wijdbeens, zijn handen in zijn zij.

Ruben klemde de sigaret tussen zijn duim en wijsvinger.

‘Zou je dat wel doen?’

Maar hij kreeg al een vlammetje en zoog aan de filter als aan een sigaar, ademde de rook in en begon te hoesten, zijn wangen werden wit; hij liet de sigaret vallen, keek er angstig naar. De rijder vroeg of hij een lui-er om had en Ruben lachte nu met de mannen mee, omhelsde de chauffeur, die hem wegduwde. Hij mocht wel even naar het laden komen kijken, maar alleen als hij zijn handen in zijn zakken hield. Timo ging achter hen aan, zijn hoofd tussen zijn schou-der getrokken. Een gekrijs steeg op toen de laaddeur van de stal openging en zonlicht over de varkens vooraan schoof. Pas na een paar minuten werd het wat rustiger binnen en mochten ze verder, de scherpe ammo-

niaklucht in. Het duizelde hem; de snuiten die nieuwsgierig aan zijn vingers snuffel- den, hun intelligente oogjes – hij dacht aan de brand, aan hun einde. De ijzeren hekken werden geopend, hok na hok. Schreeu- wend, fluitend, handen klappend, nu en dan met een klap of trap na, joegen de man- nen de beesten het pad over, tussen de bak- ken door, naar de laaddeur, hun poten scho- ven over de laadplank uit. Op de Dorpenweg reden dagelijks wagens vol, veel ruimte kre- gen die beesten niet, de opleggers telden drie verdiepingen van nauwelijks anderhal- ve meter hoog. Voelden ze het aan wat er ging gebeuren, hoelang was het rijden naar de slachterij? Hij en zijn broer hurkten neer bij een varken met ontstoken tepels en een stijve achterpoot, ze sloegen een arm om haar heen, aaiden haar wang; door een dak- raampje viel wat licht op haar vriendelijke kop, het leek alsof ze haar mondhoeken om- hoog trok, alsof ze glimlachte, en Ruben glunderde, zijn ongeschonden gezicht.

‘Willen jullie haar mee naar huis?’ Hors- sen was erbij komen staan en keek op hen neer. ‘Om d’r te redden? Hebben jullie een tuin? Ha! Weet je wat ’t kosten zou, één van m’n zeugen redden van het mes? Moeten jullie een maand voor sjouwen jongens! Var- kenshaas doet vijftien euro de kilo bij de sla- ger.’

Hij bleef op hen neerkijken, zijn armen over elkaar, toen joeg hij het varken richting de laaddeur.

‘Hoe staat ’t ermee, jongens? Zijn de pan- nen al boven?’

Waar hij was, leek al het andere onbelang- rijker, met zijn krachtige stem, zijn laarzen.

In de namiddag, toen alle pannen naar bo- ven waren, zochten ze die kerel, met pijn in hun armen. De herder kwam kwispelend op

hen af. Opzij van de boerderij zagen ze een trekkertje geparkeerd staan en Ruben liep er een rondje omheen, met zijn handen in zijn zakken gestoken, zijn mond halfopen, rood gezicht van de zon. Hij klom erop, het sleuteltje zat in het contact. 'Jawel. Lachen man!' Hij plofte in het kuipzadeltje neer en draaide grijnzend aan het stuur. 'Kom op schijterd karren!' Hij draaide het sleuteltje om. Waarom had hij toen niet ingegrepen, toen het nog kon? Hij had het sleuteltje weg kunnen pakken, maar hij had toegekeken hoe het mis zou gaan, misschien hopen dat Ruben een lesje zou leren. Het trekker-tje begon te trillen, ronkte het erf over, hij ontweek een berg voer onder een zeil maar het voerspatbord trok het plastic open, de korrels stroomden over de stenen uit. Om de hoek van de stal was Horssen aan komen lopen, Ruben draaide wild aan het stuur, kon hem nog net ontwijken. Met grote passen ging Horssen achter hem aan, hij klom naar beneden.

'Ben jij gek geworden! Oprotten voordat d'r ongelukken gebeuren!'

Het geluid van zo'n vuist die een oogkas raakt, alsof er door een hardgekookt ei heen geslagen wordt: kermend dook Ruben in elkaar. Eigen schuld, dacht hij, alles was Rubens eigen schuld: zijn gebrek had hij niet geërfd, als embryo had hij het syndroom zelf ontwikkeld, de zaadcel en de eicel van zijn ouders, hun erfelijk materiaal, daar was niks mis mee geweest, daar had het niet aan gelegen, hij had het zelf mis laten gaan, bij de vorming van zijn DNA was hij één deeltje vergeten, het deeltje op de korte arm van zijn zeventiende chromosoom om precies te zijn, deletie 17p11.2, en nu mocht hij het zelf oplossen – hij vluchtte op de brommer, maar had langs de Dorpenweg toch op die

sukkel gewacht, met wie moeder altijd zo overdreven geduldig was; kom maar handjes wassen, ach mannetje toch, gekkie, geeft niks clowntje. Pas na een minuut of tien kwam hij voorovergebogen, met een hand aan zijn oog, over het zandpad naar hem toe.

'Tssss... ah man. Ik zie niks.'

'Wees blij dat je nog leeft! Voor Jan Lul die kutpannen de hele dag!' Hij had zijn T-shirt in het koude slootwater gedompeld en voorzichtig tegen Rubens gezicht gehouden.

'We gaan terug.'

'Ja ja, rustig nou maar... Eerst naar huis oké?'

'Ik zweer het. Ik vermoord 'm, die zak!' Zijn oog trok dicht.

'Rustig nou maar.'

'Dat oude wijf!'

'Wat?'

'Dat wijf kwam naar buiten. Ha ha ha!' Hij lachte in het T-shirt, zijn stem klonk dof. 'Met een stok! Klets klets op die zak z'n rug. En toen kreeg ik iets van haar.'

'Wat?'

'Dit!' Hij diepte uit zijn broekzak een drop-sleutel op.

## 10

'H<sup>a</sup>llo, iemand thuis?'

De deur van de varkensstal waar Horssen destijds uit gekomen was, stond op een kier, Timo ging er naartoe. Door dakraampjes viel wat licht naar binnen, een zwaluw vluchtte dicht langs de muur weg en fladderde door een gebroken ruitje naar buiten. Vreemde stilte boven de betonnen bakken; vijf in de breedte en zo'n twintig in de lengte, in elke bak konden minstens tien var-



kens staan, zo'n duizend samen. Boven de roosters hing nog maar flauw de geur van hun mest en een eindje verderop stonden twee hogedrukspuiten. Was Horssen helemaal met varkens gestopt of zou er een nieuwe lading komen? Hij riep nog eens of er iemand was, zijn stem galmde tussen de muren, hij klonk zoveel zelfverzekerder dan destijds. Hij ging de stal uit, het erf op. Waar was die kerel nou? Hij zou hem misschien uitdagen, kwaad maken, eens zien of hij nog steeds zo stoer was. Het zonlicht prikte in zijn ogen en hij kneep ze tot spleetjes, hield zijn hand erboven, in de lucht dreef één onschuldig wolkje en het werd groter en kleiner, dalend en opstijgend, geduldig spel van elementen, nog lang geen donderkop.

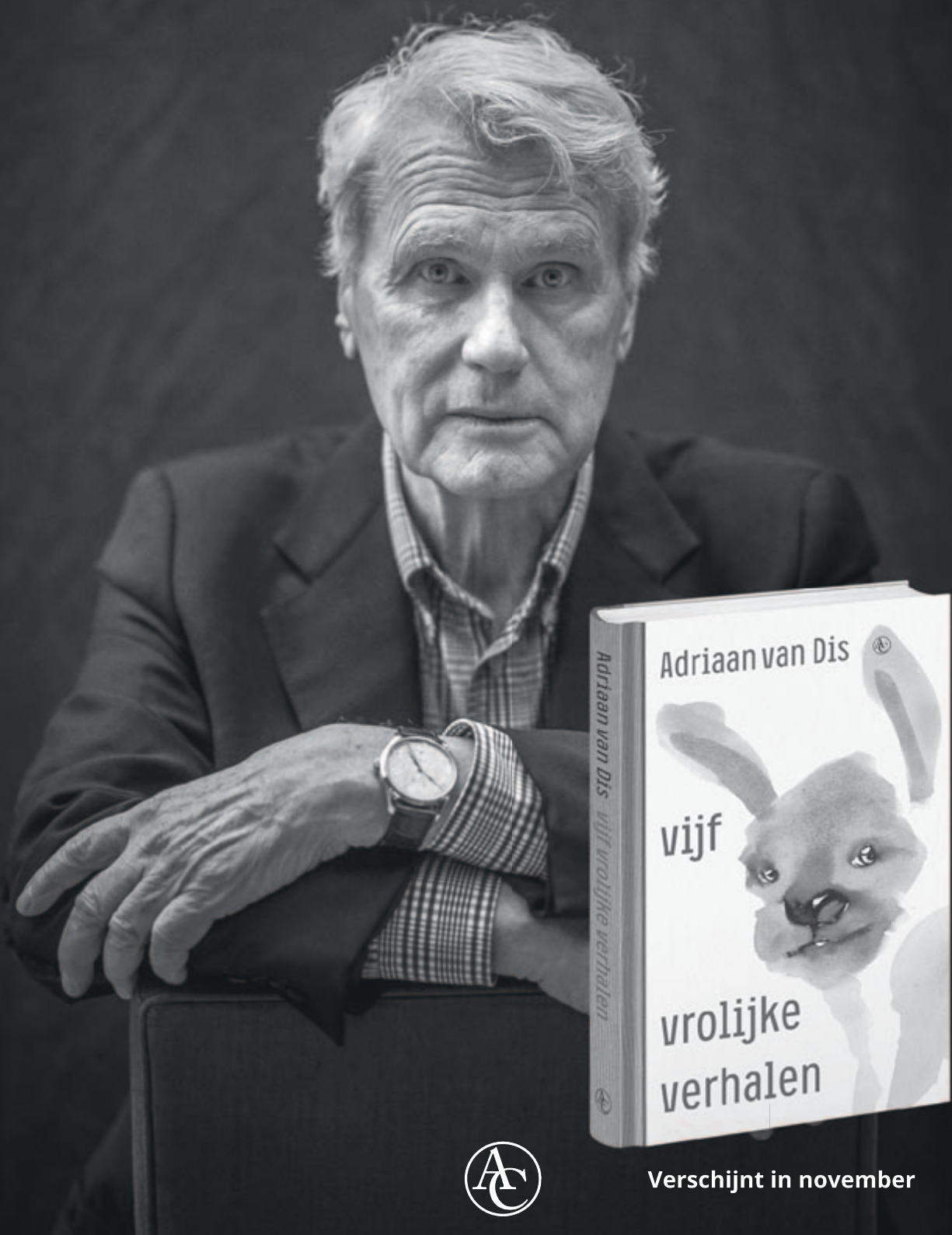
In de weerspiegeling van het keukenraam zag hij zichzelf, groter en kilo's zwaarder dan destijds, en niet meer met zo'n bleek en smal gezicht waarin zijn angstige ogen opvielen, maar met bredere kaken en een stoppelbaard. Het ringetje door zijn wenkbrauw glinsterde in de zon. Zijn moeder had het vreselijk gevonden, zo riep ze het letterlijk toen hij ermee thuiskwam, vre-se-lijk! Maar Till Lindemann had er ook zo-een. In gedachten hoorde hij zijn stem: *Heimlich werd*

*ich auferstehen, Und du wirst um Gnade flehen, Dann knie ich mich in dein Gesicht, Und steck den Finger in die Asche, Asche zu Asche* – wanneer Lindemann zong, met zijn donkere stemgeluid, begeleid door drums en gitaren, was Duits de stoerste taal op aarde. Hij maakte een vuist, praatte tegen zichzelf: 'Herken je me niet, vriend? Je weet wel van toen, ben je het vergeten, stelde het voor jou niks voor? Wie één Vinck slaat, slaat ze allebei.'

Er ging een prettige rilling door hem heen; alleen het idee al om iets te doen, aan te richten, niet stiekem 's nachts maar gewoon hier en nu op klaarlichte dag, jaren later. Hoeveel was die kerel hen trouwens nog verschuldigd, tweemaal tien maal acht uur ongeveer, maar dat kon hij nu in zijn eentje per dag verdienen, als hij het bord tenminste mocht geloven. Achthonderd euro per week, te mooi om waar te zijn? Hij nam zijn telefoon uit zijn achterzak, halftwaalf. Straks was zijn jeugd voorbij misschien, over twee en een halfuur wist hij het. De zon klom nog even, en zou dan de daling inzetten naar de namiddag, de avond.

**Dit boek is net verschenen**

**PRACHTIGE NIEUWE BUNDEL DIE VEERTIG  
JAAR SCHRIJVERSCHAP MARKEERT**



Verschijnt in november

# SHEERA FRENKEL EN CECILIA KANG



Foto: © Beowulf Sheehan

Sheera Frenkel en Cecilia Kang zijn prijswinnende journalisten en schrijven voor *The New York Times* al jaren over Facebook. Ze maken deel uit van het team dat na maandenlang intensief onderzoek in november 2018 het geruchtmakende artikel ‘Delay, Deny and Deflect’ publiceerde. Het betekende een keerpunt in de publieke en politieke opinie over Facebook.

# EEN SMERIGE WAARHEID

## **Een smerige waarheid in het kort:**

De afgelopen vier jaar heeft Facebook constant onder vuur gelegen vanwege opeenvolgende controverses en crises. Terwijl de techgigant de wereld verbond, bleek dat het ook de gegevens van gebruikers verzamelde, nepnieuws verspreidde en polariserende, haatzaaiende uitspraken versterkte. Grootschalige privacyschending en Russische inmenging in de Amerikaanse verkiezingen van 2016 waren nog maar het topje van de ijsberg. Elke misstap veroorzaakte een nieuwe cyclus van excuses en beloften: 'We zullen het beter doen.' Maar de genoemde schandalen zijn geen bugs; het zijn kenmerken die zijn ingebakken in het DNA van het bedrijf en haar algoritmen. En terwijl consumenten en wetgevers hun verontwaardiging richten op inbreuken op de privacy en desinformatie, consolideert Facebook de macht, verslindt het de concurrentie, boekt het recordwinsten en versterkt het zijn dominantie via agressieve lobby-inspanningen. In dit boek wordt Facebooks strijd van binnenuit verteld. Het is een ongemakkelijke waarheid die de wereld moet kennen.

BAANBREKEND ONDERZOEK  
NAAR DE VERGAANDE EN  
DUBIEUZE ROL VAN FACEBOOK  
IN ONZE SAMENLEVING



Voor de lezers van baanbrekende onderzoeksjournalistiek als *Zij zei*, *Dit kan niet waar zijn* en *Het is oorlog* maar niemand die het ziet

# EEN SMERIGE WAARHEID

---

## Proloog

### Ten koste van alles

Volgens een voormalige hoge functionaris van Facebook is Mark Zuckerberg voor drie dingen doodsbang: dat zijn site wordt gehackt, dat zijn werknemers iets overkomt en dat toezichthouders op een dag zijn sociale netwerk ontmantelen.

Op 9 december 2020, om halfdrie in de middag, leek die derde angst werkelijkheid te gaan worden. De Federal Trade Commission en bijna alle staten van het land begonnen een juridische procedure tegen Facebook, omdat het bedrijf zijn gebruikers en concurrenten schade zou berokkenen. Doel van de procedure was het bedrijf op te splitsen.

Over het scherm van tientallen miljoenen smartphones flitsten 'breaking news'-berichten. CNN en CNBC onderbraken er hun reguliere programmering voor. *The Wall Street Journal* en *The New York Times* zetten het meteen in een banner boven aan de homepage van hun site. Minuten later gaf Letitia James, minister van Justitie van de staat New York, die de coalitie van achtenveertig collega's van beide partijen aanvoerde, een persconferentie waarin ze de zaak verduidelijkte. Het was het sterkste overheids-offensief tegen een bedrijf sinds het ontmantelen van AT&T, in 1984. Haar woorden kwamen neer op een verstrekkende aanklacht tegen alles wat Facebook tot op dat moment had gedaan, en meer specifiek de rol die de topmensen van het bedrijf, Mark

Zuckerberg en Sheryl Sandberg, daarbij hadden gespeeld.

'Het verhaal zal vanaf het eerste begin worden verteld, toen Facebook op Harvard is bedacht,' zei James. Al jaren hanteerde Facebook een meedogenloze 'opkopen of verzuipen'-tactiek om concurrenten uit te schakelen. Daardoor was een oppermachtig monopolie ontstaan, dat alom schade had aangericht. Het bedrijf schond de privacy van zijn klanten en had een epidemie van giftige en schadelijke content veroorzaakt die 3 miljard mensen had getroffen. 'Door gebruik te maken van zijn enorme hoeveelheden data en geld heeft Facebook alles de kop ingedrukt of gehinderd wat het bedrijf als een potentiële bedreiging beschouwde,' zei James. 'Ze hebben de keuzevrijheid van klanten ingeperkt, vernieuwing geblokkeerd en alles omzeild wat de privacy van miljoenen Amerikanen moest waarborgen.'

Mark Zuckerberg, wiens naam in de aanklacht meer dan honderd keer voorkwam, werd beschreven als iemand die zich niets aan regels gelegen liet liggen en er door zijn brute, misleidende aanpak een succes van wist te maken. 'Als je je op het terrein van Facebook waagde of niet toegaf aan hun druk om je bedrijf aan hen te verkopen, ging Zuckerberg meteen in de "maak ze kapot"-stand en kreeg je met "de furie van Mark" te maken,' stond in de aanklacht, die citaten bevatte uit e-mails van concurrenten en investeerders. Zuckerberg was zo bang om het van concurrenten te verliezen dat hij 'probeerde rivalen te vernietigen of zwaar te hinderen in plaats van het van hen te winnen



door beter te presteren of te vernieuwen'. Hij bespioneerde concurrenten en verbrak al snel beloften die bij de overname van Instagram en WhatsApp aan de bedenkers daarvan waren gedaan, was verderop in de aanklacht te lezen.

Hij was daarbij steeds terzijde gestaan door Sheryl Sandberg, een voormalige topvrouw van Google, die op basis van de door hem ontworpen technologie een zeer profijtelijk verdienmodel had bedacht. Daarbij werd gebruikgemaakt van perfide vernieuwende advertentietechnieken, waarbij gebruikers werden 'bespioneerd' om aan persoonlijke gegevens te komen. De aanpak van Facebook was een gevaarlijke *feedback loop*: hoe langer gebruikers op de site zaten, hoe meer gegevens Facebook in handen kreeg. Gebruikers werden naar de site gelokt doordat die gratis was, maar ze betaalden er op een andere manier een hoge prijs voor. 'Gebruikers betalen Facebook geen geld, maar stellen in ruil voor de diensten van Facebook dat bedrijf wel hun tijd, aandacht en persoonlijke gegevens ter beschikking,' was er in de aanklachten van de achtenveertig staten te lezen.

Het was een zakelijke strategie die neerkwam op groeien ten koste van alles, en Sandberg was een topper in het opschalen van dat model. Ze was uiterst efficiënt, analytisch ingesteld, werkte hard en was buitengewoon goed in contacten met mensen. Door dat alles was ze de perfecte aanvulling van Zuckerberg. Ze gaf leiding aan alle afdelingen waar hij geen belangstelling voor had: beleid, communicatie, juridische zaken, human resources en het genereren van inkomsten. Ze had jarenlang trainingen gevolgd in spreken in het openbaar en had haar imago zorgvuldig laten bijschaven

door politieke consultants. Voor investeerders en het grote publiek was zij het acceptabele gezicht van Facebook, dat de aandacht moest afleiden van het echte probleem.

'Het gaat allemaal om het verdienmodel,' zei een overheidsfunctionaris in een interview. In Sandbergs op menselijk gedrag gebaseerde reclamemodel werden gegevens van mensen op dezelfde manier verhandeld als tarwe of varkensvlees. Haar aanpak was 'een besmettelijke ziekte', vervolgde de functionaris, en dat was een echo van wat eerder was gezegd door Shoshana Zuboff, een activist met een universitaire opleiding. Ze had een jaar eerder over Sandberg gezegd dat die 'alles en iedereen met bacillen besmet nu ze de mentaliteit van Google – mensen als grondstof – heeft overgebracht van Google naar Facebook door daar de nummer twee te worden'.

Er was maar weinig concurrentie die de top van Facebook had kunnen dwingen om oog te hebben voor het welzijn van hun klanten, met als gevolg 'een sterke groei van desinformatie en gewelddadige of anderszins verwerpelijke content bij Facebook', stelden de ministers in hun aanklacht. Ook bij ingrijpend wangedrag, zoals de Russische desinformatiecampagne voor de verkiezing van Trump en het privacyschandaal rond Cambridge Analytica, keerden gebruikers de site niet de rug toe, omdat er weinig alternatieven waren, vervolgden ze. James verwoordde het beknopt zo: 'In plaats van te concurreren op basis van kwaliteit gebruikte Facebook zijn macht om concurrentie de kop in te drukken en zo misbruik te maken van zijn gebruikers en miljarden te verdienen door een melkkoe te maken van persoonlijke gegevens.'

Toen de Federal Trade Commission en de staten met hun baanbrekende aanklacht kwamen, waren wij bijna klaar met ons eigen onderzoek naar het bedrijf, dat ons vijftien jaar bezig heeft gehouden en ons een unieke kijk van binnenuit op Facebook heeft opgeleverd. In boeken en films is het verhaal rond Facebook al meer dan eens verteld. Maar ook al weet iedereen wie Zuckerberg en Sandberg zijn, toch zijn ze voor de meeste mensen een gesloten boek. Daar zijn goede redenen voor. Ze verdedigen het imago dat ze van zichzelf hebben geschapen – hij als visionaire techneut en filantroop, zij als zakelijk icoon en feministe – en hebben de machinerie van MPK, zoals werknemers het hoofdkantoor in Menlo Park aanduiden, omringd met een slotgracht vol loyalisten en een bedrijfscultuur die in het teken staat van heimelijkheid.

Veel mensen zien Facebook als een bedrijf dat op drift is geraakt: het klassieke Frankenstein-verhaal over een monster dat aan zijn schepper is ontsnapt. Wij kijken daar heel anders tegen aan. Volgens ons zagen Zuckerberg en Sandberg al meteen toen ze in december 2007 op een feestje kennis met elkaar maakten mogelijkheden om het bedrijf te laten uitgroeien tot de mondiale grootmacht die het vandaag de dag is. Samen hebben ze methodisch een zakelijk model geconstrueerd met een onstuitbare groei: in 2020 bedroeg de winst 85,9 miljard dollar en was het bedrijf 800 miljard waard. En bij dat construeren is niets aan het toevel overgelaten. Alles was gepland.

We hebben ervoor gekozen om ons op een periode van vijf jaar te concentreren, met daarin twee keer verkiezingen. In die periode kwam aan het licht dat Facebook had nagelaten de belangen van zijn gebruikers te

beschermen en dat het kwetsbaar was als krachtig mondiaal platform. Alle onderliggende problemen bij de uitgroei van Facebook tot wat het nu is kwamen binnen deze periode aan het licht.

Het is al te gemakkelijk om het verhaal van Facebook af te doen als een algoritme dat op hol is geslagen. De waarheid ligt een stuk complexer.

## 1. Slapende honden

Het was al laat in de avond en zijn collega's in Menlo Park waren al uren geleden naar huis gegaan toen de Facebook-medewerker toch nog even zijn laptop openklapte. Hij had een paar biertjes op. Volgens hem was dat een van de redenen dat zijn beroeps-ethiek het aflegde. Hij wist dat hij door een paar toetsen in te drukken bij het Facebookprofiel kon komen van een vrouw met wie hij een paar dagen eerder een date had gehad. Naar zijn idee was het een geslaagde date geweest, maar een etmaal nadat ze afscheid van elkaar hadden genomen, reageerde ze niet meer op zijn berichten. Hij wilde alleen maar even naar haar Facebookpagina kijken om te zien of ze misschien ziek was, of op vakantie, of haar hond kwijt was. Als hij er maar achter kon komen waarom ze niet nog een keer met hem uit wilde.

Om tien uur in de avond nam hij zijn besluit. Hij logde in op zijn laptop en ging aan de hand van de gegevens die Facebook van zijn gebruikers bewaart op zoek naar de vrouw. Hij wist het een en ander – haar voor- en achternaam, waar ze geboren was en waar ze had gestudeerd – en dus kostte het maar een paar minuten om haar te vinden.

Op het hoofdkantoor van Facebook kun je alle informatie over iemand achterhalen, waaronder Messenger-gesprekken met vrienden, ook van jaren terug, foto's (ook als die door de gebruiker zijn verwijderd) en berichten die zijn aangeklikt of waarop is gereageerd. Hij zag de categorieën waarin Facebook haar voor adverteerders had ingedeeld: het bedrijf had vastgesteld dat ze in de dertig was, politiek links van het midden stond en een actief leven leidde. Ze had voor allerlei dingen belangstelling, van honden tot aan vakanties in Zuidoost-Azië. En dankzij de Facebook-app op haar telefoon kon hij zien waar ze was. Het was meer informatie dan hij in tien eetafspraakjes bij elkaar had kunnen sprokkelen. En nu, bijna een week na hun eerste date, wist hij het allemaal.

De managers bij Facebook zeggen tegen hun mensen dat iedereen die misbruik maakt van zijn of haar toegang tot de enorme berg gegevens van het bedrijf om in het account van een kennis of een familielid te komen op staande voet wordt ontslagen. Maar ze wisten dat er geen harde garanties te geven waren dat dat nooit zou gebeuren. Het systeem was gericht op openheid, transparantie en toegankelijkheid voor alle werknemers. Zuckerberg wilde af van procedurele rompslomp. Die haalde het tempo eruit en hinderde mensen als ze snel en onafhankelijk wilden werken. Alleen daarteerde dat ontwerp uit een tijd waarin Facebook nog geen honderd mensen in dienst had. Nu waren er duizenden technici aan Facebook verbonden. En toch was de opzet nooit veranderd. Alleen de goede wil van de werknemers stond tussen hen en misbruik van privégegevens in.

Tussen januari 2014 en augustus 2015 was deze medewerker een van de tweeënvijftig

werknemers die om deze reden werden ontslagen. De overgrote meerderheid van de technici die in de fout gingen, zochten het profiel op van vrouwen voor wie ze belangstelling hadden. De meesten lieten het daarbij. Maar een paar gingen veel verder. Een van hen gebruikte de informatie om de confrontatie aan te gaan met een vrouw met wie hij op vakantie was geweest in Europa. Daar hadden ze ruzie gekregen en via Facebook wist hij het hotel te vinden waar ze na de ruzie naartoe was verhuisd. Een andere medewerker bekeek de Facebookpagina van een vrouw nog voordat ze samen uit waren geweest. Hij zag dat ze vaak naar Dolores Park ging, in San Francisco, en daar wist hij haar op een dag ook te vinden toen ze met een paar vriendinnen genoot van de zon.

De ontslagen technici hadden laptops van Facebook gebruikt om deze informatie te achterhalen en door die ongebruikelijke activiteit hadden interne beveiligingssystemen alarm geslagen en waren hun managers gewaarschuwd. Deze werknemers waren tegen de lamp gelopen. Onbekend was hoeveel van hun collega's door de mazen van het net waren geglipt.

Het probleem werd in september 2015 voor het eerst onder de aandacht van Zuckerberg gebracht, drie maanden na het aantreden van Alex Stamos, het nieuwe hoofd beveiliging van het bedrijf. Het overleg met Stamos en andere topmensen van Facebook had plaatsgevonden in het 'Aquarium', zoals Zuckerbergs vergaderruimte werd genoemd. De aanwezigen waren voorbereid op potentieel slecht nieuws, want Stamos had de reputatie dat hij geen blad voor de mond nam en hoge normen aanhield. Een van zijn eerste voornemens toen hij die zomer aantrad was het doorlichten van alles

wat Facebook op dat ogenblik aan beveiligingsmechanismen in huis had. Het zou de eerste keer zijn dat een buitenstaander dat deed.

De topmensen fluisterden tegen elkaar dat het onmogelijk was om binnen die korte termijn het hele bedrijf door te lichten en dat het rapport van Stamos dus alleen maar oppervlakkige problemen zou aanstippen, zodat hij aan het begin van zijn dienstverband wat punten kon scoren. Iedereen zou opgelucht ademhalen als ook Stamos zich voegde naar het mateloze optimisme dat in de top van Facebook bon ton was. Het bedrijf had nog nooit zo goed gedraaid. Er verschenen steeds meer advertenties op Instagram en Facebook had net een nieuwe mijlpaal gehaald: elke dag maakten 1 miljard mensen er gebruik van. Het enige wat ze hoefden te doen was achteroverleunen en de machine zoemend zijn werk laten doen.

Maar Stamos had een verhaal afgestoken waarin allerlei problemen met de meest essentiële diensten, de werknemers en de bedrijfsstructuur van Facebook aan de orde werden gesteld. De organisatie stak een te groot deel van de beveiligingsinspanningen in het beschermen van de website, terwijl de apps, waaronder Instagram en WhatsApp, grotendeels werden genegeerd. Facebook had nog vrijwel niets gedaan met zijn belofte om in eigen huis de gegevens van gebruikers te versleutelen. Yahoo, de vorige werkgever van Stamos, had dat juist wel gedaan. Twee jaar eerder had Edward Snowden, een klokkenluider die voor de National Security Agency had gewerkt, onthuld dat de overheid waarschijnlijk de gebruikersgegevens bekeek, omdat de bedrijven in Silicon Valley die niet hadden versleuteld. De beveiligingsmechanismen van Facebook zaten

door het hele bedrijf heen verspreid en volgens Stamos' rapport was het bedrijf 'in technisch en cultureel opzicht niet in staat om het op te nemen tegen goed geëquipeerde tegenstanders'.

Het ergst van alles, zei Stamos, was dat er de afgelopen anderhalf jaar dan wel tientallen werknemers waren ontslagen omdat ze misbruik hadden gemaakt van hun toegang tot gegevens, maar dat Facebook niets deed om een duidelijk systemisch probleem op te lossen. Met een diagram maakte hij duidelijk dat bijna elke maand technici misbruik maakten van hun gemakkelijke toegang tot data om de privacy van gebruikers te schenden en hun leven binnen te dringen.

Als het publiek op de hoogte kwam van dit wangedrag – dat duizenden medewerkers van Facebook al meer dan tien jaar vrijelijk konden grasduinen in de persoonlijke gegevens van gebruikers – zouden de reacties er niet om liegen. In het rapport van Stamos waren ook nog eens alleen de gevallen opgenomen waarvan Facebook op de hoogte was. Best mogelijk dat nog eens honderden onder de radar waren gebleven, waar schuwde hij.

Zuckerberg reageerde duidelijk geschrokken op de getallen die Stamos noemde en was boos dat het probleem niet eerder onder zijn aandacht was gebracht. 'Iedereen in de leiding wist dat er gevallen waren waarbij werknemers ongepast met data waren omgegaan. Maar niemand had die cijfers ooit bij elkaar gezet, en ze verbaasden zich over het aantal technici die in de fout waren gegaan,' herinnerde Stamos zich later.

Waarom had niemand ooit bedacht dat het systeem waardoor technici bij de gegevens van gebruikers konden op de schop moest, vroeg Zuckerberg. Niemand in de zaal zei

dat dat een systeem was dat hij zelf had ontwerpen en ingevoerd. Door de jaren heen waren werknemers van hem met ideeën gekomen om data op een andere manier op te slaan, maar steeds zonder resultaat. ‘Op allerlei ogenblikken in de geschiedenis van Facebook hadden we een andere weg kunnen inslaan of een besluit kunnen nemen waardoor de gebruikersgegevens aan een limiet zouden zijn gebonden of zelfs in omvang teruggebracht,’ zei iemand die al in 2008 in dienst was gekomen en op allerlei plekken binnen het bedrijf had gewerkt. ‘Maar dat stond haaks op het DNA van Mark. Al voordat we met die optie bij hem aan kwamen, wisten we dat dat een pad was dat hij niet zou kiezen.’

Topmensen van het bedrijf, ook de mensen die de leiding hadden over de techniek, zoals Jay Parikh en Pedro Canahuati, hadden niets dan lof voor die toegankelijkheid als ze nieuwe werknemers in hun teams inwijdden. Facebook was het grootste testlaboratorium ter wereld, en kon een kwart van de wereldbevolking als proefkonijn gebruiken. Volgens de managers was die toegankelijkheid een essentieel onderdeel van de radicale transparantie van het bedrijf en het vertrouwen dat technici genoten. Waardeerde een gebruiker de ballonnen waarmee ze de felicitaties aan haar broer kon opleuken of kreeg een emoji van een verjaardagstaart meer respons? In plaats van te beginnen aan een langdurig bureaucratisch proces om erachter te komen wat werkte, konden technici gewoon de motorkap openmaken en dan zagen ze het meteen. Maar Canahuati waarschuwde zijn mensen wel dat dat een voorrecht was. ‘We wilden per se geen misbruik, en daarom hebben we

altijd iedereen ontslagen die zich daaraan schuldig maakte,’ zei hij.

Stamos zei tegen Zuckerberg en de rest dat het niet genoeg was om zulke werknemers achteraf te ontslaan. Het was de verantwoordelijkheid van Facebook, zei hij, om te verhinderen dat de privacy op deze manier kon worden geschonden. Hij wilde toestemming om het systeem zo te veranderen dat de meeste technici niet meer bij deze informatie konden komen. Wie informatie wilde over een gebruiker moest een formeel verzoek indienen. Onder het huidige systeem hadden 16 744 werknemers toegang tot privégegevens. Stamos wilde dat terugbrengen tot minder dan 5000. Nog geen honderd mensen moesten bij de gevoeligste informatie kunnen komen, zoals gps-gegevens en wachtwoorden.

‘Iedereen wist dat technici bij een enorme hoeveelheid gegevens konden komen, maar niemand had bedacht dat het bedrijf veel groter was geworden en dat er dus veel meer mensen toegang toe hadden,’ legde Stamos uit. ‘Daar letten mensen gewoon niet op.’

Parikh, hoofd techniek van het bedrijf, vroeg waarom het hele systeem op zijn kop moest worden gezet. Er konden toch technieken worden gebruikt om de hoeveelheid data waar een medewerker bij kon aan een maximum te binden? Of er kon een alarmbel afgaan als iemand naar bepaalde soorten gegevens zocht. De door Stamos voorgestelde veranderingen zouden een forse rem op het werk van veel productieteams zetten.

**Dit boek is reeds verschenen**



# FOKKE OBBEMA

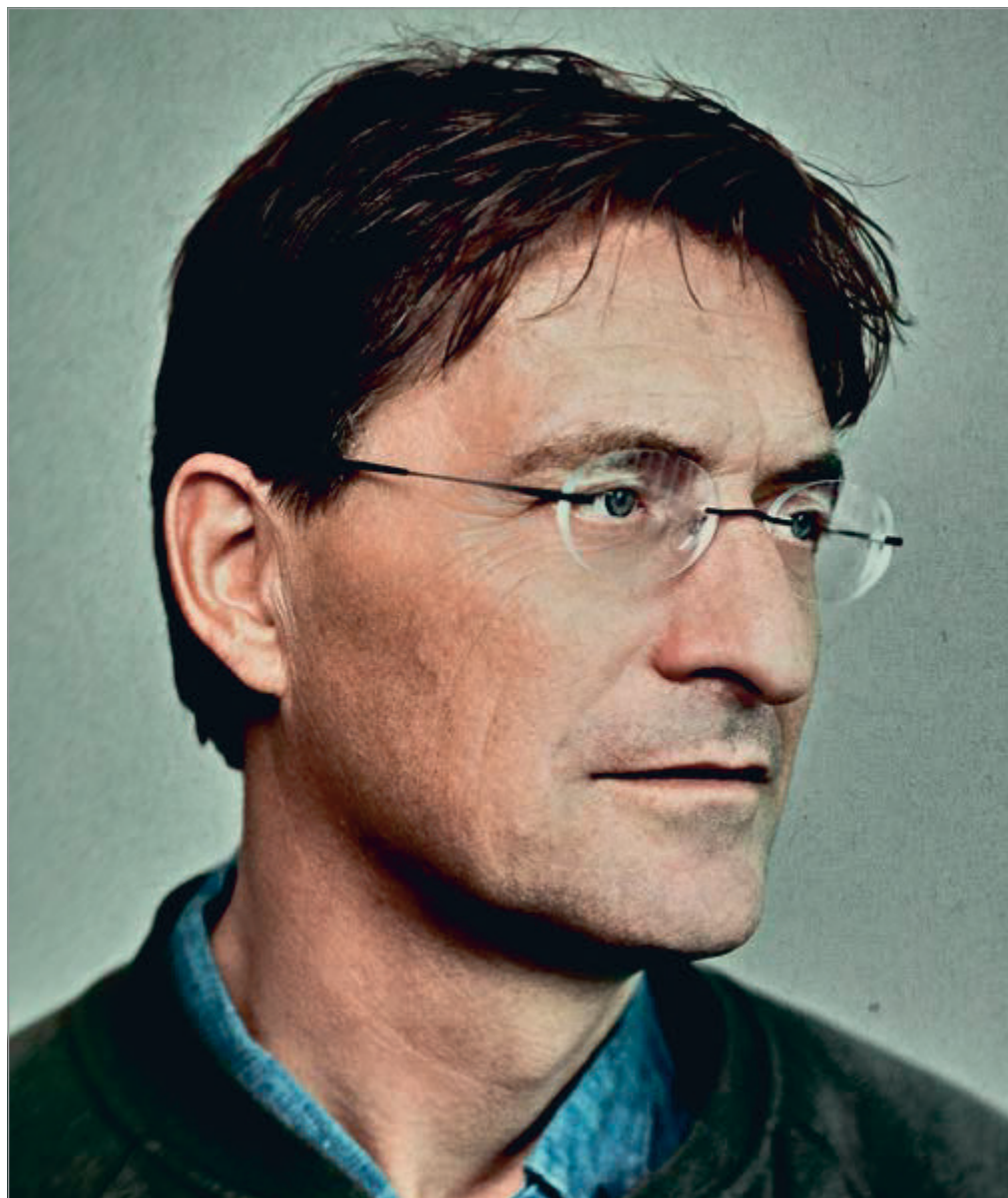


Foto: © Jitske Schols

Fokke Obbema was onder meer commentator, correspondent-Frankrijk en chef van de economieredactie bij de Volkskrant. Hij schreef eerder *China en Europa*, dat zowel in het Nederlands als het Engels verscheen. Tegenwoordig legt hij zich voor de krant toe op zingingeving.

# EEN ZINVOL LEVEN

OPVOLGER VAN  
DE BESTSELLER  
DE ZIN VAN HET LEVEN

## Een zinvol leven in het kort:

*Een zinvol leven* is het vervolg op Fokke Obbema's *De zin van het leven*. Dat boek bevatte zijn populaire interviewserie uit *de Volkskrant* (met als vaste beginvraag 'Wat is de zin van ons leven?'), voorafgegaan door Obbema's persoonlijke verhaal over zijn hartstilstand. Zijn nieuwe boek is de bundeling van zijn tweede reeks interviews, ditmaal met als eerste vraag: 'Wat is voor u een zinvol leven?' Zonder vooringenomenheid gaat Fokke Obbema het gesprek aan met zeer uiteenlopende onbekende en bekende Nederlanders. Elk gesprek bewijst hoe diep de menselijke behoefte is de eigen ervaringen in een verhaal te vatten en van betekenis te voorzien – en hoe die inzichten anderen tot nadenken aanzetten. Obbema sluit af met een essay over de gesprekken, toegespitst op het belang van het levensverhaal: welke functie heeft dat en hoe verhoudt het zich tot de werkelijkheid?



Over *De zin van het leven*:

'Adembenemend, meer dan inspirerend en wijs bovendien.' – NRC Handelsblad

10 V R A G E N A A N  
FOKKE OBBEMA

---

**1. Met welke schrijver (dood of levend) zou je graag in gesprek willen gaan?**

Michel de Montaigne, de wijsheid in persoon.

**2. Wat was in je jeugd jouw favoriete kinderboek?**

Arendsoog-serie (tegenwoordig politiek incorrect, vrees ik).

**3. Wat is de beste openingsscène in een roman?**

Kolonel Aureliano Buendía, die staand voor het vuurpeloton terugdenkt aan zijn jeugd (*Honderd jaar eenzaamheid* van Márquez).

**4. Heb je wel eens ruzie met je redacteur?**

Nee.

**5. Op basis van wat voor criteria koop je een boek?**

Hangt ervan af waar ik zin in heb, maar goede recensies vormen een noodzakelijke voorwaarde.

**6. Over welk boek raak je niet uitgepraat?**

Mijn eigen *De zin van het leven*, haha, vanwege de niet-aflatende stroom verzoeken om dat te doen.

**7. Wat doe je als je helemaal vastloopt tijdens het schrijven?**

Mijn aandacht op iets anders richten en 'het komt wel weer goed' denken.

**8. Welk boek had je zelf willen schrijven?**

1q84 van Murakami.

**9. Wat is de leukste reactie van een lezer die je hebt gekregen?**

'Het is alsof er bij mij op de deur wordt geklopt: wat vind jij eigenlijk?' (na het lezen van mijn interviews; niet de leukste, wel de beste reactie).

**10. Waarom verdient *Een zinvol leven* heel veel lezers?**

Omdat het lezers kan aanzetten tot nadenken over wezenlijke vragen; lijkt me voor elk mens de moeite waard.

*Dit boek is reeds verschenen*

**HOE GING HET ER WERKELIJK AAN TOE  
IN HET WITTE HUIS?**



**'Een ongekennde blik op Trumps chaotische regering,  
vol met schokkende onthullingen.'** – *USA Today*

**EEN ONTHUTSENDE RECONSTRUCTIE VAN TRUMPS LAATSTE JAAR**



# JACKIE POLZIN



Foto: © Travis Olson

Jackie Polzin woont in St. Paul, Minnesota (vs) met haar man en kinderen. *Broed* is haar romandebuut.



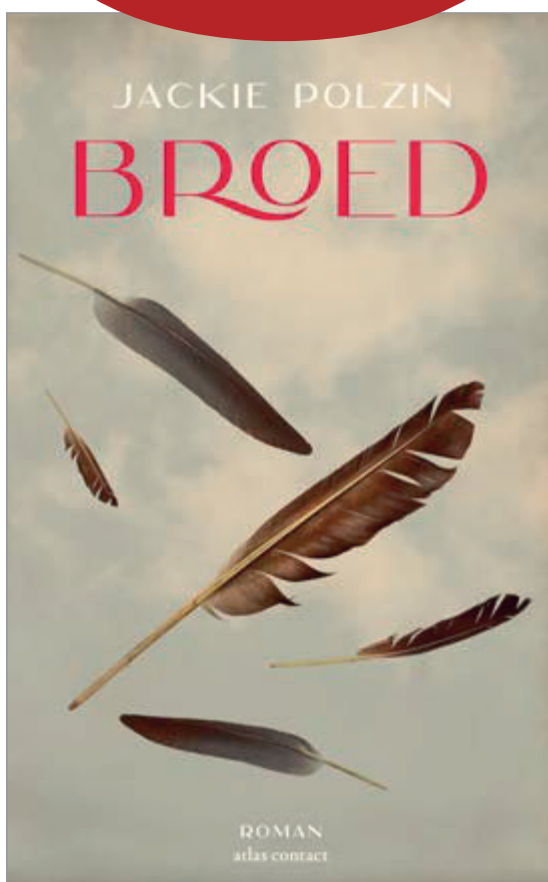
# BROED

## **Broed in het kort:**

Een jaar lang viert de naamloze verteller van *Broed* haar moederinstincten bot op haar kleine kroost van vier onfortuinlijke kippen, terwijl ze zelf over een tragisch verlies probeert heen te komen. Van de strenge winter in Minnesota tot de broeierige zomer die een onverwachte tornado met zich meebrengt, van roofdieren tot pech en een onzekere toekomst – de vertelster strijdt heldhaftig tegen een eindeloze reeks bedreigingen aan het adres van haar pluimvee, dat tevreden kakelend en zich nergens van bewust in het moment blijft leven.

Naarmate het jaar vordert leren we de kleine groep dierbare mensen die de vertelster om zich heen heeft verzameld kennen. Haar moeder, een voormalige onderwijzeres, die misschien de kippen moet overnemen wegens een aanstaande verhuizing; haar beste vriendin, een makelaar met een eigen alsmaar uitbreidend gezin; en haar verstrooide echtgenoot, wiens manieren om haar miskraam te verwerken ze niet weet te doorgronden.

EEN VERFRISSENDE NIEUWE  
LITERAIRE STEM VOOR LEZERS  
VAN SIGRID NUNEZ, LYDIA DAVIS  
EN ELIZABETH STROUT



## **Over Broed:**

‘Vol nuance en humor, om nog maar te zwijgen van de zeer menselijke beproevingen van de rouwende verteller. Polzin schrijft schitterend.’ – *The New York Times Book Review*

## BROED

---

De timer tikt er lustig op los in het kippenhok. Op elke tik volgt een tegentik, als het een-twee van een sambabal, met op de achtergrond van dat geluid en tegengeluid het zachte gezoem van de apparatuur. De timer is zo afgesteld dat hij de warmtelamp om 06:00, 12:00, 18:00 en 24:00 uur inschakelt. Het koudste uur van de nacht is het laatste uur van totale duisternis, maar op dat uur gaat de lamp niet aan. Rond zes uur 's ochtends loopt de temperatuur alweer op tot het nog altijd vorstige hoogtepunt. De kippen moeten het doen met elke zes uur een halfuur warm licht, omdat met elke seconde licht het risico op brand in het hok toeneemt. Helen vroeg hoe we de kippen warmhouden, waarop ik antwoordde: 'In de winter gebruiken we een warmtelamp.' Ik vertelde haar niet dat het licht slechts eens in de zes uur een halfuur brandt en dat de eerste tien minuten van warmte in de vorm van infrarood licht verloren gaat aan de vorst die het hangende peertje bedekt. Ik wil niet dat Helen wakker ligt om onze kippen.

Denken de kippen aan warmere tijden? Geen sprake van. Tegen de tijd dat het eerste sneeuwvlokje is neergedwarreld, zijn sneeuwvlokjes het enige dat een kip ooit heeft gekend. Hun wereld is er ofwel een helemaal vol sneeuwvlokjes ofwel een helemaal zonder.

Bij min dertig weigeren de kippen van stokte komen voor de legkorrels die ik in de verzinkte voederbak giet. De bak hangt aan kippengaas aan twee dunne metalen haken, die bovenaan een hoek van honderdtachtig

graden maken en met klinknagels aan de metalen bak vastzitten zodat ze kunnen schuiven, maar door de kou zijn de haken vastgevroren en zijn de klinknagels vastgevroren en is de bak vastgevroren in een onnatuurlijke hoek, als door een toverspreuk getroffen. In het voorjaar verplaats ik de voederbak naar de buitenren aan het hok, maar wanneer in de wintermaanden een koudegolf de kop opsteekt, komen de kippen dagenlang het hok niet uit.

Binnen in het hok schommelt de temperatuur tussen de min vijftien en min zes graden, maar het water in de plastic jerrycan is water, geen ijs, dankzij de korte warmtesalvo's van een stevige verwarmingsplaat die we vier jaar geleden voor vijftien dollar bij Farm and Fleet hebben gekocht. De zorg voor kippen wordt gedictieerd door eenvoudige waarheden. Er moet voldoende en schoon voer en water zijn. Bovendien mogen de kippen niet doodvriezen, al is het onduidelijk bij welke temperatuur dat zou gebeuren.

\* \* \*

Gloria zit in een leghok, roerloos, terwijl de andere kippen om haar heen druk in de weer zijn. Al twee dagen is ze niet weg te branden uit haar stijve krans van stro en stof en veren, hier en daar vastgekoekt met stukjes cementachtige uitwerpselen. De afgelopen twee ochtenden liet ze zich niet roeren door het voer en water toen de andere kippen zich er met de gebruikelijke commotie omheen verzamelden, hun aanwezigheid

luid kenbaar makend en elkaar verdringend om de lekkerste hapjes weg te snaaien. Tenzij ze 's nachts in het donker heeft gegeten, heeft ze niets gegeten. Kippen eten en drinken niet 's nachts, omdat ze niet goed kunnen zien in het donker en omdat de nacht stikt van de roofdieren. In het hok zitten geen roofdieren, maar dat weten de kippen niet. Een kip heeft alleen weet van wat ze kan zien. Het leven van een kip zit vol magie. Hocus pocus pilatus pas.

In de onderste lade in de keuken ligt het meest obscure gerei dat we hebben. Een groot deel van de ruimte in de la wordt ingenomen door een apparaat waarmee je een appel kunt ontdoen van klokhuis en schil: een drietal spiesen houden de appel op zijn plek zodat een metalen ring met scherpe randen het klokhuis eruit kan boren, en daarnaast zit een schuin opstaand mes waarmee je het ronde oppervlak kunt schillen. Het apparaat doet zijn werk precies naar behoren, het ideale apparaat, ware het niet dat een aardappelschilmesje hetzelfde karwei net zo elegant en doelgericht klaarspeelt. De hele lade wordt door zulke spullen in beslag genomen, vanwege een onrecht gevoel van onmisbaarheid, maar zo een-twee-drie kan ik geen handiger gereedschap bedenken om een broedende hen mee te laten drinken dan een bedruipspuit.

Een kip heeft water nodig, is wat dat betreft net als ieder ander levend wezen, kan nog geen twee dagen zonder. Naast de hen zelf heeft ook het ei in haar binnenste water nodig. Zonder water is een ei gewoon een stukje krijt.

De veren op Gloria's hele lijf gaan overeind

staan als de spuit met water in haar buurt komt. Haar vleugels slaan met een droge plof tegen de muren van het leghok. Ze stuwt schor en sissend lucht naar buiten, als een slang, en drinkt een enkel trillend drupje.

Onder Gloria ligt een ei, groot en cacao-bruin. Ze legt geen eieren met die kleur. Ze legt veel kleinere eieren, perzikkleurig als een waskrijtje. Gloria gaat tegenwoordig op alle eieren zitten alsof ze van haar zijn. Gloria heeft een waanzinnige glinstering in haar ogen, maar zo is een kippenoog gewoon. Het oog van de kip is het laatste restant van de dinosaurussen, een kleine poort naar het tijdperk van hersenen ter grootte van een walnoot. Er valt geen betekenis te ontlenen aan een kippenoog omdat daar geen betekenis schuilgaat. Maar ook: de waanzin in het oog vertroebelt alles.

Ik bescherm mijn hand met een blik terwijl ik onder haar staart naar het ei tast. Ze hakt met haar snavel in op het aluminium. Hak, hak, ook al komt er geen zichtbare respons. Wat ze voelt? Wie zal het zeggen. Een snavel is niet hetzelfde als een tand, maar ik heb meermaals met een ijzeren lepel een tand geraakt en ik kan me niet voorstellen dat het aluminium in mijn hand, dat natril van het beuken van haar snavel, géén onbehaaglijk signaal in tegengestelde richting stuurt, van snavel naar bot naar bot, zodat haar kleine kippengeraamte door elkaar wordt gerammeld.

**Dit boek verschijnt in oktober**

# KATY MILKMAN



Foto: © Peter Murphy

Katy Milkman is gedragswetenschapper en professor aan de Wharton School. Ze is mededirecteur van de Behavior Change for Good Initiative en cohost van de populaire podcast Choiceology. Ze heeft tientallen organisaties, waaronder Google, geholpen bij het aanmoedigen van gedragsverandering.

# ECHT VERANDEREN. ONTDEK JOUW PAD NAAR NIEUW GEDRAG

GEBRUIK  
DE BLOKKADES DIE  
JOUW VOORUITGANG  
IN DE WEG STAAN

## **Echt veranderen in het kort:**

Wie goede voornemens heeft of een nieuwe gewoonte wil aanleren, kan kiezen uit een lawine aan apps, boeken en YouTube-video's vol tips, trucs en advies. En toch lukt het vaak niet je doelen te bereiken. Professor Katy Milkman ontdekte waarom veranderen lukt pas echt als je begrijpt welke blokkades je tegenhouden.

In *Echt veranderen* laat ze zien op basis van wetenschappelijk onderzoek hoe je die blokkades in je voordeel gebruikt en hoe je je aanpak daarop afstemt.

‘Een van de beste gedragswetenschappers heeft de ultieme gids geschreven om je ergste instincten te overwinnen en de beste versie van jezelf te worden.’ – Daniel Pink, auteur van *Drive*

## Echt veranderen



Ontdek jouw pad  
naar nieuw gedrag

Katy Milkman

business contact



# ECHT VERANDEREN. ONTDEK JOUW PAD NAAR NIEUW GEDRAG

---

Het was begin 1994 en de tenniscarrière van Andre Agassi ging gevaarlijk bergafwaarts. Zijn hele leven had Agassi van anderen te horen gekregen dat hij als een van de groten van zijn sport de geschiedenis in zou gaan. Toen hij in 1986 op zestienjarige leeftijd prof tennissers werd, prezen de kenners zijn natuurtalent.

Ze waren onder de indruk van zijn griezelig grote vermogen om punten naar zich toe te trekken en van zijn gave om vanuit een verdedigende positie ogenschijnlijk onmogelijke ballen te slaan. Acht jaar later had Agassi echter geen roem verworven met spectaculaire baanrecords, maar met zijn stijl. Terwijl tennis een sport is die bekend staat om zijn etiketteregels, droeg Agassi op toernooien afgescheurde spijkerbroeken en gebleekte T-shirts. Hij had lang haar en een oorbel, en hij vloekte als een bootwerker. Hij was zelfs te zien in een spetterende reclamecampagne van Canon met de provocerende slogan 'Image Is Everything'.

Maar als het op tennis aankwam bleef Agassi mijlenver achter bij de verwachtingen. Vaak verloor hij al vroeg in een toernooi van spelers die veel minder begaafd waren dan hij: nu eens ging hij af in de eerste ronde van een oefentooitje in Duitsland, dan weer werd hij uitgeschakeld in de derde ronde van een grandslamtoernooi. Zijn ranking bleef maar dalen, hij kelderde van de nummer zeven in de wereld naar de

eenentwintigste en zelfs de eenendertigste plaats. De man die tien jaar lang zijn coach was geweest had hem onlangs van de ene op de andere dag laten vallen; dat had hij in *USA Today* moeten lezen. Agassi begon aan iedereen te verkondigen dat hij een hekel had aan tennis. Hij was duidelijk aan verandering toe.

Om die reden zat hij op een avond in Porto Cervo, een van zijn favoriete restaurants in de buurt van Miami, tegenover collega-prof tennissers Brad Gilbert. Qua tennis konden die twee niet meer van elkaar verschillen: Gilbert was nauwgezet, methodisch en onelegant. Hij bezat niet Agassi's onmiskenbare talent voor het spelletje. Toch had Gilbert, destijds tweeëndertig jaar oud, jarenlang in de top twintig van de wereld gestaan – in 1990 had hij het zelfs tot de vierde plaats geschopt, tot grote verbazing van veel tenniskenners. Een paar maanden voor het diner met Agassi had Gilbert zijn ongebruikelijke visie op tennis uiteengezet in zijn boek *Lelijk winnen* (*Winning Ugly*), dat meteen een bestseller was geworden.

*Lelijk winnen* was ook de aanleiding van het etentje geweest. Agassi's manager had het boek gelezen en zijn worstelende pupil aangeraden om met Gilbert te gaan praten. Agassi had een nieuwe coach nodig, en zijn manager had een voorgevoel dat Gilbert, die inmiddels oud genoeg was om over zijn afscheid van het prof tennissen te gaan naden-

ken, de persoon was die Agassi's carrière weer op de rit kon krijgen. Agassi had in een ontmoeting toegestemd, maar hij verwachtte er weinig van, zo zou hij later vertellen in *Open*, zijn briljante autobiografie uit 2009.

Toen het gezelschap zich had geïnstalleerd, stelde de manager van Agassi een eerste vraag aan Gilbert. Wat, zo vroeg hij, vond Gilbert van het spel van zijn pupil? Gilbert nam een grote slok van zijn drankje en slikte die langzaam door. Hij was niet bepaald iemand die zich diplomatiek uitdrukte. Als hij de capaciteit en het talent van Agassi had, antwoordde hij, zou hij het proftennis domineren. Hij vond dat Agassi zijn gaven volkomen verkeerd gebruikte: 'Jij probeert met elke bal te scoren,' zei hij. Dat zag hij als een ernstige tekortkoming. Niemand kan met elke slag een winner slaan, beweerde Gilbert, en doordat Agassi dat toch probeerde brokkelde zijn zelfvertrouwen telkens wanneer hij faalde een beetje verder af. Gilbert wist waar hij over praatte: hij had vaak tegen Agassi gespeeld (en van hem gewonnen).

Agassi beseftte dat daar wel iets in zat. Hij was altijd een perfectionist geweest, maar tot nu toe had hij die eigenschap als een kracht beschouwd en niet als een zwakte. Als kind had hij geleerd dat je je tegenstander zo snel mogelijk moet afmaken.

Dat had hij meegekregen van zijn vader, een olympisch bokser die altijd uit was op de knock-out – die ene klap waardoor je tegenstander direct tegen de grond gaat. Tijdens Agassi's trainingen op de zelf aangelegde baan in hun achtertuin bleef de olympiër het advies van zijn vroegere bokscocoach herhalen: 'Harder slaan!' schreeuwde hij tegen zijn vijfjarige zoon. 'Eerder slaan!'

Agassi had zijn bijzondere vermogen om knock-outpunten te maken al die tijd als een voordeel gezien. Nu zei Gilbert dat het zijn achilleshiel was.

Om een wedstrijd te winnen, vervolgde Gilbert, moest Agassi zijn focus verleggen. 'Je moet niet meer met jezelf bezig zijn,' adviseerde hij. 'Denk eraan dat die kerel aan de andere kant van het net zwakheden heeft.' Gilbert zelf wist veel betere spelers dan hijzelf te verslaan doordat hij zijn tegenstander griezelig goed kon lezen. Hij ging niet voor de knock-out bij elk punt; hij had een strategie bedacht die minder belastend was. 'Jij moet niet het punt winnen,' zei Gilbert, 'je moet zorgen dat je tegenstander het punt verliest. Nog beter: laat hem zélf het punt verliezen.'

Omdat Agassi altijd uit was op de perfecte slag, zo legde Gilbert uit, 'verkleinde hij met elke bal zijn kans op winst' en 'nam hij te veel risico'. De boodschap van Gilbert was heel simpel: de op het eigen spel gefocuste benadering waarop Agassi zijn carrière had gebaseerd was niet de beste strategie – niet als hij wilde winnen.

Er was een betere manier. Hij moest zijn concurrenten analyseren en zijn spel zodanig inrichten dat hij de zwakheden van zijn tegenstanders kon uitbuiten. Het was misschien een minder flitsende tennisstijl dan Agassi gewend was, maar het zou wel effectiever zijn. Toen Gilbert na een kwartier opstond om naar het toilet te gaan, zei Agassi direct tegen zijn manager: 'Die moeten we hebben.'

Een paar maanden later nam Agassi ongeplaatst deel aan het U.S. Open – volgens de verwachtingen zou hij niet eens bij de eerste zestien eindigen. Maar met Gilbert als coach had hij zijn stijl aangepast. En met re-

sultaat: plotseling stond Agassi in de finale. Er viel 550 000 dollar aan prijzengeld te winnen, maar nog veel meer aan eer. Dit was zijn kans om zich te bewijzen – om iedereen te laten zien dat hij heus aan de hooggespannen verwachtingen kon voldoen.

Zijn tegenstander was Michael Stich, een Duitse kampioen en de als vierde geplaats-te speler van het toernooi. Voordat hij Gilbert in de arm nam stond Agassi erom bekend dat hij instortte tijdens wedstrijden waar veel druk op lag. Hij probeerde te vaak te snel te scoren, nam te veel risico's en verknalde het op momenten dat hij had moeten consolideren. Maar nu bleef Agassi gefocust. In de derde set ging hij niet meer puur voor winners en probeerde vooral de bal in het spel te houden. In zijn hoofd hoorde hij de stem van zijn coach: 'Mik op zijn forehand. Zodra je twijfelt: forehand, forehand, forehand.' En hij hield zich aan zijn opdracht. Hij sloeg de bal keer op keer naar de forehand van Stich, zijn zwakste kant. En bij matchpoint wist Stich daarmee niet terug te slaan.

Het toernooi was voorbij. Agassi viel op zijn knieën en liet zijn tranen stromen. Hij was de eerste ongeplaatste speler in achtentwintig jaar die de winst van een U.S. Open op zijn naam schreef. Hij had geschiedenis geschreven.

Als je ooit weleens geprobeerd hebt een grote verandering in je leven teweeg te brengen – meer bereiken op school of op je werk, conditie opbouwen voor een marathon, geld opzijleggen voor je pensioen – dan weet je dat de adviezen over hoe je dat succesvol moet aanpakken overal voor het grijpen liggen. Waarschijnlijk heb je ook al geprobeerd een paar van die adviezen op te volgen. Misschien houd je je stappen bij met

een Fitbit of stel je reminders in op je telefoon voor ademhalingsoefeningen tijdens je lunchpauze. Misschien ben je gestopt met 's ochtends koffie kopen en zet je het geld dat je daarmee bespaart op een bankrekening. Je weet dat je doelen specifiek en meetbaar moeten zijn. Je bent bekend met de kracht van positief denken en stapsgewijze vooruitgang. Je weet dat het nuttig is om mensen om je heen te hebben die je aanmoedigen.

Doordat de belangstelling voor gedragswetenschap zo'n enorme vlucht heeft genomen, is er de afgelopen twintig jaar een explosie geweest aan onderzoek en informatie – TED Talks, boeken, workshops, apps – over praktische tools waarmee je je gedrag gemakkelijker kunt veranderen en anderen kunt stimuleren hetzelfde te doen.

Maar waarschijnlijk ben je er inmiddels al wel achter dat technieken die van alle kanten worden aangeprezen jou of anderen niet altijd helpen veranderen. Je bent toch weer vergeten je medicijnen in te nemen, terwijl je die app had gedownload waarmee je doelen kon stellen. Je hebt toch dat belangrijke kwartaalverslag voor je baas eindeloos voor je uit geschoven, ondanks de dagelijkse reminders die je had ingesteld om eraan te werken. Je medewerkers hebben zich niet massaal aangemeld voor door het bedrijf gesponsorde opleidingen of pensioenvoorzieningen, ook al worden ze beloond als ze dat wel doen.

Hoe komt het dat tools en technieken die verandering zouden moeten stimuleren zo vaak hun werk niet doen? Veranderen is moeilijk: dat is één antwoord op die vraag. Maar een nuttiger antwoord is dat je de juiste strategie nog niet hebt gevonden.

Net als Andre Agassi, die jarenlang niet op

volle sterkte heeft getennist omdat hij de verkeerde tactiek had, slagen ook wij vaak niet in onze pogingen om te veranderen doordat we de verkeerde tactieken toepassen. Net als Agassi zoeken we naar oplossingen die ons een snelle knock-outoverwinning bezorgen en gaan we meestal voorbij aan de specifieke aard van onze tegenstander.

Maar om jezelf de grootste kans van slagen te geven moet je het spel van je tegenstander in kaart brengen en een strategie ontwikkelen die afgestemd is op de specifieke uitdagingen waar jij voor staat. Er bestaat niet één standaardroute naar succes. Je moet je aanpak aanpassen aan degene die je tegenover je hebt. Bij tennis is er een standaarddraaiboek dat vrij goed werkt: harde services slaan, je tegenstander van de ene kant naar de andere laten rennen, naar het net gaan zodra dat kan. Dit is geen slechte strategie. Maar als je tactisch echt goed bent, zoals Gilbert, kun je je voordeel doen met de specifieke zwakheden van specifieke tegenstanders. Misschien kan de speler tegenover je niet uit de voeten met een lage slice richting zijn backhand. Winnen wordt veel gemakkelijker als je hem keer op keer met die slag bestookt.

Gedragsverandering werkt net zo. Je kunt er een standaardstrategie voor gebruiken die door de bank genomen best goed werkt: formuleer ambitieuze doelen en deel die op in afzonderlijke stappen. Visualiseer succes. Doe je best om gewoontes te creëren – kleine gewoontes, elementaire gewoontes, gewoontes die een domino-effect veroorzaken – aan de hand van het advies uit zelfhulpbestsellers. Maar je komt sneller vooruit als je voor een strategie op maat kiest: als je de zwakte identificeert die je vooruitgang

in de weg staat en vervolgens toeslaat.

Als student en later als promovendus aan een technische universiteit had ik ontzettend veel last van de irritante probleempjes waar mijn vrienden en ik maar niet vanaf wisten te komen. Waarom kon ik me zo moeilijk van de televisieserie *Lost* losrukken om voor mijn examens te gaan leren? Waarom kon ik mezelf er niet toe zetten regelmatig naar de sportschool te gaan? Waarom stelden mijn kamergenoten hun huiswerk altijd tot het laatste moment uit en aten zij elke maaltijd Coco Pops of Rice Krispies? Als ingenieur die vooral bezig was met het oplossen van technischere problemen was ik ervan overtuigd dat er een manier was om ook dit soort menselijke worstelingen te overwinnen.

Op een dag, tijdens een verplicht vak micro-economie, maakte ik kennis met gedragseconomie: een vakgebied dat volledig gericht is op het verwerven van analytisch nauwgezet en empirisch diepgaand inzicht in waarom en wanneer mensen gebrekkige beslissingen nemen. Vooral het concept *nudging* sprak me aan: mensen op een subtiele manier in de richting van betere keuzes bewegen, een methode die in opkomst was in de periode dat ik aan mijn promotietraject begon.

De grondleggers van de nudge-beweging zijn de wetenschappers Cass Sunstein en Richard Thaler. Omdat de gebrekkige beslissingen die mensen nemen voorspelbaar zijn, zo beweren zij, kunnen en moeten managers en beleidsmakers hen helpen veelgemaakte fouten te vermijden. Hun idee is dat je het leven van mensen zo goed als gratis kunt verbeteren zonder hen in hun vrijheid te beperken door hen subtiel in de richting van objectief betere keuzes te sturen

(bijvoorbeeld door in kantines het gezonde voedsel op ooghoogte te plaatsen, of door het papierwerk dat nodig is om overheidssteun aan te vragen te vereenvoudigen).

Plotseling realiseerde ik me dat het misschien ook wel mogelijk was om nudges te ontwikkelen voor veelvoorkomende problemen als eindeloos series kijken of niet vaak genoeg naar de sportschool gaan. Ik sprong op de nudge-trein en verdiepte me in manieren om zowel mezelf als anderen tot gezondere keuzes en betere financiële beslissingen te bewegen. Al snel was ik een vaste bezoeker van de sportschool en had ik de *Lost-marathons* achter me gelaten.

Een paar jaar later werd mijn belangstelling voor de kracht van nudging opnieuw gewekt. Als kersverse universitair docent aan de Wharton School van de University of Pennsylvania stuitte ik op overtuigend bewijs dat onze kleine alledaagse faalmomenten – als het bijvoorbeeld niet is gelukt om te gaan sporten of om gezond te eten – geen onbeduidende menselijke tekortkomingen zijn, maar serieuze kwesties van leven of dood.

Tijdens een verder saai wetenschappelijke presentatie werd een taartdiagram getoond dat sindsdien in mijn geheugen gegrift staat. Dat diagram maakte inzichtelijk waarom de meeste Amerikanen eerder sterven dan nodig. Ondermaatse gezondheidszorg, moeilijke sociale omstandigheden, slechte genen of schadelijke stoffen in de omgeving blijken niet de belangrijkste oorzaken van vroege sterfte. Naar schatting 40 procent van alle voortijdige overlijdens is het resultaat van persoonlijke gedragspatronen die we kunnen veranderen. Ik heb het over dagelijkse, ogenschijnlijk kleine beslissingen over eten, drinken, lichaams-

beweging, roken, seks en veilig aan het verkeer deelnemen. Deze beslissingen stapelen zich op en zijn jaarlijks verantwoordelijk voor honderdduizenden dodelijke gevallen van kanker, hartaanvallen en ongelukken.

Ik was met stomheid geslagen. Ik ging wat rechter op zitten en dacht: Misschien kan ik iets aan die 40 procent doen.

Het was niet alleen die kwestie van leven of dood die me intrigeerde. Een taartdiagram dat laat zien welke invloed onze dagelijkse beslissingen hebben op ons geluk en welzijn heb ik nog nooit langs zien komen, maar het lijkt me logisch dat onze misstappen zich ook op die terreinen van ons leven opstapelen.

Ik wilde hier dolgraag mee aan de slag. Daarom maakte ik mijn hoofd en mijn agenda leeg en verdiepte me dagenlang in onderzoeksartikelen – oude en nieuwe – over de wetenschap van gedragsverandering. Ik sprak met tientallen wetenschappers uit allerlei vakgebieden over hun succesvolste ideeën, maar ook over hun mislukte onderzoeken. Samen met kleine startups en megabedrijven als Walmart en Google ontwikkelde ik tools om mensen tot betere beslissingen te bewegen. Tijdens mijn pogingen om te achterhalen wat wel en niet werkte begon zich een consistent patroon af te tekenen. Als beleidsmakers, organisaties of wetenschappers een standaardstrategie toepasten om gedrag te veranderen, leverde dat gemengde resultaten op. Maar begonnen ze met de vraag wat vooruitgang in de weg stond – bijvoorbeeld waarom hun medewerkers niet genoeg spaarden of geen griep prik haalden – en ontwikkelden ze daarna gerichte strategieën om dat gedrag te veranderen, dan waren de resultaten een stuk beter.



Ik zag onwillekeurig parallellen met hoe ik op de technische universiteit had leren denken. Een ingenieur kan geen succesvolle structuur ontwerpen zonder zorgvuldig rekening te houden met allerlei vormen van weerstand (zoals tegenwind of zwaartekracht). Daarom proberen ingenieurs altijd problemen op te lossen door eerst in kaart te brengen welke obstakels succes in de weg staan. Ik begon te beseffen dat deze zelfde strategie effectief en veelbelovend zou kunnen zijn bij gedragsverandering.

Het is precies de strategie die de tennis-carrière van Andre Agassi een compleet andere wending gaf dankzij een hernieuwde focus op de zwakheden van zijn tegenstanders. Als het om gedragsverandering gaat, staat je tegenstander natuurlijk niet aan de andere kant van het net. Die zit in je hoofd.

Misschien moet je het opnemen tegen vergeetachtigheid, gebreken aan zelfvertrouwen, luiheid of de neiging om aan verleidingen toe te geven. Wat de uitdaging ook is, de beste tactici analyseren hun tegenstander en stemmen hun spel daarop af.

Mijn boek kan je daarbij helpen. Het past de succesvolle strategie van Gilbert op gedragsverandering toe. Het laat je zien hoe je je tegenstander identificeert en begrijpt hoe die jouw vorderingen probeert te dwarsbomen, en hoe je wetenschappelijk bewezen technieken op maat toepast om hem uit te schakelen. Elk hoofdstuk is gewijd aan een innerlijk obstakel dat tussen jou en je suc-

ces in staat. Als je klaar bent met lezen, weet je hoe je deze obstakels kunt herkennen en hoe je ze beter kunt overwinnen.

Ik heb het geluk gehad te mogen samenwerken met tientallen steengoede economen, psychologen, computerwetenschappers en artsen van over de hele wereld, die allemaal net als ik graag willen begrijpen hoe je het gedrag van mensen verandert om hun leven te verbeteren. Ons gezamenlijke onderzoek heeft belangrijke inzichten en technieken opgeleverd. Mijn hoop is dat je, als je deze instrumenten consequent gebruikt, kleine veranderingen tot grote resultaten ziet leiden.

Zo wist ook Andre Agassi zijn carrière een drastische nieuwe wending te geven. Hij bracht wedstrijd na wedstrijd de filosofie van Brad Gilbert in praktijk en gebruikte specifiek op zijn situatie afgestemde strategieën om elke tegenstander die hij tegenover zich kreeg te verslaan. En de gewonnen partijen stapelden zich op. Niet lang na Agassi's verrassende overwinning op het U.S. Open van 1994 werd hij de nummer één van de wereld, een positie die hij gedurende zijn inmiddels legendarische carrière 101 weken wist te behouden.

Het advies van Brad Gilbert heeft Agassi's transformatie mogelijk gemaakt. Ik hoop dat mijn boek jou op dezelfde manier kan helpen om jouw kansen te keren!

***Dit boek verschijnt in oktober***

# BOEKENVERLANGLIJST

## IK WIL GRAAG LEZEN:

---

COLSON WHITEHEAD

*Harlem Shuffle*

RICHARD POWERS

*Verwilderd*

MIDAS DEKKERS

*Wat loopt daar?*

KLAARTJE SCHEEPERS

*Van aardappel tot avocado*

ROB VAN ESSEN

*Minneapolis*

RICUS VAN DE COEVERING

*De hooier*

MARGOT VANDERSTRAETEN

*Minjan*

SHEERA FRENKEL & CECILIA KANG

*Een smerige waarheid*

MARTINE BIJL

*Van dit en dat en van alles wat*

FOKKE OBBEMA

*Een zinvol leven*

DAVE GOULSON

*Stille aarde*

JACKIE POLZIN

*Broed*

ANN DE CRAEMER

*Hersenorkaan*

KATY MILKMAN

*Echt veranderen*

LUC PANHUYSEN

*Het monsterschip*

# Het waargebeurde verhaal over een vriendschap met een vos



**‘Subliem  
proza dat mij  
zo nu en dan  
de adem  
benam.’  
– Trouw**





**'Over hoe mensenlevens kunnen verlopen, over hoop,  
verzoening en berusting.'** ••••• – *NRC Handelsblad*

**'Een subtiel en melancholiek meesterwerk.'**

★★★★ – *De Volkskrant*

★★★★ – *De Standaard*

